

**SYMBOOL, MYTHE
EN GODENDOM**

RUUD MUSCHTER

copyright: Ruud Muschter
omslagontwerp: auteur

muschter@home.nl
<http://members.home.nl/muschter>

1996

INHOUD

OPDRACHT	4
INLEIDING	5
DEEL I : SYMBOLEN EN MYTHEN	9
1 DE (ON)STOFFELIJKE IMPULS	10
2 ASSOCIATIE	16
3 CLASSIFICATIE	24
4 STABILITEIT	31
DEEL II : HET GODENDOM	38
5 PSYCHE	39
6 ANATOMIE	42
7 VOERTUIGEN	50
8 VERBONDSTEKEN	62
SLOTWOORD	72
BRONVERMELDING CITATEN	73
EINDNOTEN	93

OPDRACHT

Opgedragen aan mijn ouders

INLEIDING

het symbool

Dit boek bevat een analyse van drie samenhangende elementen. Het eerste daarvan is het symbool. Zoals iemand eens omschreef, vertegenwoordigt een symbool een idee; het is de belichaming van een gedachte en het geeft deze gedachte beknopt weer. Symbolen vormen in hun uiterlijke verschijning een exponent van de menselijke geest en ontstaan op grond van een aantal psychische wetmatigheden. Het is niet eenvoudig om uit symbolische voorstellingen of de gedragingen van een volk af te leiden hoe de aard is geweest van datgene wat het symbool heeft doen ontstaan. Er zijn echter goede mogelijkheden om die aard min of meer te herleiden. Bij de vorming van het symbool zijn mechanismen betrokken die bepalen hoe het ontstaat, welke vorm het aanneemt, hoe het bewaard en doorgegeven wordt en of het na vele, soms duizenden jaren, nog in staat is zijn afstamming en zijn oorspronkelijke, ware betekenis aan ons bewustzijn te onthullen. Wanneer het symbool eenmaal ontstaan is, gaat het een zelfstandig leven leiden. Het kan ook onderdeel worden van een groep symbolen en de vorm van een verhaal aannemen, waarin elk symbool als het ware een kraal aan een ketting is. Net zoals in een ketting de positie of aanwezigheid van elke afzonderlijke kraal niet zonder meer opvalt, en het slechts de totale aanwezigheid van de ketting is die ons inspireert en onze belangstelling wekt, zo vinden wij in vele verhalen en mythen dikwijls pas na enig zoeken de samenstellende, symbolische elementen terug. Hoewel de ketting uit vele kralen is opgebouwd, is zij tot meer dan de haar samenstellende delen uitgegroeid. De kralen zijn niet gelijk aan de ketting, maar wel zijn zij met elkander verwant en vertellen zij elk afzonderlijk een verhaal, net zoals de zandkorrels in de woestijn iets over de woestijn vertellen. Hen afzonderlijk kennen is reeds ten dele het geheel waarnemen.

Mythen, rituelen, maskers, beeldhouwwerken, schilderijen, tekeningen, petrogliefen en inscripties zijn symbolen van de mens waarmee hij zijn werkelijkheid in begrijpelijke taal uitdrukt en overbrengt. Ook intuïtieve indrukken, logisch denken en toeval zijn, als resultanten van processen van ons denkvermogen, onderdelen van die werkelijkheid en kunnen via associatie verbeeld worden. Hoe ingewikkelder de uit te beelden imaginaire of stoffelijke realiteiten zijn, des te meer de mens moet woekeren met het symbolische gereedschap, zijn materiaal, en hoe sterker de verbeeldingskracht van een buitenstaander moet zijn om het eindgegeven te herkennen als symbolisering van de oorspronkelijke gedachte. Dikwijls heeft de 'oningewijde' hierbij hulp nodig en zal hij op zoek gaan naar iemand die hem uitleg kan geven over de echte betekenis van de symbolen die hij heeft aangetroffen. De beperkingen van elk gebruikt materiaal zijn er debet aan dat een symbool pas herkenbaar wordt in combinatie met andere symbolen, of na uitleg. Die kan variëren van het ontvangen van sleutels, attributen of aanwijzingen die het symbool verduidelijken, tot uitgebreid, zo nodig geheim, onderricht. Kennis omtrent de werkelijkheid wordt overgedragen binnen het gezin, binnen de samenleving, via opleidingen en de media en via de zogeheten mysteriescholen. Verder zijn het de schilder, literator of beeldhouwer (kortom de kunstenaar) en de filosoof of wetenschapper, die ons door hun speciale zienswijze bewust laten worden van de ongerijmdheden in die werkelijkheid. Daardoor nemen kunstenaars binnen de maatschappelijke verhoudingen altijd een unieke plaats in. Zij worden enerzijds geduld, anderzijds gewaardeerd, omdat zij de verworvenheden van de cultuur steeds opnieuw ter discussie stellen, met alle onzekerheden die dat voor de waarnemer met zich meebrengt.

Door langdurig tegen dezelfde patronen aan te kijken die steeds op dezelfde manier zijn geïnter-

preteerd, zijn we aan een tamelijk kritiekloze acceptatie van onze cultuur, waarvan de geschiedschrijving deel uitmaakt, gewend geraakt. Door gewenning zijn we weliswaar in staat stand te houden in een wereld vol wisselende en overstelpende verrassingen, maar het leidt ook tot verlies van ontvankelijkheid, welke laatste tot een verscherping van onze waarneming zou kunnen voeren. Willen wij iets leren begrijpen van een symbool, dan lukt dat het best wanneer het met de ontvankelijkheid van de kunstenaar gepaard gaat.

Het is niet gemakkelijk om te komen tot een juist inzicht in onszelf en onze wereld. Als waarnemers en interpreten beschouwen en analyseren wij immers datgene waarvan wij zelf deel uitmaken. We staan midden tussen het waargenome, terwijl we op een afstand zouden willen staan. Omdat wij geïnteresseerd zijn in de wijze waarop het symbool ontstaat en ons onderzoek het beste via analogie kan lopen, treden als vanzelf psychologische wetmatigheden naar voren, die tijdloos zijn. Zonder terug te hoeven vallen op exacte informatie over zijn begintijd, kunnen we daardoor toch proberen de vraag te beantwoorden of het symbool verandert, hoe het verandert, of wij zijn oorsprong nog kunnen waarnemen en - wanneer dit zo is - langs welke weg dit te realiseren valt. In de navolgende hoofdstukken zullen wij proberen een aantal aspecten die daarbij van belang zijn, te ontleden en te verduidelijken.

de mythe

Onze analyse van de symbolen, van de losse elementen (de kralen dus), kan niet gescheiden worden van dat wat ontstaat wanneer deze kralen worden samengevoegd tot iets van een hogere orde. Omdat wie de ketting bespreekt, ook de kralen bespreekt, en wie de kralen noemt er niet aan ontkomt iets over de ketting te vertellen, zullen wij in onze beschouwing van het symbool ook datgene aandacht geven waarin het, soms ongemerkt of geleidelijk, uitmondt: de mythe. Het symbool ontstaat onder de invloed van wetmatigheden, en zulke wetmatigheden werken door in de vorming van mythen. Op hun beurt voldoen ook deze weer aan bepaalde wetmatigheden, die sterk verwant zijn met die welke voor de symbolen gelden. In ons betoog is daardoor de scheidslijn tussen de begrippen symbool en mythe vaag. Het symbool kan worden teruggevonden in een mythe of ritueel, of zich in die richting ontwikkelen. Het kan ook zelfstandig blijven bestaan. In de mythe, die zelf een soort van symbool is, komen daarentegen altijd symbolen en soms rituelen voor. Alle zijn ze vormen van geschiedschrijving en aan wetmatigheden onderworpen die nagenoeg gelijkvormig zijn.

Binnen wat voor soort beschavingen zijn de oude mythen ontwikkeld die aan de huidige mens zijn overgeleverd? Wij weten allen dat dit gemeenschappen geweest zijn van zeer uiteenlopend karakter, gevestigd in alle delen van de wereld. Hoewel men stilzwijgend aanneemt dat het kennisniveau van de oude culturen lager was naarmate zij zich in de tijd verder van ons vandaan bevinden, zijn de aanwijzingen dat in het verleden hoog ontwikkelde beschavingen op deze aarde geleefd hebben, overstelpend.

Wanneer wij strikt onze stellingen volgen betreffende de mechanismen die het ontstaan van symbolen en mythen besturen, is de conclusie acceptabel dat er hoogwaardige aardse beschavingen hebben bestaan die een aanzienlijke hoeveelheid technische kennis verwierven en langzaam of snel tot verval kwamen. Vage restanten van deze kennis zijn aan het nageslacht nagelaten: in de mythologie, maar ook elders, zoals binnen de kunst. Veelal zijn de aanwijzingen symbolisch van aard.

Bij het terugvertalen van het symbool naar zijn oorzaak, welke techniek wij verderop ter hand zullen nemen, stuiten wij steeds opnieuw op hoogwaardige, technische verworvenheden. Mythologische berichten over die verworvenheden kunnen niet alleen worden toegeschreven aan fantasie. Een studie van de ontstaansgeschiedenis van symbolen kan zich van veelsoortige vergelijkingen bedienen. Omdat de oudheid ons vele verhalen heeft nagelaten omtrent vreemde hemelverschijnselen en zich door de lucht verplaatsende godheden, hebben wij niet lang hoeven zoeken naar een motief dat de drager van onze studie kan zijn.

Hoewel wij ons van begin af aan gerealiseerd hebben dat er een relatie gelegd kan worden tussen de naar voren gebrachte analyses enerzijds en theorieën over buitenaardse beschavingen anderzijds, hebben wij gemeend op dat punt terughoudend te moeten zijn. Dit vroeg in de benadering van ons onderwerp om een compromis. De stellingname dat de ontwikkeling van aardse beschavingen in het verleden een impuls kan hebben gekregen van buitenaardse beschavingen, is op dit ogenblik nog onderwerp van grote meningsverschillen. Dat een terrein controversieel is, kan aan twee factoren liggen. Het gaat om speculatieve zaken die niet fundamenteel genoeg worden onderzocht, of de maatschappelijke denkwijzen laten exploratie van het bewuste terrein niet toe. Op het gebied van buitenaardse beschaving weegt de laatste factor nog zwaar. Dat neemt niet weg dat, naar objectieve maatstaven, onderzoek naar de mogelijkheid van een dergelijke impuls uitgevoerd moet kunnen worden. Het wordt ook uitgevoerd, bijvoorbeeld door exobiologen. Als objectieve onderzoekers mogen wij, binnen het raamwerk van het terrein dat wij kiezen, geen enkele mogelijkheid op voorhand uitsluiten. De consequentie is dat wij ontdekkingen doen en conclusies zullen moeten trekken die ons niet altijd welgevallig zijn. Wij mogen ze echter zonder wetenschappelijke reden niet overboord zetten. Het is mogelijk gebleken, de technische ontwikkelingen die zich bij vroegere beschavingen lijken te hebben voorgedaan, toe te schrijven aan aardse beschavingen, zonder onze toevlucht te nemen tot de stelling dat aan dergelijke ontwikkelingen een buitenaardse beschaving te pas moet zijn gekomen. Er is geen algemeen geaccepteerd bewijs geleverd voor het bestaan van technisch hoog ontwikkelde menselijke voorouders. Aan de andere kant is het zeer waarschijnlijk dat ze bestaan hebben en zeker niet onmogelijk. Als in mythen gesproken wordt over vliegende objecten, zijn hiervoor in theorie vier verklaringen denkbaar:

- a) De verhalen over vliegende voorwerpen berusten uitsluitend op de creatieve verbeeldingskracht van mensen in de oudheid.
- b) De mythen bevatten precognitieve beelden van een ontwikkeling die pas in de 20e eeuw op gang is gekomen.
- c) Er zijn lang geleden werkelijk vliegende voorwerpen geweest. Deze zijn daarom afkomstig van een oude aardse beschaving die hoog ontwikkeld moet zijn geweest. Een mogelijkheid die nog steeds door vele wetenschappers ontkend wordt, maar steeds meer aandacht krijgt.
- d) De werkelijk vliegende voorwerpen zijn van een buitenaardse beschaving afkomstig. Ook deze mogelijkheid houdt de gemoederen bezig, zeker na de laatste commotie rond Roswell in de Verenigde Staten. In 1947 zou daar een ruimteschip zijn neergestort waarbij buitenaardse wezens zouden zijn aangetroffen. Onlangs werd een film vrijgegeven die een autopsie op een van deze wezens zegt te bevatten.

Wanneer wij een aantal kenmerken van de vliegende voorwerpen, zoals genoemd in de mythologie, analyseren en vergelijken met de beschrijving van enkele vreemde hemelverschijnselen uit onze tijd, ligt het zwaartepunt van onze visie steeds bij de manier waarop een toeschouwer de impressies die hij krijgt, omzet in een symbool of een verhaal. Uiteindelijk is het

dit fenomeen in al zijn vormen waarmee wij zelf dagelijks te maken hebben. Het houdt verband met elementaire vermogens van de menselijke geest: visualiseren, contempleren, redeneren, het aanwenden van logica, associëren, intuïtie.

Aan de hand van een aantal voorbeelden zullen wij bekijken hoe deze menselijke eigenschappen vragen ten aanzien van de mythologie opwerpen. Wat bepaalt de vorming van een mythe? Hoe doet zij zich na verloop van eeuwen aan ons voor? Hoe komen wij aan onze interpretatie van de geschiedenis? Is bij die interpretatie de werking van de menselijke geest belangrijker dan de feiten dat zijn?

het godendom

Wonderbare prestaties binnen een bevolkingsgroep kunnen op den duur worden toegeschreven aan goden. Dit kunnen nieuw gecreëerde wezens zijn, maar soms worden recente prestaties toegeschreven aan goden die reeds lang een vaste plaats in de gemeenschap hadden gevonden. Bestaande goden krijgen daarmee extra vermogens toebedeeld. Dit feit heeft bij onze analyse een rol gespeeld. In de mythen vinden wij telkens een aantal hoofdrolspelers. In veel, doch niet in alle gevallen, zijn dit wezens met buitengewone gaven of krachten. Ze hebben inspirerend gewerkt en soms kregen zij door de attributen die men aan hen toeschreef een goddelijke positie toegemeten. Zonder de hoofdrolspelers in de mythen over één kam te willen scheren, is het in het licht van onze analyse verdedigbaar om ons zoveel mogelijk te bepalen tot diegenen die men kan aanmerken als leermeesters en menigmaal met de term 'goden' worden aangeduid. De term 'leermeesters' gebruiken wij ongeacht of het om wezens gaat die alleen in de menselijke psyche hun oorsprong vonden, dan wel om reëel bestaande, allochtone of autochtone leermeesters of invloedrijke personen.

De goden zijn, volgens de gangbare opvattingen, een symbolische weergave van de werkelijkheid zodra zij in de mythen verschijnen, ongeacht wie zij in werkelijkheid waren: psychische karakters (archetypen) of echte mensen (vreemde bezoekers, avatars, leermeesters). Uit de manier waarop in de mythen het godendom wordt besproken, spreekt vaak een realisme dat de vraag rechtvaardigt of de goden niet dikwijls méér zijn dan alleen de weergave van een psychische werkelijkheid. Zou de oorsprong van de goden in het bewustzijn van de mens in een louter onstoffelijke, psychische impressie liggen en eventueel een archetype vormen, of is deze oorsprong het verschijnen van een belangrijke held met een stoffelijke oorsprong, aan wiens verschijnen binnen de mythen een reële, stoffelijke en zichtbare gebeurtenis ten grondslag ligt en aan wie vaak de vreemdste vermogens en attributen worden toegeschreven? Kan, anders gezegd, worden uitgemaakt wanneer het godendom een voortbrengsel is van de menselijke verbeelding, dan wel de neerslag van verhalen van ooggetuigen die met belangrijke mensen uit eigen kring of belangrijke vreemdelingen te maken hebben gehad? Is er een manier om op deze vraag een antwoord te vinden? Het is vanuit een beschouwing over symbool en mythe een kleine stap om na te gaan hoe het begrip godheid binnen de mythen terecht kan komen, en of bij de beschrijving van de godheden een vast patroon of een zekere wetmatigheid kan worden ontdekt die in een classificatie kan worden ondergebracht en vastgelegd. Daarmee is het laatste element van dit onderzoek geschetst: het godendom.

DEEL I:
SYMBOLLEN EN MYTHEN

De belangrijkste constatering waarmee wij kunnen beginnen, is dat in de natuur geen symbolen voorkomen. Zelfs natuurlijke vormen, zoals cirkels of driehoeken die wij in planten aantreffen, zijn uit hun aard nog geen symbool. Om daar wèl van te kunnen spreken, is een menselijke keuze nodig, een bewuste of onbewuste beslissing om aan een buiten hem bestaande entiteit een bijzondere betekenis toe te kennen. In feite kan van elke realiteit waaraan wij betekenis toekennen, gezegd worden dat het een symbool is. Toch beschouwen wij niet alles waarvan de mens zich bewust is, als zodanig. De wereld zou anders uit een vrijwel onbeperkt aantal symbolen bestaan. Vanuit een filosofisch of mystiek standpunt bezien, zou hiervoor nog wel iets te zeggen zijn, doch in het gewone leven springen we iets spaarzamer met het symboolbegrip om. Behalve dat het moet gaan om een entiteit waaraan door de mens betekenis is gehecht, is nodig dat deze betekenis in zekere mate diepgang heeft. Hoe diep, is niet eenvoudig aan te geven of te definiëren. Een symbool krijgt betekenis wanneer het een boodschap impliceert. Wanneer de boodschap zonder tussenkomst van het symbool zou moeten worden overgebracht, zou daarvoor een grote(re) hoeveelheid woorden of beelden gebruikt moeten worden, of een reeks van andere symbolen.

Het symbool bevat informatie die gecomprimeerd is, doch of die herkend wordt, hangt af van het begrip en de kennis van degene die het symbool waarneemt en soms ook van zijn wilsinspanning. Een en hetzelfde voorwerp kan in twee verschillende situaties een volstrekt andere betekenis hebben. Een kaars die aangestoken wordt omdat het elektrisch licht is uitgevallen, heeft een duidelijke functie: het is een hulpmiddel om licht te geven. Niet meer en niet minder. Wanneer hetzelfde object in een andere context wordt geplaatst, kan het van gewoon voorwerp tot een symbool worden. Geplaatst bij een kerstboom symboliseert een kaars sfeer, wat bij de waarnemer overeenkomstige associaties oproept. Daardoor ontstaat een wisselwerking. De waarnemer ziet de kaars en realiseert zich dat deze een middel is om de sfeer te verhogen. Daardoor neemt die toe en heeft het symbool zijn waarde bewezen. De kaars wordt hierdoor in de toekomst waardevol als sfeerverhogend middel, waarmee de cyclus gesloten is. In het verkeer hechten wij betekenis aan het begrip 'driehoek', die een specifieke, symbolische inhoud heeft, namelijk 'gevaar'. Letten we nu op de mystiek, dan zien we dat daar aan de driehoek een geheel andere betekenis is toegekend, onder andere die van these, antithese en synthese. Zowel in het verkeer als in de mystiek geven wij inhoud aan de driehoek. Daarentegen koppelen wij geen bijzondere bedoeling aan de driehoekige vormen die in een bepaalde bloem voorkomen, vandaar dat we in dat geval niet van een symbool spreken. Het hangt dus helemaal af van de context van een realiteit of entiteit, of wij ten opzichte van die realiteit over een 'symbool' spreken. Voordat het zelfs maar zover is dat wij een motief of bedoeling aan een te symboliseren entiteit kunnen verbinden, zullen wij binnen ons bewustzijn de behoefte hebben gevoeld om attributen of betekenissen aan die entiteit toe te kennen. Anders gezegd, wij worden eerst gewaar dat er een object of situatie bestaat waaraan wij betekenis hechten, en pas daarna leveren wij een bewuste of onbewuste inspanning en maken wij een keuze om de realiteit al dan niet om te zetten in een symbool.

de onstoffelijke impuls

De soorten primaire gewaarwording van waaruit een symbool, een mythe of een ritueel tot stand komt, kunnen we verdelen in een onstoffelijke en een stoffelijke impuls. Bij een onstoffelijke impuls denken we aan een archetypische inhoud die een indruk maakt op de geest van de mens

en niet gebaseerd is op enige stoffelijke verschijning. Wanneer een mens zich zo'n archetype bewust wordt, kan hij proberen het in een stoffelijk beeld te vertalen. Die vertaling kan een willekeurige, geometrische of menselijke figuur zijn of een herkenbaar voorwerp, zoals wanneer de mens uit klei of hout een beeldje vormt naar aanleiding van een indruk die een stoffelijk voorwerp op zijn brein maakt. De symboliek kan vervolgens verder ontwikkeld worden door toevoeging, verduidelijking, weglating, verdere abstrahering of versmelting met andere symbolen. Uiteindelijk kan het ervan komen dat men de directe resultante van het archetype, namelijk de oorspronkelijke impressie die tot het symbool leidde, vergeet.

Ook onder kunstenaarshand kan een symbool dusdanige deformaties doormaken dat het op den duur niet meer herkenbaar is. Het uitbeelden van een abstractie als liefde, kan met meer of minder succes door een andere abstractie of door iets concreets geschieden. Waagt men een poging een dergelijk begrip te symboliseren, dan is de kans groot dat het gebruikte symbool snel verloren gaat of slechts door een enkeling intuïtief wordt begrepen. Het is de vraag of de ontwerper zelf zich altijd objectief realiseert wat hem tot het formeren van het symbool aanzet. Wil iemand het later herleiden tot een oorzaak, dan zal hij, wanneer hij inzicht mist in de afstamming, in de bedoeling van de ontwerper, zijn eigen geschiedenis eraan verbinden. De meest voor de hand liggende weg is daarbij, dat een spirituele, geestelijke oorzaak voor het symbool wordt aangenomen, aangezien een spirituele afkomst voor de hand ligt. Dit stelt de interpreter voor minder grote problemen dan wanneer hij een stoffelijke oorzaak voor het symbool moet aanwijzen. Als de tijdgeest niet toestaat dat hij kritisch is, is dat ook de veiligste weg. Wanneer een symbool in gebruik wordt genomen, kan dit zijn aanleiding vinden in een psychische indruk bij een eenling of bij verscheidene personen tegelijk. Zo'n indruk kan tijdloos zijn, of gebonden aan verleden, heden of toekomst. Soms openbaart het iets van de aard en gehechtheid van een volk, de plaats van dit volk in de wereld (nationaliteitsbesef), of haar taak (het nastreven van oorlog of vrede). Ook de individuele mens kan de behoefte gevoelen om een psychische indruk vast te leggen in de vorm van een symbool. Alles wat hem bezighoudt op geestelijk of mentaal gebied en waarvoor een uitlaatklep wenselijk is, kan in een symbool uitmonden. Omdat een psychische indruk in wezen niet aan tijd en ruimte gebonden is, moet men er rekening mee houden dat een symbool dat onder de invloed van psychische factoren is ontstaan, een precognitief ofwel voorspellend karakter kan hebben. Zo'n symbool kan, tijden nadat het zijn voorspellende karakter heeft verloren of wanneer het voorspelde concreet is geworden, bewaard en in zwang blijven. Omgekeerd kunnen wij op symbolen stuiten van gebeurtenissen die nog moeten plaatsvinden.

de stoffelijke impuls

Het spreekt vanzelf dat aan een symbool een stoffelijke oorzaak ten grondslag kan liggen. De komst van vreemdelingen, de inslag van een komeet, een aardbeving of een ander indrukwekkend verschijnsel in de natuur; het vormt een belangrijke stoffelijke gebeurtenis. De aankomst van vreemde, beschaafde bezoekers kan in de geest van de primitieve mens een nieuw tijdperk inluiden en een ware inwijding betekenen, zelfs als de bezoekers zich afzijdig houden en zich beperken tot het maken van elementair contact. In de oudheid hebben vele ontmoetingen tussen culturen van verschillend niveau plaatsgevonden. Een dergelijk rendez-vous kan een traumatische ervaring zijn. Daarbij is de aard van de bezoekers en van het bezoek bepalend, alsook de gevolgen daarvan voor het bezochte volk. De stoffelijke oorzaak maakt indruk op het brein en leidt tot het formeren van het symbool. De verdere ontwikkeling van het symbool en het langzaam vervagen van de herinnering aan de oorzaak ervan, vindt daarna plaats. De geschiedenis

herhaalt zich: de oorspronkelijke oorzaak leidt tot het vormen van een symbool, dat reeds vanaf het prille begin enige tot vele aanpassingen of concessies bevat, omdat het nooit geheel de actualiteit weerspiegelt.

Elk symbool is aan slijtage onderhevig en steeds wordt het aangepast, opnieuw genterpreteerd. Er komen dubbele bodems in. Op den duur blijven uit de oudste tijden vrijwel alleen mythen en symbolen over en moet iedereen die een poging tot herleiding doet, wel op grote hindernissen stuiten. Is de oorsprong van het gevonden symbool niet te vinden dan is men, zoals wij reeds aangaven, geneigd een verklaring te bedenken van spirituele of godsdienstige aard.

De onstoffelijke oorzaken (archetypen, gedachten, dromen) en de stoffelijke oorzaken (verschijnende vreemdelingen, kennis omtrent de verworvenheden van beschavingen), kunnen vermengd raken en gecombineerd in een symbool terechtkomen. De moeilijkheden die we ondervinden als we door de grenzen van tijd en verbeelding heen een actuele oorzaak willen herkennen in oude verhalen en beschrijvingen, zijn talloos. Wapens, gereedschappen, gebeurtenissen, alles verandert met de dag, en elke keer als we tot de slotsom zijn gekomen dat we een mythologisch element op de juiste manier hebben geïnterpreteerd, blijken er meer verklaringen te zijn. Door de fragmenten van kennis bij elkaar te voegen, kan de mens trachten tot de oplossing te komen van deze ingewikkelde problemen, of daarin licht brengen. Naarmate er meer versies van een mythe in omloop zijn, wordt het lastiger de juiste te herkennen. Is er één betekenis? We moeten er rekening mee houden dat elke mythe, hoe eenduidig zij ook mag zijn begonnen, gaandeweg een dubbele bodem krijgt.

symbool als voertuig der geschiedenis

De veranderlijkheid van de mythe stelt onze hele geschiedschrijving in een uniek daglicht. Onze aansluitpunten met het verleden bestaan voor een niet gering deel uit symbolen die uit de oudheid aan ons zijn overgebracht. Soms bestaan zij uit beelden, soms uit tekeningen of schilderijen, soms zijn zij bewaard in de vorm van volksverhalen. Er zijn culturen waarin een bepaald symbool telkens terugkeert. Het is dominant en men treft het in meer uitdruktingsvormen tegelijk aan: in stoffelijke vormen en daarnaast als thema in de mythologie. Het verraadt niet altijd direct zijn betekenis aan een buitenstaander, zeker niet als deze duizenden jaren na het formeren van het symbool geboren is. Wat ons met betrekking tot de symbolen mede bezighoudt, zijn de aanwijzingen over het bestaan van vroege culturen die over hoogwaardige technische kennis beschikten. De barrière die wij moeten nemen, is dat wij bij het interpreteren van onbekende grootheden moeten afgaan op de restanten van wat eens geweest is. Het interpreteren doen we vanuit onze achtergrond en die is dynamisch.

Een symbool is een vorm van overdracht van geschiedenis. De geschiedenis van de menselijke gedachte en de menselijke beschaving. Dat er naast feitelijke overdracht van gegevens ook een symbolische overdracht is, kunnen we als vaststaand aannemen. Het is interessant te onderzoeken uit welke bron een symbool kan ontstaan en wat wij mogen verwachten te ontdekken wanneer we het ontleden. In het verleden zijn er vele beschavingen geweest die met vallen en opstaan kennis hebben verworven. Na het hoogtepunt van hun bloei lieten zij ons de overblijfselen van hun cultuur na, zoals die onder meer in de mysteriescholen, in symboliek en in mythen bewaard bleven. Zelfs heden ten dage worden mythen en symbolen gemaakt, en niet alleen door de laatste primitieve volkeren die deze aarde nog rijk is. Ook in hoogontwikkelde, technische beschavingen vindt dit proces voortdurend plaats. Onze beschaving heeft paden

gevolgd die dikwijls buiten ons begripsvermogen vallen. Wij denken doorgaans aan een langzame vooruitgang via holemensen, die wij in onze voorstelling een ontwikkeling toeschrijven die volgens vastgelegde banen is verlopen. Hoewel wij nauwelijks weten langs welke weg de mensheid evolueert, wordt al te gemakkelijk aangenomen dat bekend is hoe de prille mens in honderdduizenden, zo geen miljoenen jaren geworden is tot het wezen dat wij nu kennen. Hiaten of vreemde kronkels in de ontwikkelingslijn worden bij voorkeur volgens lineaire theorieën opgevuld. Dat de menselijke beschaving met abrupte sprongen kan zijn verlopen, past niet in dat beeld. Dat is niet terecht. De hedendaagse geciviliseerde mens hoeft in zijn activiteiten niet rechtlijnig voort te bouwen op de activiteiten van zijn voorgangers. In de loop van de ontwikkeling van de beschaving kunnen grote omwentelingen in het menselijk gedrag en het denken hebben plaatsgevonden. De mens in zijn oude staat wordt daardoor onherkenbaar of minder herkenbaar voor de moderne mens, wat het maken van een goede reconstructie van de geschiedenis belemmert.

het werkelijkheidsbeeld van mythen

Mythen worden doorgegeven in de vorm van schriftelijke of mondelinge verslagen, of mengvormen van deze twee. Er is meer dan één benaderingswijze waarmee ze kunnen worden onderzocht en in de praktijk zal men met een veelvoud van principieel verschillende invalshoeken die operatie trachten uit te voeren. Men kan mythen ideologisch, rationeel, religieus, etnologisch, psychologisch, mystiek en historisch te lijf gaan. Al deze benaderingen hebben raakpunten, doch kunnen ons geen vaststaande of betrouwbare interpretatie garanderen, tenzij daarvoor een overvloed van argumenten aanwezig is. De onderzoeker moet op zijn minst de mythe serieus nemen en niet van een vooringegenomen standpunt uitgaan. Het volgende citaat ontlent wij aan John Kooy:

"Zij, die verantwoordelijk zijn voor het ontstaan der mythen hebben deze niet bedacht, gefantaseerd, maar gezien, ervaren, beleefd - in laatste instantie dus: waargenomen (...). De benaming 'dichterlijke natuurverklaring' kan ons onmogelijk bevredigen. De scheppers der mythen (...) waren de geleerden en hun mythen waren de belichaming van het weten, de wetenschap dier dagen. Hadden zij niet, als iedere echte wetenschap, betrekking op de werkelijkheid? - zij het de werkelijkheid der primitieven, die allicht een andere was dan de onze", aldus Kooy.¹

Een ander geluid komt van professor Dr. P. Westheim:

"Mythe is interpretatie van de werkelijkheid; in de mythe vindt de mens (...) de verklaring voor alle zijn en gebeuren. Wat de zinnen waarnemen, is ogenschijnlijk, dubbelzinnig, problematisch. Ten aanzien van het raadsel, dat werkelijkheid heet, is de ogenschijnlijk een geestelijke oriëntatie (...). Zoals er een mythisch denken is, zo zou men ook van een mythisch zien kunnen spreken. (...) Voor de voorstellingen welke het tot uiting moet brengen, moet het een eigen taal ontwikkelen. Voor de mens (...) is de mythe de realiteit; zijn kunst is een mythisch realisme."²

Uit het relaas van Kooy spreekt een oprechte poging om terug te gaan naar de mens die achter de mythe verborgen is. De sleutel van de raadsels die in de mythen liggen opgeslagen, zal die primitieve of juist heel beschaafde mens uit het verleden ons moeten geven. Wij zijn anders dan de mens van vroeger, omdat ons fundamentele vermogen om mythen te scheppen veranderd is. We maken films, schrijven artikelen en boeken, maken toneel, maar is wat overblijft werkelijk de mythologie van morgen? Het valt op dat wij van onze voorouders denken dat zij alleen verhaaltjes wisten te bedenken, en in hun mythen geen geschiedenis weergeven.

We staan er niet voor open, te ontdekken wat achter die ogenschijnlijk zinloze voorouderpraat verborgen is. Van tijd tot tijd zijn er ontwikkelingen om ons tot ontwaken te brengen, zoals de wens van Schliemann om de mythologische stad Troje te ontdekken. Een enkeling die het contact met het verleden, onze voorgeschiedenis en ons karakter nog niet verloren heeft, is moedig genoeg om de spade te steken in veelbelovende grond. Dat is de geleerde die wetenschap maakt, in plaats van erdoor gemaakt te worden.

In feite gaat Westheim een heel eind mee met Kooy. Toch bestaat tussen beider zienswijze een subtiel verschil. Westheim, wiens interpretatie niet gemakkelijk te ontcijferen is door de gebruikte retoriek, bevestigt dat de mythe een interpretatie van de werkelijkheid is. Toch betekent dat voor hem misschien meer dat de buitenzintuiglijke of stoffelijke werkelijkheid haar inhoud in de mythe vertaald ziet, dan dat de mythe, als zij eenmaal bestaat, voor een serieuze afspiegeling van een stoffelijke of geestelijke werkelijkheid mag worden aangezien. Daarnaast is er de visie van Kooy die a priori stelt dat mythen geacht worden een interpretatie te zijn van een echte werkelijkheid, van een historisch gegeven dus. Kooy ziet de mythemaker als een mens zoals wij: de mens die al de indrukken die op hem afkomen, zintuiglijke en geestelijke, in een verhaal kan vastleggen, daarmee de geboorte voorbereidend van een mythe. Westheim daarentegen lijkt aan te geven dat de mythemaker een visioen of een ervaring in verhaalvorm heeft overgebracht, zonder dat omgekeerd een tastbare werkelijkheid uit de mythen gedestilleerd kan worden.

Het is het oude debat dat zich rond het begrip werkelijkheid voordoet. Beide schrijvers hebben het over werkelijkheid, terwijl de een daarmee reële psychische of stoffelijke verschijnselen bedoelt (Kooy) en de ander een realiteit van veeleer metaforische psychische of stoffelijke aard (Westheim). Als Westheim spreekt over de mens voor wie de mythe de realiteit is, lijkt hij niet te bedoelen dat deze mens in de mythe datgene belichaamt wat in het leven op zichtbare wijze heeft plaatsgevonden. Hij lijkt eerder aan te geven dat de mens zó verweven is met de inhoud van de mythe, welke van historische of andere aard mag zijn, dat deze voor hem gaat leven en als zodanig realiteit wordt. Dat de zintuiglijke wereld ogenschijnlijk is, dubbelzinnig en problematisch, kunnen wij onderschrijven. Via mythevorming probeert de mens aan die omstandigheid een halt toe te roepen. Dat dit niet altijd met succes gebeurt, blijkt uit het feit dat vele mythen even onduidelijk en dubbelzinnig blijven als de zintuiglijke wereld waaraan ze ontsnapt heten te zijn. Het scheppen van een mythe of symbool, hetzij om de fysieke werkelijkheid of de psychische te begrijpen, hetzij om daaraan te ontvluchten, blijft nu eenmaal het vervangen van de ene door de andere werkelijkheid. Het vervangen van de uitgebreidheid van de kenbare wereld door de uitgebreidheid van de mythologische wereld, de gesluisdheid van wereld en mythologie en het voortbestaan van kennis in (kleine) groepen, maakt aannemelijk dat het vervangen van een actuele gebeurtenis door een symbool plaatsvindt met het doel greep te krijgen op situaties.

Door een symbool te maken, doet men als het ware het scheppingsproces over, zodat men zelf heerser wordt over datgene wat waargenomen is. Als het krijgen van macht en beheersing over het kenbare leven een doel is, moet worden aangenomen dat ook een uitzonderlijk voorval, bijvoorbeeld bezoek van de ene aan de andere beschaving, aanleiding tot zo'n herschepping is. Het ongewone dat men in een vreemde beschaving waarneemt, vraagt immers om beheersing. De mythe en het symbool zijn soms identiek; ze weerspiegelen dan dezelfde situatie, overgezet in analogieën, waardoor de mens de toestand meester wordt. Het is niet eerlijk om van minder ontwikkelde volkeren te verwachten dat zij hun analogieën zo inrichten, dat de meer ontwikkelde volkeren ze meteen begrijpen. Het is evenmin eerlijk om op grond van de

onontwikkeldheid van een volk uit te maken dat al hun mythenmateriaal op fantasie berust. Mythen kunnen evenveel waarheid bevatten als onze krantenverslagen. Het is gemakzuchtig te veronderstellen dat de mens uit vroegere eeuwen een fantast was, geen ernst kende en aan zijn navolgers alleen verzonden verhalen naliet. Dit immers wil men zeggen als men de mythen vanuit het oude gezichtspunt blijft benaderen. Maar als wij ze als de reële verslagen van werkelijke gebeurtenissen willen beschouwen, dan worden wij voor ontstellende observaties geplaatst. Bij de Angami-Naga's is het volgende verhaal levend gehouden:

"De lucht is in feite kleiner dan de aarde. In den beginne zei de lucht tot de aarde: 'Jij bent zo groot, ik kan je niet bedekken, vouw je voeten op.' Dus dat deed de aarde, om de lucht de gelegenheid te geven haar te bedekken, en dat is er de oorzaak van dat er heuvels en valleien zijn op de aarde, terwijl de lucht effen is. Maar zelfs door het opvouwen kon niet de gehele aarde worden bedekt, en één plaats bleef er buiten. Deze plaats wordt Whedzura genoemd. Er is geen lucht in Whedzura en dus zien ze daar nooit de zon, maar zij hebben een staaf die zeer kostbaar is, door middel waarvan zij de tijd bepalen. En het licht daar is een soort van maneschijn. De lucht in Whedzura is zeer krachtig en dus worden de mensen zeer snel oud. Ze huwelijken hun kinderen het ene jaar uit, en kunnen ze het volgende jaar zelfs al niet meer herkennen."

De Angami-Naga's melden vervolgens, dat een mens al bij zijn geboorte moet vertrekken om daar bij zijn leven nog te kunnen aankomen, aldus onderzoeker J.H. Hutton.³ In dit korte fragment zien we achtereenvolgens verwijzingen naar het vacuüm in de kosmos, een geavanceerd middel voor tijdsbepaling, een bijzonder soort licht, straling, de relativiteitstheorie in relatie tot verouderingsprocessen, en een reis tegen de lichtsnelheid, plus terugkeer.

De grootste handicap is ons eigen denken. Dat is zo cultureel bepaald, dat wij ons er niet van kunnen losmaken als we de mythen van een ander volk beschouwen. De westerse mens kleedt een verhaal in met woorden die alleen hij ten volle begrijpt; in het oosten wordt het weer anders gedaan. Het is daarom niet juist om de mythen van een willekeurig volk bij voorbaat doorzichtig te vinden en als verzinsels af te doen. Men moet ze proberen te zien door de ogen van diegenen in wier tijd en cultuur ze zijn ontstaan. Het is niet correct om onbegrepen cultureel erfgoed te karakteriseren als achterlijk of barbaars. Het objectieve uitgangspunt van het onderzoek op dit gebied moet zijn, dat alle kenbare gebeurtenissen, dus de fysieke werkelijkheden en de dromen en fantasieën, door wetmatigheden tot mythen of symbolen kunnen worden omgevormd. We zouden haast zeggen dat alle gebeurtenissen voor mythevorming in aanmerking komen, waarbij bedacht moet worden dat bepaalde zaken vroeger belangrijker kunnen zijn geweest dan ze tegenwoordig zouden zijn, ook bij een en hetzelfde volk. Het ontvangen van de eerste mais, de verschijnselen onweer en storm, het geboren worden en sterven, het bezoek van en aan vreemde culturen, het kan allemaal tot mythevorming leiden en heeft dat ook gedaan.

2 ASSOCIATIE

duurzaam effect

De gebeurtenissen om ons heen hebben in ons mentale bewustzijn altijd een reactie tot gevolg. Een van de eerste vormen daarvan is associatie. Het resultaat van associëren kan het creëren van een symbool zijn, dat nooit echt universeel is. Elk beginsel kan immers op oneindig vele wijzen worden weergegeven en elk symbool roept op zijn beurt in ons bewustzijn nieuwe interpretaties en associaties op. Deze mentale reactie komt onwillekeurig op gang. Tegenwoordig associëren we onze ervaringen met geheel andere dingen dan men honderden of duizenden jaren geleden deed. Vergeleken met wat de geïndustrialiseerde mens ten dienste staat, waren de associatiemiddelen vroeger anders. In onze tijd bestaan er in dat opzicht nog steeds grote verschillen tussen de diverse volkeren. De betekenis die wij aan mythen en symbolen toekennen, is afhankelijk van de samenstelling van ons associatiemateriaal. De wetenschap dat veel mythologisch materiaal in de kern bewaard blijft, naast de wetenschap dat zelfs de kern soms pas begrepen kan worden in geval men zowel landsman als tijdgenoot van de mythologiebewaarders is, stelt ons voor een probleem.

Het symbool is soms herkenbaar ongeacht tijd en plaats, of onherkenbaar voor de massa maar wel begrijpelijk voor een ingewijde. Daartoe rekenen wij ook een denkend wezen dat zijn kennis van een voor ons vanzelfsprekend cultuurobject als uniek beschouwt en het daarom met geheimzinnigheid en symbolen beschermt. Of wordt datgene beschermd wat wij bekend achten, maar waarvan alleen hij die dicht bij de bron staat, begrijpt dat het iets heel bijzonders is? Als het symbool onbegrijpelijk voor de massa is, is het nog niet ontoegankelijk voor ingewijden. Wanneer van tevoren bekend is dat het voor lange tijd herkenbaar moet zijn, voor diverse volkeren en in diverse landen, wordt het zo universeel mogelijk opgesteld. Wat een kleine groep mensen begrijpt, kan een grotere groep mensen ook begrijpen, mits die buitenstaanders de kans krijgen in de materie ingewijd te worden. Interpretatie van symbolen vergt verbeeldingskracht, omdat de sleutels die de toegang tot hun betekenis geven, voor ons verloren kunnen gaan. Het tijdperk waarin iemand leeft, is bepalend voor de soort van opgeroepen beelden. Desondanks kan geprobeerd worden het versluierde te ontraadselen, door nauwkeurig de wetmatigheden te bestuderen die tot de codering van de informatie hebben geleid. Uitgangspunten om dit aan te vatten zijn onder meer de associatiemiddelen, de manieren waarop geassocieerd wordt en de rol van de persoon die kennis in symbolen omzet. Een symbool beeldt onvermijdelijk verscheidene dingen tegelijk uit, maar een enkel woord van degene die met de oorspronkelijke betekenis bekend is, kan voldoende zijn om ook anderen de betekenis te laten vatten. De bedoeling van het symbool is een duurzame uitbeelding te geven van iets vergankelijk of onvertaalbaar. Bij de keuze van het symbool laat men zich leiden door de onmiddellijk opkomende associaties. Die hebben in feite de beste relatie met de voorwerpen, personages of gebeurtenissen die men heeft waargenomen. Dat hoeft niet de best overdraagbare symbolen op te leveren. Als wij iets nieuws zien, maar ook wanneer wij iets vertrouwds en bekends waarnemen, associëren wij doorlopend: elk voorwerp roept de herinnering op aan een voorwerp dat daarmee identiek is, of dat daarmee een sterke, haast magische band heeft.

geheugen

Bij het zien van de simpelste gebruiksvoorwerpen associëren en classificeren wij. Met minimale middelen bereiken we een maximum aan identificatie en inlevingsvermogen met de eigenschap-

pen van het uitgebeelde. Een voordeel daarvan is, dat het ons helpt dreigend gevaar te herkennen. Het constante vergelijken beschermt ons tegen lijfelijke risico's en toont instinctieve behoedzaamheid. We gaan in het leven niet steeds uitvoerig en bewust uitmeten wat het onbekende precies oproept, tenzij het een vorm heeft die niet onder woorden te brengen is en weinig binding heeft met een bekend en geregistreerd beeld in het geheugen.

Uitgebreid analyseren doet het menselijk brein in het normale leven niet. Was dit wel het geval, dan liepen wij onnodig veel gevaar. Als we een balk boven ons hoofd naar beneden zien komen, gaan we ons niet eerst op ons gemak afvragen wat dat voor voorwerp is, waarom het naar beneden komt en of het in zijn positie gevaar oplevert. Tegen de tijd dat we een antwoord op al die vragen zouden hebben, zou het te laat zijn. In werkelijkheid is een fractie van een seconde voldoende om ons te laten weten wat iets is en of het schadelijk is. Deze kennis komt tot ons vanuit het geheugen. In zulke situaties blijkt hoe snel we gegevens uit dit geheugen reproduceren en ernaar handelen. Als we van iets schrikken dat geheel niet gevaarlijk of akelig is, maar overeenkomt met iets angstaanjagends, dan bewijst dat overtuigend hoe snel het associëren plaatsvindt en hoezeer we van onze geheugenvoorraad afhankelijk zijn, soms zelfs ons leven eraan te danken hebben. Als de mens denkt, associeert hij. Zijn associaties bewegen zich op een begrensde vlak, namelijk het vlak dat hij met zijn kennis en zijn geheugen kan bestrijken. Wil hij een onbekend object classificeren, dan zoekt hij uit zijn geheugen gelijkwaardige elementen en kiest daaruit het meest gelijkende element. Zodra hij een voorwerp ziet, hetzij bekend, hetzij onbekend, haalt hij uit het geheugen beelden te voorschijn van zaken die ermee verband houden. De symbolen die als gevolg van associatie ontstaan, dienen herkenbaar te zijn, op zijn minst voor degene die ze geformeerd heeft. Het symbool zou anders de enige functie ontberen die er inherent aan is, namelijk in compacte vorm een denkbeeld weergeven. Het gaat om zoveel mogelijk herkenningpunten, overeenkomsten.

Het feitelijke associëren gebeurt als een vrijwel autonome handeling van de geest. Vrijwel automatisch wordt in ons geheugen gespit en wordt er iets uit opgedolven. Geen wonder dat Tibetanen in 1948 bij de landing van een vliegtuig in Ladakh hooi kwamen aandragen om het beest, waarvoor zij het toestel aanzagen, te voederen. Wie later hun mythen hoort, zal ongetwijfeld vernemen over een grote vogel die neerdaalde met veel lawaai, want daarmee associeerden zij het apparaat. Symbolen roepen herinneringen op aan dingen die in ons geheugen liggen opgeslagen en kenmerken van het symbool bezitten. Wel is er van een zeker eenrichtingsverkeer sprake. Het symbool werkt als een fuik. Van elk voorwerp en elke situatie valt een symbool of mythe te maken, doch wie bij het eindprodukt is aangekomen, kan niet zonder meer teruggaan om het oorspronkelijke uitgangspunt te zien. We missen bij het terugkijken die informatie welke nodig is om tot volledig verantwoorde conclusies te komen. Een aparte plaats neemt de informatie in die pas in de toekomst beschikbaar zal zijn, terwijl ze toch in een oude mythe of een oud symbool is vastgelegd. Zulke informatie ligt vóór ons, maar we herkennen haar niet. Het betreft precognitieve kennis of kennis die verloren ging en erop wacht in de toekomst herontdekt te worden, en waarvan slechts de symbolen overbleven die erop wachten te worden ontsluit. Als we het symbool van een atoom aan iemand uit het jaar 200 konden laten zien, hoe zou hij dan tot de slotsom moeten komen dat het een atoom betreft? Hij associeert met behulp van de voorraad voorwerpen, situaties en kennis uit het jaar 200 en daarvoor. Hij raadpleegt kortom zijn geheugen en relateert het getoonde symbool aan zijn geheugenbeelden.

Ons geheugen moet wellicht nog eeuwen wachten tot wij weten wat de betekenis is van krabbel op kleitabletten, of van onbeduidend lijkende figuren op rotswanden. Inscripties en voorwerpen brengen ons een boodschap. Afbeeldingen uit het verleden worden soms niet meer

begrepen, doordat de kennis omtrent het gebruik ervan verdwenen is. Beschavingen die ons in ontwikkeling evenaarden en hun kennis weer verloren, kunnen honderden jaren geleden bijzondere, technische ontdekkingen hebben gedaan. Objecten uit een tijd ver voor het begin van onze jaartelling kunnen een zeer ontwikkelde techniek manifesteren zonder dat wij dat in de gaten hebben. De een of andere oorzaak zou tot het verlies van die techniek hebben kunnen leiden, terwijl de voorwerpen of afbeeldingen bleven bestaan. Er zijn zaken die met het verstrijken der jaren steeds moeilijker te interpreteren zijn, daar de herinnering aan de fenomenen waaruit ze voortkomen steeds meer verzwakt. Stel dat een voorwerp in de tiende eeuw vóór Christus gemaakt wordt en dat de techniek waarop de vervaardiging berust, reeds spoedig daarna verloren gaat. Als het voorwerp in onbruik raakt en eeuwen later wordt teruggevonden zonder dat het procédé en de bijbehorende principes herontdekt zijn, kan lange tijd onduidelijk blijven waarvoor het gediend heeft. Herontdekking van de vervaardigingswijze zou wel tot de dertigste eeuw na Christus kunnen uitblijven. In de tussenliggende eeuwen blijft het object onbegrepen. Iets dergelijks deed zich voor in het Midden-Oosten, waar op een museumzolder voorwerpen werden teruggevonden die als niet te classificeren opzijgezet waren, maar batterijen lijken te zijn van vele eeuwen oud.

projectie

De techniek verleidt ons ertoe onze kennis van hedendaagse objecten door middel van associatie te projecteren op oude afbeeldingen. Een versiering op een beeldje of verwerkt in een rotstekening van een mens, kan een ornamentele functie hebben of op de aanwezigheid van een technisch apparaat op het afgebeelde lichaam duiden. Als wij enkel en alleen op de wijze van analyseren van zo'n vondst letten, hoe moeten wij dan een prehistorische afbeelding interpreteren van een menselijke gestalte die een soort polshorloge draagt? Het horloge dat wij kennen is de eindschakel in een keten van uitvindingen. Het is niet van de ene dag op de andere ontstaan, maar vond zijn weg naar voltooiing door voorafgaande stappen: de fabricage van zonnenuijzer, zandloper, wateruurwerk, slingeruurwerk. Het is niet zeker of vroegere beschavingen hun ontdekkingen van de natuurwetten op dezelfde wijze in technische apparatuur vormgaven als wij dat doen. Een en hetzelfde natuurkundige principe kan heel goed op meer manieren worden aangewend. Voorts kan de apparatuur anders van afmeting worden dan wij gewend zijn. Als men vroeger tot een uurwerk zou zijn gekomen van de minieme omvang van ons polshorloge, is het nog niet zeker dat het dusdanig was uitgevoerd dat het als polshorloge bruikbaar was. Men kan een geheel unieke vorm aan het uurwerk hebben gegeven, terwijl het op een andere wijze werd megedragen en benut dan om de pols. Is de pols het meest geschikt voor het dragen van een uurwerk? Ja, wanneer we het over de ons bekende horloges hebben. Wanneer het uurwerk op een unieke manier werd samengesteld en functioneerde, kan het antwoord nee zijn. In een beschaving waar de techniek een dergelijke vlucht heeft genomen dat men beschikt over polshorloges of gelijkwaardig vernuftige machines kan produceren, kunnen andere apparaten zijn ontwikkeld die de mens ten dienste staan en ontworpen zijn om rond de pols te worden megedragen, doch die geen polshorloges zijn. In de projectie wordt wederom zichtbaar hoe afhankelijk wij bij het analyseren van symbolen en mythen zijn. Wij kijken steeds terug in onze geheugenbeelden en achten de zo gevonden begrippen de maatstaf van onze uitleggingen.

uitwisseling

Andrew Sharp, schrijver op het gebied van de prehistorie en historie van de Stille Zuidzee, zegt:

"Het samenbrengen van een aantal overeenkomsten tussen kunsten en vaardigheden, stenen monumenten en gewoonten, kan op zichzelf niet uitmaken of één van twee culturen rechtstreeks van de andere kwam, of beide van een derde gebied, of dat sommige van hun gewone aspecten onafhankelijk werden ontwikkeld doordat ze in gelijke omgevingen ontstonden.⁴"

Naar analogie van wat Sharp aanvoert, namelijk dat een overeenkomst tussen twee culturen niet impliceert dat zij een gemeenschappelijke basis hebben of uit elkaar zijn ontstaan, kunnen wij stellen dat ook mythen en symbolen niet altijd de gemeenschappelijke basis hoeven te hebben waaruit ze ogenschijnlijk voortkomen. Noch kan zonder meer worden uitgemaakt of ze integraal onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan. Er is geen feilloos criterium waarmee we kunnen vaststellen of, en zo ja, in hoeverre en op welke punten, het ene symbool bindingen heeft met het andere. Is het de aard van de gelijkenissen? Als in twee culturen een fundamenteel, driehoekig symbool wordt ontworpen, impliceert het feit dat beide culturen een driehoek maken niet dat zij ideeën daaromtrent hebben uitgewisseld. Het is verleidelijk om een overeenkomst van symbolen binnen twee culturen toe te schrijven aan het toeval, wanneer het zo'n niet-complexe gelijkvormigheid betreft. Verleidelijk, omdat moeilijk vast te stellen is of een simpel cultuurelement bij meer dan één cultuur is terechtgekomen door uitwisseling. Het terugrijpen op toeval is dan een uitweg uit dit probleem. Betreft het een ingewikkeld, minder fundamenteel symbool, dan is de kans groter dat er uitwisseling in het spel is. Een wat gecompliceerdere uitvinding of kunstzinnige uiting die elders ook voorkomt, is echter niet altijd toe te schrijven aan onderlinge uitwisseling van ervaringen. Zij kan ontstaan zijn onafhankelijk van een soortgelijke uiting in een ander gebied. Een verworvenheid die ingewikkeld is, kan dus in verschillende culturen vóórkomen zonder dat er uitwisseling van informatie is geweest. Uitgesproken unieke symbolen die tegelijkertijd bij twee volkeren in gebruik zijn, zouden op uitwisseling kunnen wijzen, maar wat is uniek? Is het iets wat in onze gemeenschap niet eerder is uitgedacht en waarvan we veronderstellen dat andere, ons vreemde culturen het daarom zéker niet hebben kunnen uitdenken? Wat in onze complexe cultuur ontstaat op basis en als voortzetting van eerdere ontwikkelingen, kan lijken op een voortbrengsel van een andere cultuur, maar dat andere voortbrengsel kan wel eens op een geheel eigen ontwikkeling voortbouwen. Een andere cultuur hoeft geen perfecte projectie te zijn van de onze. Vanuit die constatering moet voorzichtigheid betracht worden met conclusies omtrent de oorzaak van de overeenkomsten. Een gemeenschappelijke bron of feitelijke verwantschap tussen de culturen kan niet direct worden aangenomen, want zij wordt vaak op grond van projectie aanvaard. Onze opvatting over hoe culturen ontstaan, zegt meer over onszelf dan dat ze het juiste instrument is om het gedachtengoed van een andere cultuur in kaart te brengen.

Een symbool kan soms in verband worden gebracht met een serie andere symbolen, hetgeen de vaststelling dat er uitwisseling van informatie is geweest, acceptabeler kan maken. Bijvoorbeeld wanneer er ondubbelzinnige informatie beschikbaar is over de processen die in verschillende gebieden geleid hebben tot gelijke cultuuruitingen, dus wanneer de betrokken volkeren diepliggende oorzaken gemeen hebben. Het heeft zin vragen te stellen als: Welk direct nut had men van een symbool? Was er reden om aan te nemen dat nut en middel zowel bij het ene als het andere volk identiek waren en in dezelfde mate voorkwamen? Altijd heeft het zin te zoeken naar wetmatigheden die het vormen van symbolen besturen, zoals het associatieve proces. Doch dit is niet voldoende om de uitwisseling van symbolen te helpen aantonen, noch ook het tegendeel, want hoewel het vermogen tot associëren een fundamentele menselijke eigenschap is, kunnen volkeren het op verschillende manieren inzetten om de realiteit tot symbolen en mythen - met hun ontelbare combinatiemogelijkheden - om te vormen. Verder is het zo, dat de

constatering dat informatie is uitgewisseld, in de praktijk mede bepaald wordt door het aantal keren dat men identieke symbolen aantreft, de mate waarin deze symbolen identiek genoemd mogen worden, en de relatieve ingewikkeldheid ervan. In theorie compliceert dus een veelvoud van variabelen het aantonen van uitwisseling van ideeën, en toch wordt uitwisseling aannemelijk gemaakt, op grond van het beschikbaar komen van vele, elkaar aanvullende aanwijzingen.

synchroniciteit

Er zijn aanwijzingen dat gelijksoortige culturele verworvenheden, met inbegrip van exclusieve symbolen, in verschillende culturen tot ontwikkeling komen via niet-fysieke uitwisseling, bijvoorbeeld door gedachtenoverdracht. De totstandkoming waarop wij doelen is, wanneer zij zich vrijwel gelijktijdig voordoet, een vorm van synchroniciteit. Bij tijd en wijle lijkt de mens open te staan voor gelijkelijk afgestemde denkvermogens, die tezelfdertijd tot overeenstemmende gedachten of ontdekkingen komen. Deze afstemming vindt dagelijks op kleine en grote schaal plaats. Voorbeelden hiervan vindt men in de diverse wetenschappen, wanneer het om het tijdstip van belangrijke uitvindingen gaat of om de ontdekking van natuurkundige principes, zoals wanneer twee geleerden op vrijwel hetzelfde tijdstip een opzienbarende ontdekking publiceren. Deze werking van het bewustzijn, waarbij de gedachten van twee of meer personen geassocieerd zijn, vindt men zelfs terug in de culturele en technische ontwikkeling van volkeren die van elkaars bestaan niet hoeven te hebben gehoord. Het maakt het beeld dat wij van de geschiedenis van onze oude symbolen hebben, in zekere zin onzuiver. Het is van invloed op onze visie ten aanzien van symbolen waarvan men aanneemt dat ze zijn uitgewisseld. Wanneer gedachten inderdaad de beperkingen van tijd en ruimte kunnen overbruggen, is een niet onaanzienlijk probleem toegevoegd aan de reeds vele die het onderzoek naar de oorsprong of uitwisseling van symbolen begeleiden. Uitwisseling zou dan terug te voeren zijn op fysieke, zowel als op psychische overdracht van informatie, hetgeen ons leidt naar de derde mogelijkheid, waarmee we een terrein betreden waarover de wetenschap op dit ogenblik, evenmin als over gedachtenoverdracht, weinig concreets meldt. De uitwisseling van informatie kan, anders dan in het geval van fysieke uitwisseling of rechtstreekse gedachtenoverdracht tussen personen, in theorie via een derde, niet persoonlijke bron lopen. Wanneer fysiek informatie wordt geruild, geeft de ene persoon aan de andere gegevens door, via de geijkte communicatiekanalen. Bij gedachtenoverdracht vindt de uitwisseling niet-fysiek plaats. Dat is als verschijnsel reeds opmerkelijk. De genoemde derde mogelijkheid, dus die waarbij een niet-persoonlijke bron betrokken is, houdt in dat een idee gelijktijdig ontstaat binnen het bewustzijn van de afzonderlijke betrokkenen als zij niet met elkaar, maar met een soort universeel, psychisch, collectief bewustzijn contact leggen en daar hun inspiratie aan ontlenu.

Wanneer we deze hypothese volgen, kan dat ten dele verklaren waarom in de oudheid bepaalde gelijksoortige culturele uitingen op verschillende plekken zijn voorgekomen. Dit is moeilijker aan te tonen dan fysieke uitwisseling en even moeilijk als het bewijzen van gedachtenoverdracht. Bepaalde afbeeldingen of symbolen geven ondubbelzinnig blijk van hun fysieke afkomst of invloed, bijvoorbeeld wanneer men in een niet-Grieks land een vaas vindt waarop Griekse soldaten staan afgebeeld, met een gedetailleerde uitbeelding van kleding en wapenen. Vondsten van dien aard zijn cultuurgebonden en dragen het onmiskenbare stempel van het volk dat ze schiep en van de fysieke uitwisseling (lees: verplaatsing) van het eraan ten grondslag liggende idee. Ze zijn geen abstracties die ongebonden zijn aan tijd en plaats, en drukken te specifiek de kenmerken van een volk uit, in dit geval het Griekse, om toevallig of via gedachtenover-

dracht of het 'kosmische archief' totstandgekomen te kunnen zijn. Daarvoor zijn de beelden te gedetailleerd. Anders wordt het wanneer men in afzonderlijke gebieden symbolen ontdekt die op elkaar lijken en weinig te maken hebben met de aard van, of de historische voorvallen binnen de beide volkeren, doch algemeen of geometrisch van aard zijn en geen raskenmerken hebben. Zulk een verwantschap in symbolen kan toevallig zijn ontstaan, het gevolg zijn van fysieke uitwisseling van informatie of van gedachtenoverdracht, dan wel de werking openbaren van een algemeen idee, dat op ongeveer hetzelfde moment in de historie door een aantal personen werd opgepakt en verstoffelijkt: het idee van het kosmische archief of de 'Akasha Kronieken'. Hoe het ook zij, op gezette tijden kan de afstamming van symbolen niet ondubbelzinnig worden vastgesteld.

precognitie en onheilsboodschap

Het is moeilijk om een symbool te begrijpen dat verloren gegane kennis weergeeft. Het is nog moeilijker om een symbool te bevatten dat in het verleden op grond van precognitie van toekomstige verschijnselen werd ontworpen, als die verschijnselen ook nu nog in de toekomst liggen en er dus op dit moment nog niets is om het symbool mee te associëren. Het is immers ontstaan doordat de waarnemer psychische beelden, voorkennis, tracht te benoemen met behulp van beelden die noodgedwongen uit zijn eigen tijd stammen. Zolang de voorziene gebeurtenis zich nog niet werkelijk heeft voorgedaan, blijft de 'sleutel' die op het symbool past, als het moet eeuwenlang onvindbaar. Daarvan bestaan belangwekkende voorbeelden. De wijze waarop het symbool ontstaat, vormt hierbij het interessantste aspect. Of er tastbare dingen voorzien zijn, zoals voorwerpen of technische apparaten, dan wel abstractere zaken, als gebeurtenissen, staat op de tweede plaats.

In de 17e eeuw gaf de Zieneres van Praag een visioen als volgt weer:

"De mensheid is brutaal. Zij wil God overtroeven. Onbarmhartig zaait zij een paddestoel, waarvan het zaad uit de hemel op de aarde wordt gestrooid. Groot wordt de angst en zij reikt tot de wolken, en de paddestoel overschaduwet veel land. Maar de paddestoel is giftig en duizenden sterven een smartelijke dood.⁵"

De hier gebruikte beeldspraak van de paddestoel kon in onze dagen niet door een betere worden vervangen. Pas in onze tijd weet men haar te associëren met een atoomexplosie. Vorige generaties konden het symbool niet vertalen en op zijn juiste waarde schatten.

Een ander visioen geeft de Zieneres als volgt door:

"Ze bouwen een toren uit staal en water en geloven daarmee de hemel te kunnen veroveren. De mensen zullen voor hun vermetelheid zwaar moeten boeten.⁶"

Het gebeurt dikwijls dat mensen die over profetische vermogens beschikken, geïnspireerd worden door een religieuze kracht; ze zijn als het ware religieus geëngageerd. Soms lijkt de profetie niet los te maken van een heilsboodschap of van een onheilsboodschap. Voorspellingen, zoals over de raket en de vermetelheid die de mens tentoonspreidt door hem te bouwen, bevatten vaak een waarschuwing voor te verwachten onheil. Althans, de profeet koppelt de voorspelling aan een waarschuwing. Het kan anderzijds betekenen dat hij meent dat de mens niet verder mag vorsen dan de heersende godsdiensten of conventies in zijn tijd toestaan. Alles

wat daar bovenuit gaat, lijkt voor hem gelijk te staan aan heiligschennis of vermetelheid. Zijn angst daarvoor geeft hij door aan zijn gehoor in de vorm van vermaningen. Een volgende mogelijkheid is, dat de profeet, ziende wat de mens probeert te bereiken, tot de gedachte komt dat de ondernomen werken wel tot een rampzalige afloop moeten leiden wanneer de maatschappelijke instelling niet verandert. De profeet stelt zich de vraag of uitvindingen moreel verantwoord zijn en het voortbestaan van de menselijke vrede niet verstoren. Vele volkeren zijn overstelpt met indrukken die zij niet konden verwerken. Naast profetieën, waarbij zij beelden in hun brein realiseerden die nog niet in materiële zin geopenbaard werden, kregen zij zintuiglijke en actuele indrukken te verwerken die ze niet konden verklaren en inpassen in het scala van dagelijkse indrukken. Zij moesten daarom een beroep doen op hun actieve verbeeldingskracht, teneinde de nieuwe gewaarwordingen te kunnen classificeren en aan stamgenoten over te dragen. Het normale associëren met voorwerpen uit hun geheugenvoorraad voldeed wel, maar had soms vervelende gevolgen. Amerikaanse Indianen raakten overstuur toen ze voor het eerst een stoomboot zagen. Het vaartuig werd bij gebrek aan een betere omschrijving 'tovermiddel'¹ genoemd. Aan boord was de Indianenkenner George Catlin. Hij noteerde:

"Wij hadden onze twaalfponder aan boord en drie of vier achtponds draaibassen, die we meenamen om het fort van de Fur Company aan de mond van de Yellow Stone te bewapenen, en bij de nadering van elk dorp werden ze alle meermalen in snel tempo afgeschoten, hetgeen de inwoners in uiterste verwarring bracht. Sommige van hen legden hun gezicht op de grond en riepen tot de Grote Geest. Andere schoten hun paarden en honden dood, en offerden ze om de Grote Geest te verzoenen, die naar hun idee beledigd was.⁷"

retoriek

Het menselijk redeneer- en associeervermogen wordt ingeschakeld bij het vaststellen van een symbool en bij het ontleden en tot zijn oorzaak herleiden ervan. Wat te doen wanneer er geen goede verklaring voor het symbool voorhanden is? Voor iemand die in het gewone leven gedwongen wordt om op dit vlak een keuze te maken, staat de weg open om door te gaan met analyseren en associeren, of het domweg op te geven. In de wetenschap wijkt men, geconfronteerd met een oud of onbekend symbool, of een symbool waarvan de oorsprong niet vaststaat, nogal eens uit naar verklaringen van religieuze of magische aard. Men verklaart het symbool dan bij voorkeur onder verwijzing naar vruchtbaarheids-, inwijdings- of begrafenisriten. Het speculeren over de betekenis van een lastig te interpreteren symbool loopt kortom dikwijls uit op theorieën die op het rituele vlak liggen. Ook valt men vaak terug op retorische beschrijvingen. Dit zullen wij aan de hand van het volgende voorbeeld illustreren. In Palenque te Mexico bevindt zich de Tempel der Inscripties. In deze tempel is een graf ontdekt. Het oppervlak van de plaat die het graf bedekt, is door een prachtig reliëf versierd en is een voorbeeld van groot vakmanschap. De voorstelling is een tijdlang op klassieke wijze genterpreteerd. In de afgebeelde figuur is volgens de nieuwste inzichten een wezen te zien dat zich op een technisch toestel bevindt en zich bezighoudt met de bediening van allerlei hendels en pedalen. Inmiddels zijn nog meer interpretaties toegevoegd aan de reeks bestaande; klassiek naast revolutionair. Een van degenen die de steen van een klassiek commentaar voorzagen, is Dr. G. Bushnell. Hij stelt het volgende:

"Interieur graf met pseudogewelf waarin steen met gestileerde boom en vallende figuur aan de

¹ 'medicine'

voet.8"

Hij zegt dus dat de afgebeelde figuur vallende is. Dat zegt ook Dr. Alberto Ruz, een andere deskundige. Anderzijds geeft Dr. Bushnell bij een detailfoto van dezelfde grafplaat in een ander boek van zijn hand te kennen:

"Het [reliëf] toont een achteroverliggende figuur waaruit een boom of plant ontspruit.9"

Dit is al een belangrijk verschil: in zijn ene visie valt de mens uit de boom; in de andere ontspruit de boom uit de mens. Dr. Alberto Ruz interpreteert de afbeelding aldus:

"Op de steen in kwestie zien wij een mens, omringd door astronomische tekens, die de hemel symboliseren: de ruimtelijke begrenzing van de aarde der mensen, en het huis van de goden, waarin de onveranderlijke loop van de sterren het onvermurwbare ritme van de tijd markeert. De mens rust op de aarde, voorgesteld als een grotesk hoofd met sombere trekken, aangezien de aarde een monster is dat alle leven verslindt. En als de achteroverliggende mens schijnt te vallen, komt dat omdat het inherent is aan zijn lot om naar de grond toe te vallen, naar het land van de doden.10"

Door diverse onderzoekers wordt gedacht dat de gestileerde figuur schijnt te vallen. Daarbij gaan zij er vanuit dat de korte zijde van de grafsteen de basis is. Een logische gedachtengang voor de mens die eraan gewend is een grafschrift te lezen terwijl hij aan de kortste zijde van de steen staat. Dit geeft aan, welke complicaties er ontstaan wanneer men associeert vanuit zijn eigen culturele achtergrond. Het is geen wet van Meden en Perzen dat een opschrift vanaf het voeteneind moet worden gelezen. Neemt men de langste zijde als basis, dan komt een geheel ander beeld van de betekenis van de steen aan het licht. Toen Bushnell en Ruz de steen bekeken vanuit de visie dat het om een grafplaat ging, namen zij daarbij een plaats in die gebruikelijk is, gelet op hun eigen culturele achtergrond. Automatisch trachtten zij het unieke erfgoed van een ander volk te verklaren vanuit hun eigen cultuur. Wanneer wij aan de lange kant van de steen gaan staan, zien wij een figuur die in het geheel niet valt of achterover hangt, maar integendeel zit of vooroverbuigt. Ruz verbond de navolgende begrippen aan de figuur op de steen: "Het monster dat alle leven verslindt"; "het vallen naar het land van de doden"; "de onveranderlijke loop van de sterren"; "het onvermurwbare ritme van de tijd." Hij heeft zijn interpretaties door het gebruik van bloemrijke taal, het aanwenden van retoriek, een groot deel van hun waarde verschaft. Een theorie wordt sneller geaccepteerd wanneer zij in een uitgesproken poëtische of retorische verpakking wordt gepresenteerd. Degene die zich van dit middel bedient, bespreekt de rol van het symbool in bloemrijke bewoordingen, zodat de werkelijke waarheid en waarde van het symbool zo ver naar de achtergrond wordt geschoven, dat daarover in feite al niet meer wordt gediscussieerd. De persoon die de retorische uitleg of de daarmee samenhangende theorie ontwikkelt, kan te goeder trouw zijn. Het uitwijken naar een retorische verklaring kan een gevolg zijn van het onbewust aanvoelen van de ontoereikendheid van de eigen theorie of het ontbreken van andere theorieën. Dat ook de authenticiteit van een vondst benadrukt wordt door retoriek, is gedemonstreerd door de kunstcritici die indertijd de vervalste, aan Johannes Vermeer toegeschreven schilderijen beoordeelden. Hun lyrische, retorische beschrijvingen leken aanvankelijk voldoende om de in het geding zijnde schilderijen het aureool van authenticiteit te verlenen. De retorische verklaring wordt snel aanvaard, doch werkt ontegenzeggelijk verdovend. Bloemrijke taal suggereert dat een interpretatie waar is, althans boven discussie verheven. Natuurlijk kan een bepaalde vondst op meer dan één manier worden uitgelegd, maar een interpretatie valt slechts serieus te nemen wanneer zij met argumenten onderbouwd is.

Retorisch taalgebruik lijkt geen legitimatie om argumenten achterwege te laten en is daarvan geen geschikte vervanger.

3 CLASSIFICATIE

actualiteit en vormgeving

Zoals zichtbaar werd in de voorgaande hoofdstukken, ontstaan symbolen op grond van een stoffelijke dan wel psychische impuls, en wordt de wijze waarop ze worden samengesteld op haar beurt bepaald door associatie. Tot slot zal het symbool een min of meer overdraagbare vorm krijgen. Deze vorm heeft een relatie met haar bron, dus met de gebeurtenis die aanleiding heeft gegeven tot de vorming van het symbool. Als het symbool net in het leven is geroepen en nog nieuw is, heeft de waarnemer eerder toegang tot de bron van waaruit het werd samengesteld dan wanneer het onder de invloed van de tijd wijzigingen heeft ondergaan.

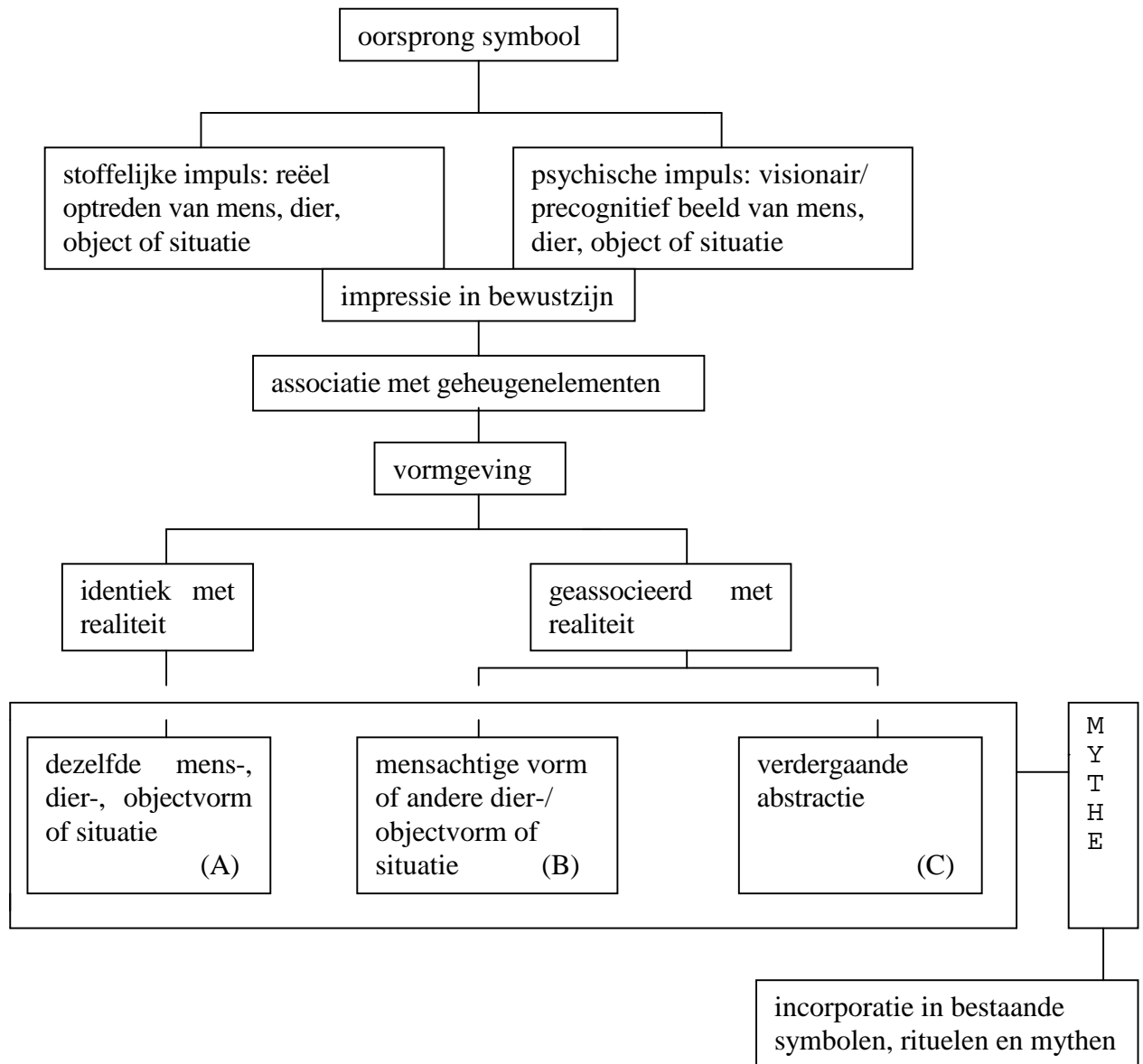
Door metaforisering, een vorm van metamorfose, kan de oorspronkelijke hoedanigheid zo vervagen of omgevormd worden dat zij na verloop van tijd zonder hulpmiddelen niet langer wordt begrepen. Het ontwerpen of in gebruik nemen van een symbool is een hulpmiddel, een poging om de werkelijkheid te bevatten, kennen en beheersen. Als de werkelijkheid vreemd is, zoals wanneer een primitieve stam kennis maakt met de verworvenheden van een technisch verder van hem af liggende, ontwikkelde beschaving, moet men die werkelijkheid wel overdragen met behulp van een symbool, een afspiegeling van die realiteit. Later leidt slijtage ertoe dat men aan het symbool een oerbetekenis toekent die het van oorsprong niet had. Men ontnemt hierdoor zichzelf het zicht op de oorzaak van het symbool. Een voorbeeld om deze ingewikkelde situatie te illustreren: Een expeditie brengt als onderdeel van zijn uitrusting een klein, rond, plastic kastje mee dat als radio dienstdoet. De inheemse bevolking bij wie de expeditie op bezoek gaat, kent geen plastic en geen radio's, en vergelijkt het wonderbaarlijke kastje en het materiaal waaruit het vervaardigd is, met een kostbare steen met magische eigenschappen. Na het vertrek van de expeditie blijft het bijzondere kastje in het geheugen van de ooggetuigen bewaard, die het nog steeds associëren met een bijzondere steen. Tot in latere geslachten wordt deze zienswijze doorgegeven, waarbij een cultus ontstaat rond een steen die men met dat doel na lange tijd uitkiest. Na vele generaties is de oorsprong van de cultus danig vervaagd, maar de rituele steen wordt nog steeds bewaard en blijft in het middelpunt staan van riten en mythen. De bewaarders van de steen delen aan belangstellenden of aan de andere ingewijden van de stam mee, dat de oorspronkelijke voorvaderen een kostbare steen bezaten waarvan de huidige steen een afbeelding is. Men meent dus dat de oorsprong van de huidige symbolische steen een echte steen geweest is, doch die vaststelling is onjuist. Uit de schakel van symboolbepalende elementen is de echte grondslag van de mythe, het plastic kastje, geheel verdwenen; de huidige steen symboliseert een oorspronkelijke steen, maar die is er niet geweest. Dit proces kan doorbroken worden als in de maatschappij waar de metafoor uiteindelijk is terechtgekomen, nieuwe ontwikkelingen plaatsvinden op het gebied van de historische wetenschap. Wat zijn nu de algemene lijnen, de stadia, waarlangs het symbool tot ontstaan komt, zoals wij tot dusver hebben bekeken?

- a) Het verschijnen van de stoffelijke of onstoffelijke, al dan niet te definiëren, eerste oorzaak.
- b) Registratie hiervan door het denkvermogen.
- c) De poging van het denkvermogen tot interpretatie, door middel van associatie.
- d) De herkenning of 'toe-eigening' van hetgeen waargenomen is.
- e) De bewuste of onbewuste wens het waargenomene vast te leggen, overdraagbaar te maken.
- f) Het vormgeven van een symbool.

- g) Het handhaven van het symbool door middel van riten, afspraken, mythen, of combinaties hiervan.
- h) De incorporatie van deze elementen in bestaande maatschappijstructuren, dus ook in bestaande mythische, rituele en symbolische structuren.

Het gaat om de oudste vorm van magie die de mens kent. Hij neemt waar, registreert, benoemt, interpreteert, herkent en handelt, dus beheerst. Het resultaat van de associaties en dergelijke is het symbool, in ruimere zin ook de mythe waarin het symbool is ingebed. De realiteit wordt omgezet in symbool of mythe. Het navolgende schema illustreert dit.

vorming symbool en mythe

ad A

Categorie A van het schema schetst de situatie waarin de symbooldrager, het symboolvoertuig, opgenomen is in een mythe en qua uitvoering identiek blijft met zijn stoffelijke of psychische voorbeeld. Dat bestaat uit een godenfiguur, held, voorwerp, plant, dier. Van een aantal mogelijkheden volgt hieronder een voorbeeld.

mens:

Een cultuurdrager: Een vliegende bezoeker of een machtig stamhoofd. Gesymboliseerd door een zo goed mogelijke (= identieke) weergave van de persoon met de attributen die bij zijn positie horen (wapens, oorlogsteken, kleding).

dier:

Een bekend dier uit de streek, bijvoorbeeld een vos, wordt gesymboliseerd door dezelfde diervorm: een exacte weergave van de vos.

object of situatie:

Het object kan een reëel of visionair waargenomen apparaat zijn, bijvoorbeeld een vliegtuig; de situatie een weerkundig verschijnsel, zoals een overstroming. Gesymboliseerd door een identieke weergave van de hoedanigheid en het aanzicht van object en verschijnsel. Respectievelijk door een als vliegtuig herkenbare structuur en door grote watergolven.

Ook voorwerpen of tekens die van het begin af een abstract uiterlijk hielden, dus niet vanuit hun beginfase geabstraheerd zijn, horen onder categorie A thuis. Het gaat er dan ook om, dat alles wat daar staat, daar geplaatst is omdat het een zo juist mogelijke weergave is van een bepaald fenomeen, ongeacht of dat wel of niet een abstracte vorm had.

ad B

Ook in categorie B van het schema wordt de symbooldrager ofwel het symboolvoertuig, als vervat in een mythe weergegeven. De symbolen in deze categorie zijn geen natuurgetrouwe weergaven van de reëel of visionair gekende werkelijkheid. De overeenkomst tussen symbool en oorsprong is vager en begint versluierd te raken. Voorbeelden zijn:

mens:

Het menselijke wezen wordt nu gesymboliseerd met veranderde uiterlijke kenmerken, die niet in het oorspronkelijk waargenomen beeld passen. Het heeft bijvoorbeeld meer armen, meer hoofden of een dierenkop en buitenproportionele verhoudingen.

dier:

Het dier dat aan de oorsprong van de mythe ligt (vos), wordt thans verbeeld door een ander dier, zoals de eekhoorn. De grondvorm, het dier, is gelijk gebleven. De feitelijke diersoort is in de bewuste mythe kennelijk ondergeschikt, dus verwisselbaar.

object of situatie:

De symbolische weergave van het vliegtuig bestaat uit een vergelijkbaar ander object: een grote roofvogel. Het weerkundige verschijnsel, de overstroming, keert terug in de vorm van een hagelbui.

ad C

Categorie C in het schema geeft een nog abstractere vorm aan, in die zin dat deze geen enkele zichtbare overeenkomst meer heeft met zijn oorsprong. Die is teruggebracht tot elementaire tekens. De symboliek bereikt zo het eindstadium van versluiting. Zonder sleutel is zij niet meer te ontraadselen. Voorbeelden hiervan zijn:

mens:

Gesymboliseerd door een bliksemschicht wanneer het een verwoestend individu betreft; door de zon als het om een wijze man gaat.

dier:

De authentieke vos wordt vervangen door een gestileerde staart.

object of situatie:

Het object (vliegtuig) en het verschijnsel (overstroming), worden respectievelijk gesymboliseerd door een kruisvorm die midden in een zonnelymbol geplaatst is, en door een aantal gebogen lijnen waarmee men overspoelde korenaren weergeeft.

Er zijn gevallen denkbaar waarin de waarnemer niet kan uitmaken of het symbool de realiteit weergeeft, dan wel daarvan een vrije interpretatie is. In onze termen: of het een symbool van categorie A, B of C is. Soms is het onderscheid niet te maken. De in het symbool opgenomen kenmerken kunnen de werkelijkheid getrouw weerspiegelen, maar tevens zo ongewoon zijn dat wie de uitkomst - het symbool - ziet, daarin een distorsie meent te zien van een hem bekend subject of object, of van een welbekende situatie. De waarnemer meent met een symbool van categorie B van doen te hebben, terwijl het in categorie A thuishoort. Dat komt voor wanneer de symboolmaker bijzonderheden in het symbool heeft ondergebracht die door hemzelf zijn waargenomen, maar die door een latere beschouwer van het symbool niet worden herleid tot de elementen die de symboolmaker voor de geest stonden. Wanneer iemand zich aandient in een pilootenoverall met zuurstofslangen, vormt een nauwkeurig getekende menselijke gestalte met

een aantal slangen eraan een redelijke en acceptabele vastlegging van zijn wezen. De latere waarnemer van het symbool herkent daarin wel menselijke trekken, maar kan de slangen niet thuisbrengen. In plaats dat het symbool onder A terechtkomt, als weergave van iets wat bijna echt in die vorm gezien werd, wordt het onder B gerangschikt, alsof het een verminkte of zinloze weergave van een gewone menselijke gestalte is, een vrije interpretatie. Afhankelijk van de situatie kan een diervormig symbool zowel onder A als onder C van het schema worden gerubriceerd. Wanneer het oorspronkelijke gegeven een gestippelde kever is, kan deze vanwege zijn elementaire vorm worden weergegeven met twee halve cirkels als dekschilden, een paar streepjes als poten en een paar stippen als stippen, en onder A worden ondergebracht. De vorm van de kever is echter zo elementair dat ze bijna niet abstracter kan worden weergegeven, en daardoor evengoed onder C kan vallen. Er kan dus een grensgeval optreden dat half onder categorie A en half onder categorie C thuishoort.

Het op de juiste wijze classificeren van een gevonden symbool of symbolisch element in een mythe, hangt af van het bewijs dat wij hebben omtrent de motieven van de symboolmaker. Deze zijn ons bijna nooit bekend. De ontdekkingen en nieuwe inzichten met betrekking tot de motivatie bepalen of een symbool alsnog van de ene naar de andere categorie moet verhuizen. Aangezien de maker van het symbool met zijn bron in direct contact heeft gestaan, en de latere waarnemer (die het alleen met het symbool moet zien te stellen) niet, zouden beiden, wanneer hun gevraagd zou worden het symbool een plaats te geven in categorie A, B of C, voor hun keuze verschillende maatstaven aanleggen. Een door de ontwerper in categorie A geplaatst symbool wordt door iemand anders in categorie B gezet. Zo kan ook het door een waarnemer in categorie C geplaatste, abstracte teken in principe thuishoren in categorie A, wanneer het aan de symboolmaker zou zijn overgelaten om daaromtrent een keuze te doen. Door het verstrijken van de tijd, die een steeds grotere afstand schept tussen de culturele beleving van waarnemer en symboolmaker, kan een symbool in het begrip van de waarnemer van categorie A naar B of C opschuiven. De omgekeerde gang, het opschuiven van C naar B of A, is ook denkbaar. Dat is afhankelijk van alsnog aan het licht tredende motieven die men aan de symboolontwerper kan toeschrijven, of van nieuwe technische ontwikkelingen waarvan het resultaat lijkt te sporen met de vorm van het symbool. Alles draait om interpretatie, maar het onderbrengen van een symbool in de ene of andere categorie zegt nog niets over de juistheid van de classificatie. Die moet worden ondersteund door gefundeerde theorieën of bewijsvoering.

actief en passief handelen

Wij hebben nu een deel van het traject onderzocht dat vanuit een oorspronkelijke waarneming tot een symbool leidt. De wetmatigheden die in dit traject zichtbaar worden, kunnen niet los gezien worden van de motieven die iemand heeft om de werkelijkheid zoals hij die ziet, om te zetten, te transformeren in symbool, ritueel of mythe en evenmin van de soort van activiteiten die hij daarbij moet ontwikkelen. De laatste kunnen verdeeld worden in handelen of niet-handelen. Het handelen omvat een actieve, uiterlijk zichtbare component; het niet-handelen is de passieve kant daarvan. Het is niet eenvoudig een exacte scheidslijn hiertussen aan te geven, daar men gewild passief zijn een actieve handeling kan noemen. Voor ons doel blijft het onderscheid tussen een actieve handeling en het vermijden daarvan, bijvoorbeeld door het inachtnemen van een taboe, duidelijk. Het omzetten van de realiteit in een symbool (mythe) geschiedt door te handelen of niet te handelen. Op het moment dat men wil handelen of dit wil nalaten, bevindt men zich in een positie die positief, negatief of neutraal is. Wat gezegd is ten opzichte van het verschil tussen handelen en niet-handelen geldt eveneens voor de begrippen positief en negatief.

Ze zijn niet echt van elkaar te scheiden. De handelingscombinaties kunnen als volgt worden ingedeeld: vanuit een oorspronkelijk positieve, negatieve of neutrale situatie leidt handelen of niet-handelen tot een toekomstige positieve, negatieve of neutrale situatie, dan wel consolidatie van het oude uitgangspunt (status quo). Het aantal combinaties van soorten handelingen met hun resultaten is veelvoudig. Wie daarin genteresseerd is, zal het niet moeilijk vinden het geplaatste schema als sleutel te gebruiken op een aantal praktijkgevallen. Wij beperken ons tot de onderstaande voorbeelden. Als uitgangspunt nemen we een volk dat de jaarlijkse oogst heeft binnengebracht. De reactie op het geslaagde resultaat zou de volgende kunnen zijn:

- a) Men besluit spontaan een dankoffer in te stellen om ook in de toekomst goede oogsten te verwerven (een positieve situatie, uitmondend in handelen dat tot iets positiefs leidt). Of:
- b) Men gunt de stammen in de omgeving niet dat ook zij een geslaagde oogst hebben, en vraagt de goden de oogst van de burenen te laten mislukken. Als dank wordt aan de goden een gelofte van trouw afgelegd (een positieve situatie, uitmondend in handelen, gericht op iets dat negatief is). Of:
- c) Men stelt een dankoffer in, zonder daarmee te beogen dat in de toekomst opnieuw goede oogsten ontstaan (een positieve situatie, uitmondend in handelen, met een neutraal resultaat).

Wij mogen aannemen dat de symbolische handeling of het rituele gebeuren niet gericht is op achteruitgang. Zelfs wie acties uitvoert die op destructie gericht zijn, is gebaat met het welslagen van hetgeen hij zich ten doel heeft gesteld. In die zin is er geen streven naar een verslechtering of achteruitgang van de toestand waarin men zich zelf bevindt.

het geheugen

Langs de weg van associatie is het symbool tot stand gekomen, en bij de vorming ervan hebben de intentie en de motieven van de symboolontwerper een rol gespeeld. Nu het symbool er eenmaal is, kan het in stand blijven, gemodificeerd worden of weer uiteenvallen. De eerste indruk is, dat een symbool het onmogelijk lange tijd zonder wijzigingen kan volhouden. Er kijken zoveel mensen naar, die het allemaal op hun manier van een betekenis voorzien of denken dat zij de bedoeling van de maker goed hebben doorgrond, dat het symbool gedoemd lijkt om reeds vanaf het eerste moment uiteengerafeld te worden. Dat vele symbolen het eeuwen uithouden, lijkt daarom vreemd. Wie zorgt er voor dat ze bruikbaar blijven? Om dit te weten te komen, moeten de juiste dingen met elkaar in verband worden gebracht. Dat een symbool vele jaren herkenbaar blijft, is niet zo zeer in strijd met de gedachte dat het vanaf het begin aan velerlei interpretaties of veranderingen is blootgesteld. Als de juiste personen de steeds divergerende betekenissen weten te kanaliseren, net zoals in laserlicht de lichtbundels gedwongen worden evenwijdig te blijven lopen, fluctueren ze wel enigszins, maar de diepere kern blijft onaangetast, zoals wanneer bepaalde groepen van ingewijden of priesters zich tot taak stellen de kennis rond het symbool verder te dragen en aan anderen, ingewijden, door te geven. Er is een algemeen bekende neiging onder de volkeren om oude verhalen langdurig exact en zonder noemenswaardige verminking door te geven. Men denke aan stammen waar de verhalen van shaman op shaman op mondelinge wijze werden doorgegeven. Enige variatie was toegestaan. Dit mocht alleen geschieden om het verhaal te verduidelijken (een technische bezigheid), of een sfeertekening (een meer metafysische bezigheid) te geven die beter aansloot bij de omstandigheden van het volk of de tijd. Beantwoordde men aan de hoofdeis de kern van het verhaal in stand te houden, dan deed men in feite zo ongeveer hetzelfde als de hedendaagse geschiedschrijvers wanneer zij kennis omtrent het verleden doorgeven. Het komt onder vele stammen voor dat het publiek protesteert als van de hoofdlijnen van het verhaal wordt afgeweken, zoals bij de Amerikaanse Navajo-Indianen. Een klassiek voorbeeld van de stabiliteit van het volksgeheugen werd geleverd door de Indianen die de aankomst van Columbus waarnamen. Hun stam gaf meer dan honderd jaar later een precieze beschrijving van de destijds aangekomen pioniers. Volkeren die eeuwen geleden voor het eerst vreemdelingen zagen, blijken dus nog precies te kunnen vertellen hoe die bij hun aankomst eruit hebben gezien. Ook de Cackchiquel-Indianen gaven nog zeer nauwkeurige beschrijvingen van de Spaanse kolonisten uit 1500, en Indianen uit Noordwest-Amerika weten nog steeds gedetailleerde verklaringen te geven over de Franse vloot die hun gebied in 1786 aandeed. De kern van dergelijke verhalen wordt in de loop der jaren niet sterk gewijzigd of door iets anders verdrongen. Zij komt tot ons in de vorm van een letterlijke of symbolische beschrijving van mens, dier, voorwerp of situatie.

Onder de Eskimo's leven mythen voort waarin de werking van het oeroude geheugen van de mens naar voren komt en die het verdienen serieus genomen te worden. Soms moeten wij daarvoor onze eigen geschiedenis wijzigen. De Eskimo's zijn geen achtergebleven wezens die in iglo's leven op de wijze die wij van de jeugdverhalen kennen. Het zijn ontwikkelde mensen, met een eigen cultuur en een geschiedenis die serieus genomen moet worden. Deze bevat soms moeilijk te verklaren elementen:

"De eerste mensen waren veel sterker dan de mensen van nu. Dankzij hun toverkunst waren zij in staat hun huizen te laten vliegen, en een sneeuwschop kon uit zichzelf bewegen en sneeuw-

ruimen. En wanneer de mensen nieuw voedsel nodig hadden, bleven ze gewoon in hun huizen zitten en lieten die naar andere plaatsen vliegen. Maar op een dag klaagde iemand over het lawaai dat de huizen maakten wanneer ze door de lucht vlogen. En er was zoveel macht in zijn woorden, dat de huizen op datzelfde moment hun luchtwaardigheid verloren. En sindsdien heeft er nooit iets honkvasters bestaan dan een huis.¹¹

Het zou merkwaardig zijn als dit verhaal aan de fantasie der Eskimo's ontsproten was. Omdat dit volk in andere mythen minstens zo vreemde dingen beleeft, kan men zich afvragen in hoeverre hier versluierd geschiedenis wordt weergegeven. De Eskimo-folklore vertelt over stammen die in de aanvang der tijden door reusachtige metalen vogels naar het hoge noorden zijn gebracht. Over sneeuw die op de grond ligt en brandt en vuur dat uit de hemel neerregt, waarmee vulkanisme wordt aangeduid. Ze spreekt over dieren die sedert tienduizend jaar uitgestorven zijn.¹² Men zou kunnen denken dat de Eskimo's door onze tijdgenoten op de hoogte zijn gebracht van de voor-ijstijd, maar zij leefden zo geïsoleerd van onze beschaving en onze geologische wetenschap dat zij hun informatie niet van mensen uit onze tijd kunnen hebben. De Amerikaanse Pawnee-Indianen vertellen dat er een tijd was dat Tirawa Atius (de Macht Boven) gigantische mensen op de aarde had gezet. Maar de giganten werden overmoedig en trots en moesten worden vernietigd. Er kwamen stormen uit het noordwesten, de wateren rezen en regen viel neer. Het ras der giganten werd vernietigd. Hun botten lagen bij een heuvel opgeslagen. Later bleken ze van dinosaurussen afkomstig te zijn.¹³ De reikwijdte van het geheugen waarvan de Indiaanse mythe blijk geeft, dwingt respect af. Uit het relaas blijkt de herinnering aan een zondvloed, die ook bij talloze andere volkeren levend is gebleven. Het opmerkelijke is de zekerheid waarmee de Pawnees de overblijfselen van de dieren wisten aan te geven. Een verwijzing als deze kan op een paar manieren geïnterpreteerd worden:

- a) Vanuit de oudheid zijn aan de stam gegevens omtrent de zondvloed en de plaats waar de botten zich bevonden, doorgegeven. Op deze wijze bleven de Pawnees op de hoogte van de laatste rustplaats van de dieren. De stamleden namen aan dat het om overblijfselen van reusachtige mensen ging. Of:
- b) De botten zijn pas in latere tijden door de Indianen ontdekt, die ze ongemoeid lieten maar er een mythe omheen bouwden, onder de indruk als ze waren van de enorme omvang van de overblijfselen. Ze schreven ze aan reuzen toe, en koppelden deze zienswijze aan een reeds bestaande mythe over een zondvloed waarin niet over reuzen gesproken werd. Of:
- c) De herinnering aan een zondvloed ten tijde waarvan reuzen zouden hebben bestaan, bleef bewaard, terwijl pas in latere tijden de dinosaurusbotten ontdekt werden. Omdat de Pawnees de zondvloedmythe kenden, projecteerden zij deze kennis op de gevonden botten. Die waren daarmee de overblijfselen van de reuzen geworden.

verbastering

Het mag zo zijn dat stabiliteit in de overdracht van belangwekkende gebeurtenissen wordt nagestreefd, maar in de loop van de tijd zijn veranderingen onvermijdelijk. Het resultaat van een verandering is hoe dan ook geschiedvervalsing. Dat is reeds het geval wanneer de mythe een klaarblijkelijk stoffelijke basis heeft. Maar zelfs wanneer de mythe slechts verzinsels bevat, is het veranderen ervan geschiedvervalsing. Mythen vormen immers, net als de officiële geschiedschrijving, een onderdeel van het intellectuele leven en kunnen wel degelijk gecorrumpeerd

worden. Versluiting, zelfs als een soort geschiedvervalsing, is het resultaat. De wijziging hoeft niet opzettelijk te zijn en als dat toch zo is, hoeft de opzet niet negatief van karakter te zijn. Een aantal ontwikkelingen kan zijn samengevloeid, waardoor een samenweefsel is gevormd van oerherinneringen en recente herinneringen. Hierdoor gaat de geschiedenis uiteindelijk verbasterd voort. De versluiting of verbastering van een mythe kan ontstaan door verweving met andere bestaande verhalen. Soms veranderen personages - bijvoorbeeld onder de invloed van het werk van zendelingen - qua beschrijving of naam, terwijl men probeert de kern van de mythe ongeschonden te houden. De aanpassing van het uiterlijk en de attributen van de christelijke heiligen in de kerken in Midden-Amerika is hiervan een voorbeeld. Behalve dat verandering kan optreden door verweving met andere verhalen, moet nog rekening worden gehouden met verweving van waarheid en verdichtsel. De verbasterde mythe kan een symbolisering van de waarheid zijn geworden, als antwoord op de wens deze tot elementaire beelden te reduceren. Dat kan tot doel gehad hebben de essentie beter te kunnen bestuderen of de inhoud overzichtelijker of beter overdraagbaar te maken. De mythe kan tot voertuig van een geheime boodschap worden. Iets dergelijks vond plaats in Europa in de middeleeuwen, toen de minnestrelen werkelijk gebeurde voorvallen in allegorieën onderbrachten en ze zo verspreidden. Onder de juiste gezelschappen brachten sommige minnestrelen hun liederen zo ten gehore, dat alleen een deel van het auditorium begreep wat er gemeld werd en dat er een politieke of mystieke mededeling werd gedaan.

Men is geneigd aan te nemen dat versluitingen het resultaat zijn van een bewuste actie, van opzet. Dat lijkt niet bevestigd te worden in culturen waar ze een kenmerk van de werkelijkheid zijn; van het gewone dagelijkse leven dat men allegorisch benadert. Dan wordt een gewone mededeling van de ene mens aan de andere verpakt in indirecte, ontwijkende, symbolische taal. De werkelijkheid wordt in symbolen vertaald, hetzij omwille van het artistieke resultaat, hetzij omdat een metaforische weergave van de realiteit geleidelijk aan gangbaar is geworden. Een dergelijke metaforisering wordt door de betrokkenen nauwelijks als zodanig herkend. Men drukt zich nu eenmaal zo uit. De voorliefde (onder andere binnen de Azteekse cultuur) voor mystificatie van omstandigheden die dat voor ons gevoel niet nodig hebben omdat er geen geheimen in het geding zijn, is een gegeven dat bruikbaar is bij het ophelderen van de inhoud van onbegrepen symbolen. Wanneer over een volk dat in sterke mate mythisch denkt, voldoende geschriften of exacte aantekeningen uit de eerste hand bestaan, is het mogelijk om door het vergelijken van de einduitkomst van symbolisering en mythologisering met de oorspronkelijke gebeurtenis, dus met het basisgegeven, de lijn te ontdekken waarlangs de transformatie heeft plaatsgevonden. Met andere woorden: aan de hand van nog redelijk te controleren dagelijkse gebeurtenissen kunnen wij proberen na te gaan hoe zij zijn omgezet in welke allegorieën. Als dat lukt, zijn we een stap verder om ook andere symbolen met zo'n allegoriesleutel te interpreteren. Tot de complicaties waarmee we te kampen krijgen, behoort de omzetting van reeds versluitte beelden in nieuwe versluitingen. Wanneer deze recent zijn, hebben ze het voordeel dat ze redelijk begrijpelijk kunnen zijn voor tijdgenoten.

verandering door politiek misbruik

Er zijn factoren in de samenleving die een dusdanige uitwerking hebben, dat ze in staat zijn de oorspronkelijke betekenis van het symbool praktisch teniet te doen en er bezit van te nemen. De politiek is daar een van. Door het gebruik bijvoorbeeld dat in de tweede wereldoorlog van het hakenkruis gemaakt werd, heeft dat een betekenis gekregen die niet meer in verhouding staat tot zijn oude betekenis. Het is thans een besmet, taboe verklaard symbool. Latere generaties zullen

bij het zien van de swastika zich voornamelijk de verschrikkingen en de negatieve betekenis ervan herinneren en niet meer aan de oorspronkelijke betekenis denken. De meeste mensen hebben er pas kennis mee gemaakt toen het gebruikt werd voor een ander doel dan het oorspronkelijke, en weten tot op de dag van vandaag nog steeds niet waar het vandaan komt. Zo kan de oorspronkelijke betekenis van mythe of symbool onder de invloed van machtsomwentelingen op de achtergrond raken. Revoluties en invasies verschuiven het beeld dat wij van symbolen hebben. De Spaanse kroniekschrijver Cieza de León zei ten tijde van de Midden-amerikaanse veroveringen: "Door dit proces² werd de ene generatie bij monde van de voorgaande onderricht en zij kunnen vertellen wat vijfhonderd jaar geleden gebeurde alsof er slechts tien jaren waren voorbijgegaan.¹⁴"

Maar de Azteken namen uit politieke overwegingen vele mythen over van onderworpen volkeren, uiteraard die mythen welke konden bijdragen aan de eer en glorie van het eigen rijk. De Amerikaanse professor Jack D. Forbes zegt:

"Het is waar dat vele Mexicaanse denkers en heilige mannen uit de 15e en 16e eeuw (...) de aloude waarheden levend trachtten te houden of trachtten ernaar terug te keren, maar het Azteekse politieke leiderschap overheerste en vervormde de religieuze traditie.¹⁵"

Vervolgens deden de Azteken alsof ze zelf eigenaars van de mythen waren. Zulke symbolische elementen, overgenomen voor het eigen volk, kunnen binnen dat volk een uitgesproken anachronisme blijven betekenen. Ons resten vele verslagen die gemaakt zijn voordat de westerse cultuur grote veranderingen bij de natuurvolkeren op gang bracht. Culturele of andere invasies leiden onvermijdelijk binnen een kort tijdsbestek tot onherkenbaarheid van veel oude symbolen en gebruiken, door de vermenging die deze ondergaan met cultuurelementen van de partij die de invasie op zijn naam brengt. We moeten in sommige gevallen teruggaan tot voor de Spaanse invasie in Amerika, en de beginperiode van het kolonialisme daar of in Afrika, om er zeker van te zijn of oude culturen door de westerse beschaving werden beïnvloed.

een fictief geheugen

Het feit dat de inhoud van bepaalde geschriften zeer oud is, bewijst nog niet dat alles wat er in wordt overgeleverd zich werkelijk heeft toegedragen. Men kan in het verleden evengoed gefantaseerd hebben als wij nu doen. De persoon die in de verre toekomst een science fictionroman uit onze tijd vindt, zal daarmee rekening moeten houden. Het merkwaardige is, dat wij de neiging hebben datgene voor waar aan te nemen wat op ouderdom kan bogen. Als het maar oud is, is het eerbiedwaardig en dus gewild, doch daarin zijn wij niet altijd consequent. Als het oude zo eerbiedwaardig is, is het vreemd dat verhalen waarin op uitzonderlijke situaties wordt gezinspeeld, door ons de ene keer als fictie of als godsdienstige voorstellingen worden afgedaan, en de andere keer aanvaard als verslagen van echte gebeurtenissen. Met andere woorden: er is willekeur in de mate waarin wij oude gegevens serieus nemen en ze als de reflecties van waar gebeurde evenementen zien. Wanneer wij alles als verzinsel beschouwen, doen we daarmee onze voorouders onrecht. Het dilemma is dat wij enerzijds de overleveringen niet zonder meer als historisch juiste verslagen mogen beschouwen, anderzijds ze niet dadelijk

² het opleiden van bekwame vertellers onder de Inca's

mogen afdoen als verzinsels. Dat oude verhalen geen ooggetuigenverslagen hoeven te zijn, kan aan de hand van een analogie worden vastgesteld. Stellen wij ons een ogenblik voor, wat er gebeurt wanneer onze aarde door oorlog of een andere catastrofe praktisch vernietigd wordt. Pas eeuwen na het verstrijken van de ramp zal de menselijke beschaving weer op peil zijn. Weiningen zullen zich dan de juiste toedracht van de gebeurtenis herinneren. Als na duizenden jaren onze bibliotheken worden opgegraven, weet niemand meer waarheid van verdichtsel te onderscheiden. Wie de brokstukken vindt van een science fictionverhaal dat als een verslag is opgezet, zal moeilijk anders kunnen dan er een verslag van feitelijke gebeurtenissen in zien. Wie rekeningen vindt van een hofleverancier zal misschien denken dat ze afkomstig zijn van de hofhouding van een onbekende koning. En welke interpretatie is men geneigd te geven aan een archeologische vondst, bestaande uit een briefhoofd met de omschrijving 'Koninklijke Fabrieken'? Jo Spier tekende gebruiksvoorwerpen uit onze tijd zoals deze over drieduizend jaar in het Rijksmuseum (als dat dan nog bestaat) zullen zijn uitgesteld. Zo toonde hij een rond verkeersbord waarop de tijd enkele letters heeft uitgewist. De overgebleven tekst luidt: "maximum sn l d 30 m." Commentaar onder de afbeelding: "Totempaal zoals onze primitieve voorouders ze aan de ingang van hun nederzettingen opstelden. Plm. 1930. Reconstructie van het Latijnse opschrift is helaas onmogelijk.¹⁶" Onze huidige samenleving te beoordelen aan de hand van fragmentarische geschriften of technische brokstukken is een hachelijke zaak. De hoeveelheid schrifturen uit onze tijd is groot en maakt het moeilijk om waarheid van verdichtsel te onderscheiden.

Om dezelfde reden dient men voorzichtig te zijn bij het beoordelen van culturen die ons zijn voorafgegaan. De stabiliteit van symbolen en mythen is niet een onbeïnvloedbare functie van hun veroudering. Er wordt vaak wel degelijk moeite gedaan om ze stabiel te houden. Dit wordt niet altijd aan het toeval overgelaten. De wens om mythen en symbolen een zekere stabiliteit te geven, is verklaarbaar. Men tracht greep te houden op bijzondere of onverklaarbare gebeurtenissen door ze te beschrijven. Zo garandeert men hun overdracht. Daarom moet het bijzondere in het symbool 'gevangen' genomen en vooral gehouden worden, zogezegd gekooid worden overgeleverd aan het nageslacht. Daar aangekomen mag het zijn culturele, opvoedkundige werk doen. Symbolen worden soms herhaalde malen ingepakt in nieuwe vormen, in code bewaard door priesters of ingewijden in de ruimste zin des woords, of door hun vertrouwelingen. Het heeft tot doel de inhoud aan te passen aan de inzichten van een nieuwe tijd, ze stabiel te bewaren, beter te onthouden. Het symbool wordt aldus ver-symboliseerd, tot een symbool in het kwadraat gemaakt. Tal van voorbeelden uit de geschiedenis tonen dit aan.

sanctie op afwijkend denken

Er lijken regulerende mechanismen te zijn die ervoor zorgen dat onze mythen, symbolen en rituelen hun stabiliteit bewaren, en een daarvan is de sanctie op het overtreden van gebruiken, of op het afwijken van gangbare inzichten. De stabiliteit van symbolen wordt niet alleen beïnvloed door de aard van het geheugen, door politieke dwang of door invasies. Sanctie is minstens zo'n belangrijke factor bij het intact houden van de oude voorschriften, symbolen en gebruiken waarmee onze samenleving doordrenkt is. Wie wat dieper zoekt naar zijn eigen motieven om iets als waar, onwaar of onmogelijk aan te nemen, zal tot de ontdekking komen dat onze opvoeding in grote mate bepaalt hoe bevattelijk wij zijn voor de dingen waarmee wij in het leven te maken krijgen. Dit proces begint in het gezin, en het daar geleerde wordt op school aangevuld. Onze opvattingen worden geïnstitutionaliseerd. Alles wat met het geleerde in strijd is, is voor ons onwaar. Het opgeven van de zekerheden die we ons hele leven met ons meedragen, ondermijnt

ons zelfvertrouwen wanneer er niets goeds of beters voor in de plaats komt. Dat goede of betere zou bovendien door iemand moeten worden gebracht die meer autoriteit heeft dan onze ouders en leraren. Peter Freuchen, die jarenlang onder de Eskimo's heeft geleefd, verhaalt hoe een lid van het Eskimo-dorp de bewoonde wereld inging en terugkwam met de ongewoonste vertelsels, die niettemin te goeder trouw werden verteld en op waarheid berustten. De man werd door zijn mededorpelingen agressief benaderd en bijna verstoten. Dat was de sanctie die op zijn afwijkende mening stond. Veel primitieve volkeren nemen aan dat de inhoud van hun symbolische verhalen op werkelijkheid berust. Die inhoud weten zij niet meer te controleren, maar de overlevering is al zo oud en sterk dat ze als vaststaand wordt beschouwd. Aan het voorbeeld met de Eskimo is te zien, dat de samenleving zo kritiekloos niet meer is wanneer een kwestie van vergelijkbaar gewicht door een tijdgenoot als werkelijkheid naar voren wordt gebracht. Gedreven door de traditie nemen de dorpingen wel klakkeloos aan dat hun mythen waarheid bevatten, en dat alles wat erin beschreven wordt inderdaad gebeurd is, maar op een werkelijkheidsniveau dat zij op een vreemde manier onderscheiden van hun andere werkelijkheidsniveau. Zij nemen slechts aan, wat veilig en ver genoeg in een diep verleden schuilgaat. Wat had de Eskimo precies meegemaakt? Hij was onder de blanken geweest en had bij zijn terugkomst zijn dorpsgenoten verteld wat hem overkomen was. Omdat hij onmogelijke dingen had gezien, werd hij bijna uit de gemeenschap gezet.

"Zo beweerde hij ijskoud dat hij huizen had gezien die voortreden, vol mensen die lachten en zich in het geheel niet schenen te bekommeren om het lot dat hen te wachten stond. Hij had mensen gezien die boven en onder elkaar woonden, als vogels in de kliffen. (...) En toen hij ten slotte zo ver ging te beweren dat hij in een huis was geweest en daar met Peary had gesproken door een draad, hoewel Peary zelf ver weg in een heel andere nederzetting was geweest - toen konden ze hem niet langer als een eerzaam medejager erkennen (...)"¹⁷

Sanctie kan de vorm van uitstoting aannemen. Wie binnen zijn gemeenschap dingen beweert die destabiliserend werken, loopt het risico uitgestoten te worden. Deze sanctie lijkt een veiligheidsklep te zijn van de samenleving, omdat wanneer iemand met nieuwe denkbeelden komt, zij onder druk komt te staan. Net zoals een elektron zich verzet wanneer men het uit zijn baan wil duwen, tracht de samenleving met een zekere tegendruk te reageren op inzichten en principes die haar gevestigde opinies weerstaan. Wordt de druk opgevoerd, dan komt het moment waarop de maatschappij zich gaandeweg zal aanpassen aan de nieuw gepresenteerde inzichten. Die passen niet altijd in het verwachtingspatroon dat gaandeweg binnen de gemeenschap is opgebouwd. Maar men acht ze ook weer niet altijd onmogelijk uit hun aard. Worden er bijzondere ontdekkingen gedaan of wordt een primitieve beschaving met een verder gevorderde beschaving geconfronteerd, dan kan frictie ontstaan tussen de verworvenheden van beide partijen. De partij met het geringst ontwikkelde voorstellingsvermogen en degene met de revolutionaire ideeën zien zich geconfronteerd met een tegenstelling. Op veel momenten in de geschiedenis zijn volkeren in aanraking gekomen met wonderlijke verschijningen die een grote indruk nalieten op hun onvoorbereide geest. Denk aan de Azteken, die onthutst waren toen ze tweekoppige wezens zagen, zoals ze een man te paard noemden, en regelrecht geschokt toen ze met de werking van kanonnen te maken kregen. Alles werkt in op de verbeelding. Vreemde kledij, een andere huidskleur: het kan een omwenteling of ontreddeiding veroorzaken. Ooggetuigen hebben soms de grootste moeite om anderen te vertellen wát ze gezien hebben en vooral dát ze iets bijzonders gezien hebben. Mogelijk komt de terughoudendheid bij hun gehoor voort uit tegenzin in veranderingen, of uit ongeloof over wat de anderen hebben waargenomen. Men associeert zich niet altijd even graag met een bizarre werkelijkheid, mede omdat dat gevolgen kan hebben voor iemands eigen positie in de maatschappij. Niet iedereen is erop gesteld als

aanhanger van een unieke zienswijze bekend te staan. De ooggetuigen zelf hebben het ook niet gemakkelijk. Zij komen met nieuwe waarheden aan en weten dat deze niet altijd het onthaal krijgen dat zij zich ervan voorstellen. Het zou het eenvoudigste zijn om de vreemde gebeurtenis maar te laten voor wat zij is. Het zou in ieder geval geen inbreuk vormen op de conventionele opvattingen. Zich daaraan te conformeren maakt het een stuk simpeler om zich in de maatschappij te handhaven. Sommigen echter vinden het minstens zo belangrijk om uit te komen voor hun eigen mening of ervaring, en laten zich dan ook niet afschrikken door eventuele negatieve reacties uit de samenleving en door sociale controle. Die reacties kunnen, zoals wij zagen, de vorm aannemen van uitstoting van de boodschapper. Doch het hoeft niet altijd zover te komen. Dat verschilt van land tot land en van eeuw tot eeuw. Wanneer de denkbeelden of waarnemingen van een individu niet sporen met wat algemeen geaccepteerd wordt in de samenleving waarin hij verblijft, zullen de gevolgen voor hem in een primair reagerende samenleving negatiever zijn dan in een samenleving die meer oog heeft voor de opvattingen van andersdenkenden. In leefgemeenschappen met een autocratisch karakter blijft het voor sommigen die zich naast de conventionele paden begeven mogelijk, zich een stabiele, gewaardeerde positie te verwerven. Aan de koningshoven was het de nar, die met zijn vlijmscherpe kritiek de koning een gelegitimeerde kans bood zijn mening te veranderen. Een privilege dat de raadsheren soms niet was toegestaan. De shamaan werd door het volk aangemoedigd in zijn rol en verder in zijn gedrag gecultiveerd. Er zijn kunstenaars die het zich permitteren bij tijd en wijle afwijkend gedrag tentoon te spreiden. Hun uitzonderlijke gedrag plaatst hen niet buiten de maatschappij, maar geeft hun nu juist dat bijzondere, ogenschijnlijke contact met een spirituele wereld waarnaar velen op zoek zijn, maar die zo moeilijk te bereiken valt.

Het blijft een kwestie van voorzichtig en uitgekiend balanceren, want de maatschappij is grillig. De kunstenaar wordt de ene keer op handen gedragen, de andere keer als paria behandeld. Filmsterren, die de helden zijn van een schijnwereld in optima forma, kunnen zich eveneens in acceptatie verheugen omdat dat hoort bij hun positie. De positie van de mens die zich niet conformeert en, als het ware in opdracht en met goedvinden van de maatschappij, een hele nieuwe wereld schept. Dat wordt beloond met status. Men identificeert zich graag met de denkbeeldige persoonlijkheden die door de filmsterren worden uitgebeeld. De grens tussen acceptatie en verstoting is echter flinterdun. Van kunstenaars in het algemeen accepteert men dat zij ons meevoeren in een imaginaire wereld, waarin wij waarheid nauwelijks meer van verdichtsel kunnen onderscheiden. Doch binnen de wetenschap wordt een imaginaire visie lang niet altijd geduld. Zo wordt de wetenschapper die met een nieuwe, fantasierijke theorie komt, de ene keer uitgestoten, de andere keer geaccepteerd. Komt hij uit de hoek van de gevestigde wetenschappen en heeft hij zich daarin reeds een positie verworven, dan kan hij zich met één verkeerd gepresenteerde theorie buiten de groep plaatsen en alles verliezen wat hij heeft opgebouwd. Brengt hij zijn nieuwe ontdekking echter op het juiste tijdstip, op de juiste plaats, bij de juiste mensen naar voren, dan wordt hij wellicht als maatgevend, als modern aangemerkt en is hij ineens de koploper van een nieuwe wetenschappelijke richting. Het is duidelijk dat pogingen om de geschiedenis in een perspectief te plaatsen dat tot nu toe zeer sterk afwijkt van de gangbare richtingen en rekening tracht te houden met de inhoud van mythologische verhalen, kans van slagen heeft als de maatschappij een tolerante houding kan opbrengen ten opzichte van nieuwe ideeën. Ze hoeven niet zonder meer geaccepteerd te worden, en het maakt niet uit, welk vlak van de menselijke natuur ze bestrijken. Het is minstens zo belangrijk dat ze zonder veel problemen naar voren gebracht kunnen worden. In dat opzicht lijkt de huidige tijd, waarin wij ondergedompeld worden in een niet aflatende stroom van wonderlijke vindingen en ontdekkingen, perspectieven te bieden.

DEEL II:
HET GODENDOM

de godheid als projectie

Wie de aard van symbolen bestudeert, zal beseffen dat het godendom in het verlengde van zijn studieterrein ligt. Symbolen nemen niet zelden de vorm van mythen aan. In de mythen treden hoofdrolspelers op, die vaak bovenmenselijke eigenschappen bezitten. Enerzijds worden zij met veelvermogende entiteiten geassocieerd, anderzijds daarmee geïdentificeerd. Bovendien kent men hun de uiteenlopendste aspecten toe, die niet zelden van symbolische aard zijn. Zo zegt men van de Middenamerikaanse godheid Quetzalcóatl (de Gevederde Wolken slang) dat hij de god van de wind is, de god van de mais, van de zon, van dag en nacht, van de rede, het inzicht, de vrede, van het evenwicht. Hij wordt daarnaast beschouwd als de uitbeelding van kosmische structuren. De elementen water, aarde, vuur en lucht worden hiervan afgeleid en vanuit dat beeld vallen zij samen met de genoemde entiteiten. De structuur van de godenfiguur wordt hierdoor steeds ingewikkelder en uitgebreider. Uit de associaties komen, zoals al werd opgemerkt, de identificaties voort: Quetzalcóatl is gelijk aan Ehecatl, de windgod; Tezcatlipoca, de demon; Huizilopochtli, de Azteekse zon; Cinteotl, de mais. In de overleveringen wordt beurtelings aan echte en aan pseudo-goden gerefereerd. De verklaringen omtrent de goden behelzen, hoe zeer ze ook op godsdienstige, mythologische, kunsthistorische, metafysische of filosofische basis zijn afgelegd, persoonlijke meningen. Enerzijds heerst soms de gedachte dat de godheid een historische persoon was, een heilig man. Daar tegenover staat de mening dat hij een symbool, een projectie is, een wezen aan wie de eigenschappen van vele mensen van groot kaliber worden toegeschreven. Het staat te bezien in hoeverre menselijke pseudo-goden ons toch een juist beeld geven van de echte goden, door zich in manier van leven conform een groot voorbeeld te gedragen en door overgeleverde kennis (geheime kennis) te bewaren en soms toe te passen. Het is bekend, dat wanneer vele jaren na de aanwezigheid van een dominerende persoon een ander zijn plaats inneemt, de kans dat de juiste informatie beschikbaar blijft over degenen die vertrokken is, met de jaren kleiner wordt. Eeuwen later voegt men aan diens naam eigenschappen toe die hij nooit bezeten heeft. Men projecteert de heldhaftigste verrichtingen op de laatstbekende persoon die zich van zijn naam bedient, omdat een volk nu eenmaal via zijn helden groot wordt. De oorspronkelijke personen of ideeën die tot verering hebben geleid, vervagen steeds meer; ze verdwijnen uit het beeld van alledag. Van concrete worden ze symbolische wezens. De horizontale en verticale verbreding die ze hierdoor ondergaan, is niet meer in overeenstemming met hun oorspronkelijke betekenis. Het reeds mysterieuze individu wordt gaandeweg verder gemystificeerd en het werkelijke, oorspronkelijke kan niet meer worden aangetoond. Het is moeilijk na te gaan of aan de basis van een mythe een werkelijke persoon stond, of hij verzinsel of werkelijkheid was, een mens, of een ander soort persoonlijkheid. Tekenend is, dat een godheid honderden jaren later nog steeds een voorbeeld voor het priesterdom vormt.

het opvoedkundige aspect

De manier waarop de goden worden uitgebeeld, is uiteenlopend. Behalve uiterlijke verschillen te vertonen, blijken ze wat hun handelwijze en openbaringen betreft niet altijd consequent of stabiel, niet altijd 'goddelijk' te zijn. Wie duidde men aan met goden? Uit een aantal beschrijvingen komen ze als tamelijk ongoddelijk uit de verf. Cicero verzucht:

"Homerus fantaseerde (...) en bracht menselijke eigenschappen op de goden over." En hij ver-

volgt:

"Het was mij liever geweest dat hij het goddelijke op ons had overgebracht."

Beide is voorgekomen: Enerzijds het projecteren van goddelijke eigenschappen op vreemde bezoekers of voorouderlijke wezens en het aan dezen toeschrijven van een hogere moraal. Anderzijds het projecteren van menselijke eigenschappen op archetypische wezens die men in het diepst van zijn bewustzijn ontdekt heeft. Men ziet dit binnen de religies: het projecteren van menselijke eigenschappen op de goden en omgekeerd. In veel landen spreekt men van goden die door hun kennis het volk vooruitgang brachten, en op een voetstuk staan. Aan de andere kant valt telkens weer op dat vele hun macht misbruiken, of deze door hun driften of andere, verborgen oorzaken niet (kunnen) beteugelen. Hiervan hebben de Griekse en Romeinse goden aan de westerse wereld de bekendste voorbeelden nagelaten. Het is niet zo dat het volk de goden altijd tot karikaturen van mensen degradeert. Wel is menig god opgefallen door zijn vreemde gedrag en zijn soms bizarre maatregelen. Kenmerken die ook aan menselijke machthebbers niet vreemd zijn, en het daarom een volk gemakkelijk maken het goddelijke van de goden tot menselijke proporties terug te brengen.

Machtsvertoon bij de goden is heel goed verklaarbaar, indien men ze ziet in het licht van hun rol als mensen die om ongeacht welke reden hun zin proberen door te drijven. Het ongebreidelde machtsvertoon van sommige goden hoeft niet direct synoniem te zijn met misbruik van macht, want het ingrijpen kan een zeer wel te verdedigen opvoedkundige achtergrond hebben gehad. Het is goed mogelijk dat hun ethische standaard niet werd begrepen door het volk dat zij met een bezoek vereerden of waaronder zij vertoefden. Opvoedende maatregelen moeten daarbij worden onderscheiden van ingrepen die op pure wreedheid of zelfzucht berusten. Net als ouders soms tot maatregelen overgaan die door hun kind als onredelijk worden opgevat, terwijl ze er slechts toe dienen om het voor misstappen of gevaren in het verdere leven te behoeden, lijken goden om dezelfde reden in te grijpen. De gevolgen daarvan zijn voor het volk later aanleiding om de leermeesters te vrezen, hun 'goddelijke' eigenschappen menselijk te noemen, of ze rechten toe te kennen die ze nu eenmaal vanuit hun superieure positie toekomen. Dit is des te begrijpelijker wanneer het om volkeren gaat die een krachtige hand gewend zijn, hetzij door constante overheersing door buitenlandse machthebbers, hetzij via overheersing door hun eigen vorsten. We kunnen er zeker van zijn dat de mythen ook echte onvolmaaktheden van de goden registreren. Er is verschil tussen goden die een straf uitdelen maar van goede bedoelingen vervuld zijn en edeler motieven hebben dan het volk kan overzien, en goden die het volk als echte potentaten beïnvloeden en knechten en er een dubieuze levenswandel op nahouden.

De goden brachten moraal, ethiek, dood en verderf, schokten en kalmeerden de bevolkingen. Ze bevorderden cultuur en beschaving, en leerden de mensen deze verworvenheden voort te brengen en te bewaren. De verst gevorderde, religieuze, dichterlijke of anderszins geëngageerde mensen brachten daarop hun tijdgenoten de moraal bij in goden-entourage, voortbordurend op de latente, magische behoefte van het volk aan een bovenaardse hulpbron, terwijl zij soms bewust een reeds bestaand, al dan niet archetypisch, godenbeeld als basis gebruikten. Niet altijd is het culturele contact tussen goden en mensen negatief. In veel mythen zeggen de goden dat zij van de sterren zijn nedergedaald om het volk in het dansen en in andere zaken te onderwijzen. Dansen lijkt wel het laatste om een bevolkingsgroep bij te brengen wanneer er zoveel andere dingen zijn die veel meer nut hebben. We kunnen er echter ook het psychologisch inzicht van de bezoekers door leren waarderen. Om vertrouwen te wekken en geaccepteerd te worden, zochten zij aansluiting bij elementaire gevoelens en bij datgene waarin het volk plezier schijnt te hebben, zoals dansen. Enerzijds kunnen de vreemdelingen zich het dansen laten leren, dat wil

zeggen laten voordoen. Anderzijds kunnen zij zelf de bevolking bepaalde dansen aanleren. Wie weet was het dus gewoon de bedoeling van de goden ofwel de vreemde bezoekers om via het dansen door te dringen tot het hart van hun gastheren. Dat vele vreemdelingen over zichzelf opmerken dat zij goden zijn en als zodanig behandeld moeten worden, kan een psychologische kunstgreep zijn geweest om de bevolking te bewegen hen behulpzaam te zijn, eventueel medewerking te verlenen aan het doen van proeven en het analyseren of veranderen van de samenleving. Of om aan voedsel en andere hulpmiddelen te komen wanneer zij bij een volk gestrand zijn door het uitvallen van hun voertuigen, of na een schipbreuk. Soms wordt de godenrol de bezoekers domweg opgedrongen. Dit overkwam de Spanjaarden die in de zestiende eeuw voet zetten op het Amerikaanse vasteland. Deze twee dingen, het dansen en het zichzelf presenteren als godheid, kunnen nuttig zijn om van een primitief volk iets gedaan te krijgen. De laatste methode is door meer kolonisten toegepast wanneer zij van de inheemse bevolking geen medewerking konden verkrijgen.

Peter Freuchen, de Eskimo-onderzoeker, vermeldt in een verslag dat hij een angakok (priester-geneesheer-voorspeller) op bezoek kreeg die zo met bewondering voor hem vervuld was, dat hij een tijd bij Freuchen en diens metgezellen wilde verblijven. Er waren genoeg karweitjes te doen, maar de angakok maakte geen aanstalten om zijn steentje bij te dragen aan het huishouden, omdat hij als heilig man alleen met zijn verstand en zijn hulpgeesten mocht werken. Nadat de man een tijdje alle werkzaamheden had afgewimpeld, vond Freuchen het welletjes. Hij probeerde hem op zijn golflengte te bereiken en liet een foto zien waarop de angakok was afgebeeld. Freuchen deelde hem mee dat hij en zijn metgezellen zelf ook heilige mannen waren, aan wie de komst van de angakok voorspeld was. Dat was afdoende om die tot werken aan te zetten.¹⁸ In dit geval maakten de goden (de kolonisten) gebruik van de religieuze opvattingen van de minst ontwikkelde partij om hun zin te krijgen. Veel goden geven bij hun vertrek de mensen een waarschuwing. Hun wijze raadgevingen kunnen letterlijk bedoeld zijn. Als de goden onder het volk de basis tot hygiënisch leven hebben gelegd, hetgeen uit zeer veel mythologieën naar voren komt, kan men hun waarschuwingen als ze op hygiënisch vlak liggen letterlijk nemen, namelijk dat bij verwaarlozing van de leer ziekten zouden kunnen uitbreken. Misschien willen de godheden met een dreigement slechts bewerkstelligen dat de achtergelaten stamleden niet in hun oude gewoonten terugvallen, en beogen zij met het beloofde toezicht te doen geloven dat zij het volk werkelijk in de gaten blijven houden. De menselijke aard kennende, manen zij tot gehoorzaamheid, in de hoop dat men nog steeds gehoorzaamt op het moment dat feitelijke controle niet meer uitgeoefend kan worden. De expeditieleden weten misschien dat zij niet kunnen terugkeren en willen in elk geval de uitvoering van hygiënische, landbouwkundige en sociale methoden zeker stellen.

De goden maken zichzelf bekend (geliefd, gevreesd) door hun daden en worden allereerst om redenen van hun belang voor de samenleving hooggeacht. Hun invloed en verrichtingen staan in het centrum van de belangstelling. De manier waarop ze zich stoffelijk en geestelijk manifesteren, zou op de achtergrond kunnen raken, ware het niet dat daaraan zoveel belangwekkende kanten te ontdekken zijn. In Genesis lezen we:

- H 6: 1-5: "Toen de mensen talrijk begonnen te worden op de oppervlakte der aarde, en hun dochters werden geboren, zagen de zonen Gods hoe schoon de dochters der mensen waren; en ze namen zich zoveel vrouwen als ze maar wilden. (...) In die dagen, toen de zonen Gods tot de dochters der mensen waren gekomen, en dezen hun kinderen hadden gebaard, waren er reuzen op aarde; ook nog daarna. Dat waren de krachtmensen uit de oude tijd, beruchte mannen.¹⁹"

De zin "Toen de mensen talrijk begonnen te worden (...) zagen de zonen Gods (...)", kan op meer manieren worden gelezen. Een eerste verklaring kan zijn dat de zonen Gods, reeds op aarde aanwezig, de schoonheid der dochters niet eerder zagen dan toen de mensen talrijk begonnen te worden. Dit zou inhouden dat de hemelse zonen weinig onderzoeksdrang toonden, en pas attent werden op de schoonheid der menselijke vrouwen toen de mensen zo talrijk begonnen te worden dat ze niet meer over het hoofd gezien konden worden. Deze uitleg is niet logisch, want waarom moest het generaties duren voordat zij een voor de hand liggende waarneming deden? Een tweede verklaring is, dat de anatomie van de zonen Gods en die der mensen niet of niet veel verschilt heeft, maar dat de zonen Gods pas op het moment dat de mensen talrijk begonnen te worden, op aarde verschenen. We meten de aantrekkelijkheid der seksen af aan menselijke maatstaven. Als onze wezens aantrekkelijk zijn voor 'niet-menselijke', 'goddelijke' wezens, voor de 'zonen Gods', dan mag men aannemen dat er weinig verschil is tussen de anatomische bouw van het menselijke en het goddelijke ras. Er wordt gesproken over de ontdekking van de schoonheid der aardse vrouwen. Die schoonheid lijkt voordien niet bekend te zijn, hetgeen de conclusie zou rechtvaardigen dat de zonen Gods niet-menselijke wezens zijn. Een derde mogelijkheid is, dat in de betreffende passage wordt weergegeven dat een bepaald volk de zonen Gods in zijn midden ontving en constateerde dat zij de vrouwen aantrekkelijk vonden. Deze observatie hoeft niet te betekenen dat de goden voor het eerst menselijke wezens zagen. De stam die de vreemdelingen ontvangt, kenmerkt hen als 'goden' of 'zonen gods'. Als de bezoekers contact zoeken met de vrouwen van de stam, leidt de stam daaruit af dat de goden de dochters der mensen aantrekkelijk vinden.

Uit de beschrijving in Genesis blijkt, dat de goddelijke zonen kinderen konden verwekken: de genoemde reuzen. Misschien moeten we de aanduiding 'reuzengestalten' niet letterlijk nemen. Wanneer er menselijke wezens waren waarvan men het voorgeslacht niet kende, kan men ze goden of reuzen genoemd hebben. Het begrip 'reus' kan zowel op gestalte als op kracht, inzicht of wijsheid slaan, zoals wij spreken over 'een groot man'. Het feit dat de kinderen van goden en mensen op hun beurt kinderen kregen, bewijst dat hun genetische blauwdruk dit toeliet. Indien het letterlijk is op te vatten dat de kinderen van de zonen der goden een reuzengestalte hadden, houdt dit in dat de goden zelf ook bovenmenselijk groot waren. Over de familieleden der zonen Gods wordt verder in het geheel geen verklaring gegeven.

de combinatie god - mens - dier

De bijbel is niet de enige plaats waarin gesproken wordt over reuzen, goden en andere machtige wezens. Drie soorten machtige wezens of verschijningen met een opvallend karakter treden in talrijke mythen op als hoofdrolspelers of als cultuurdragers: mensen, dieren en goden. De mensen vertonen zich aan ons als wezens met menselijke en eventueel dierlijke eigenschappen en gedragingen. De dieren als wezens die, behalve dierlijke eigenschappen, een aanzienlijk scala aan menselijke vermogens bezitten. De goden ten slotte hoeven niet feitelijk onderscheiden te worden van de zojuist beschreven categorieën.

Zij hebben immers ofwel zelf een dierlijke gestalte met daarin de gecombineerde eigenschappen van een dier of een mens, ofwel een menselijke gestalte met menselijke en soms dierlijke eigenschappen. Het onderscheid ligt in het feit dat de aldus optredende figuur door het volk waarin hij voortleeft tot godheid wordt bestempeld, en niet uitsluitend een cultuurdrager blijft. Het goddelijke ligt in de bovennatuurlijke waardering van zijn eigenschappen, doch de mythische hoofdpersonen worden niet alleen tot godheid uitgeroepen omdat ze over meer dan gewone krachten beschikken. Een dier dat het uitzonderlijke vermogen tot spreken bezit, zoals dat binnen mythen vaak het geval is, zou anders reeds a priori tot godheid uitgeroepen worden. Naar ons idee wordt de kwalificatie 'godheid' dan ook zonder regelmaat gebruikt. Binnen een en dezelfde cultuur kan het zelfs gebeuren dat de ene bevolkingsgroep aan een belangrijke persoonlijkheid een goddelijke status toekent, een andere groep hem benoemt tot belangrijke, doch niet-goddelijke leermeester, terwijl weer anderen hem noch de ene, noch de andere kwalificatie toebedelen. Een voorbeeld vinden we binnen de westerse beschaving ten aanzien van de hoofdpersoon van het christendom en, hoewel het bij Christus naar men overwegend aanneemt niet om een mythische persoonlijkheid gaat, kan de vergelijking wel worden getrokken. Het illustreert immers dat de term 'godheid' onregelmatig kan zijn en voor meerderlei uitleg vatbaar. Een aparte positie neemt de godheid in die noch van het dier, noch van de mens kenmerkende eigenschappen bezit, zonder daarmee amorf te hoeven zijn. In veel gevallen heeft de mythische hoofdpersoon raakpunten met hetzij een menselijke, hetzij een dierlijke gestalte en wordt hij zo gevisualiseerd. Wanneer de dierlijke kenmerken de overhand hebben, leeft de hoofdpersoon van de mythe voort als dier, dus als wezen dat vanwege zijn kenmerkendste eigenschappen met een dier wordt vergeleken en daarom door een dier wordt vertegenwoordigd. De toegekende dierlijke eigenschappen moeten niet in die zin worden opgevat dat het om negatieve, 'beestachtige' karaktertrekken gaat. Snelheid, slimheid, sluwheid, gevaarlijkheid, doortastendheid, zachtheid, argeloosheid, zijn evenzovele kenmerkende kanten van bepaalde diersoorten. Behalve dat de hoofdpersonen vanwege hun eigenschappen vaak met dieren worden vergeleken, kan het dier om willekeurige redenen als godheid zijn opgevoerd. De keuze van de diersoort houdt soms wel, soms geen verband met het karakter van de uit te beelden persoonlijkheid. Zo kunnen aan een niet agressief dier wel of niet agressieve gedragingen worden gekoppeld, al naar het uitkomt. Het naar voren tredende dier doet verder in weinig opzichten voor de mens onder. Dat de hoofdpersonen van mythen worden uitgebeeld in deze of gene vorm houdt ten nauwste verband met de wens om onze werkelijkheid, die zoals wij zagen van stoffelijke of onstoffelijke, mentale aard is, adequaat weer te geven. Als een menselijk wezen grote daden verricht, kan hij in de mythe als een eenvoudig wezen dat grote daden verricht, worden uitgebeeld. Doch wanneer de aard van een vreemd wezen, zijn 'persoon'-lijkheid, zijn kleding, vervoermiddel en wapens, de hulpstukken en de materialen waarvan hij gebruik maakt, niet naar behoren kunnen worden omschreven, en als er slechts een beperkte hoeveelheid vergelijkingsmateriaal ter beschikking is, wordt de woordenschat van het volk op de proef gesteld. Er is fantasie nodig om een schepsel te classificeren dat nauwelijks op een mens lijkt, en het is lastig om uitrustingsstukken te beschrijven die men niet kent, of een ander te vertellen uit welke materialen deze uit-

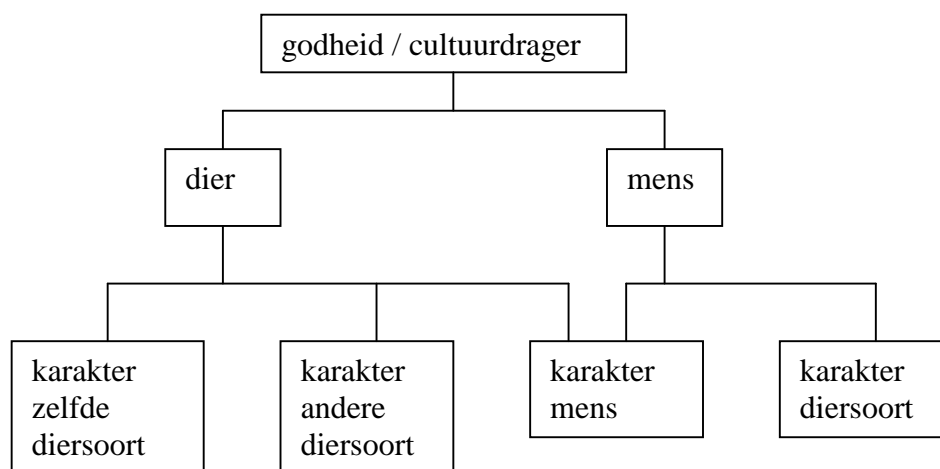
rusting lijkt te bestaan. Wij zouden in onze dagen termen bezigen als 'aluminiumachtige kleding', of 'het leek het meeste op plastic'. Beide vergelijkingen zijn slechts van nut in een maatschappij die aluminium en plastic kent. Wij verklaren het vreemde materiaal met behulp van bekend materiaal uit onze omgeving dat er het meeste van weg heeft. Wie in aanraking komt met een wezen dat bizar is toegerust, zal zich onder bepaalde omstandigheden niet aan de indruk kunnen onttrekken dat hij met een dier van doen heeft; een onbenoembaar wezen waarvoor hij geen naam vindt, dat hij niet kan classificeren. Het wezen lijkt niet menselijk, dus komt het wellicht het meest met een dier overeen, doch ook dat vormt niet altijd de juiste vervanging van wat men waarneemt. Het wezen bezit bijvoorbeeld kenmerken die men bij gebrek aan een juiste betiteling omschrijft als 'dierenpoten' (beschermde ledematen, het landingsgestel van een vliegend apparaat), of 'horens' (antennes). De mythologie geeft op dit punt vele voorbeelden. Vooral de semi-goddelijke wezens intrigeren door hun menselijkheid, of hun half-menselijkheid, half-dierlijkheid. De machtsverhouding tussen de mens en het mens-dierlijke wezen is volgens de mythologische verslagen niet altijd gelijk geweest. Soms overheersten de mens-dieren de mens, soms overheerste de mens de mens-dieren. Met de god-mensen ten opzichte van de mens is het precies eender. Het lijkt of ze afstammen van gewichtige voorouders en met het verstrijken der jaren hun invloed kwijtraken, omdat de herinnering aan de voorvaders vervaagt. Het adellijke bloed raakt vermengd.

In bepaalde mythologische tijdsgewrichten lijken de dieren het voor het zeggen te hebben. In de meeste gevallen zijn dit mens-dieren, daar zij buiten hun dier-zijn zeer veel menselijke eigenschappen bezitten, waaronder oorlog voeren, spreken, vergaderen en rechtspreken; of menselijke kenmerken, zoals uitrustingsstukken die typisch menselijk zijn. Ook hiervan kent de mythologie vele voorbeelden. Het geven van een definitie van wat binnen de mythische symboliek onder 'mens', 'dier', of 'god' moet worden verstaan, is niet eenvoudig. Daarvoor moet bekend zijn hoe het uiterlijk van een vreemd wezen inwerkt op de geest van de mens. Heeft dat vreemde wezen een magnetische, onmiskenbare persoonlijkheid? Doet het sterk aan een dier denken? Gelijkt het op de mensen van het volk waaronder het zich begeeft? Of bezit het uitsteeksels die het het uiterlijk van een hert geven? Is het tamelijk menselijk van aanblik of zo schitterend of buitenissig dat het een onaardse, 'goddelijke' indruk maakt? De beschrijvingen in de mythologie zijn soms omzichtig. De bijbel spreekt in Ezeekiël, H 1: 26 over "een gestalte die er uitzag als een mens." De Irokezen, die nader aan bod komen in hoofdstuk 7, zeggen, sprekend over hun god Hi'nun, dat deze zich omringd vond door wezens die op mensen geleken. In beide situaties wordt niet zonder meer gezegd dat de vreemde bezoekers mensen waren, alleen dat zij daarvan het uiterlijk hadden. Door de mengvorm van eigenschappen kan een gestalte ontstaan die van beide, mens en dier, iets heeft. Het thema van het wezen met de dubbele gestalte, dat in talloze landen wordt teruggevonden, kan zo worden uitgelegd: Een vreemdeling is gekleed in een buitenissig kostuum. De uitvoering van zijn kleding lijkt hem een tweede lichaam te hebben gegeven, wat de oorzaak vormt van de gelijkschakeling met een vreemd wezen. Doet het wezen zijn omhulsel uit, dan komt zijn tweede 'ik' te voorschijn. Dit kan het verschijnsel van de duale persoonlijkheid verklaren. Het dubbele aspect in het karakter van de goden is een motief dat op talloze plaatsen wordt teruggevonden, onder meer bij de Boliviaanse godheid Viracocha die met een jaguarkop wordt uitgebeeld, bij de Heer van het Universum Purusha die wij bij de Hindoes aantreffen, bij Hunahpú die in de Popol Vuh van de Maya's beschreven wordt en bij Pariacaca, de valk van de berg Condorcoto uit de Peruaanse mythologie. Purusha en Pariacaca zullen wij in een volgend hoofdstuk nader beschouwen. Al deze goden worden beschreven of afgebeeld met een zogenoemde Januskop. Hiervoor kan een esoterische, dan wel exoterische verklaring worden bedacht. In de esoterische uitleg vertoont de ene helft van het gezicht of de achter- of voorkant van de godenfiguur de ware, innerlijke, goede

en spirituele kant van de godheid of van de mens. De keerzijde toont de lagere karaktertrekken, de driften en instincten, het slechte, het demonische en de ont-menselijkende trekken. Dat achter de typering van een dubbele gestalte altijd een esoterische bedoeling steekt, achten wij echter geen uitgemaakte zaak. Wellicht is immers de uitbeelding van een tweezijdige godenfiguur, als we deze zien als een symbolische weergave van de tastbare, werkelijke, reële gestalte van de persoon die model heeft gestaan, een perfecte weergave van de werkelijkheid. De uiterlijke kenmerken die karakteristiek zijn voor een godheid worden in beeldjes, tekeningen, maskers of mythologische verhalen vastgelegd. Een voorbeeld hiervan vinden wij in de persoon van Quetzalcóatl, die wij als een dier-mens kunnen kenschetsen. Verderop wordt deze classificering meer uitgediept. In de Uhdese collectie van het koninklijk museum voor volkenkunde te Berlijn bevindt zich een stenen kop van Quetzalcóatl, afgebeeld met een deel van een slangenlichaam, dat om zijn rechteroog kronkelt. Hij wordt dikwijls afgebeeld met een slang in het gezicht. Toen de Azteekse veldheer Montezuma Hernando Cortés ontmoette, gaf hij hem vier godenuitrustingen. Een ervan was een hoofdtooi waarin de slang rondom het oog was verwerkt. Quetzalcóatl is volgens de overlevering een godheid die uit de hemel is neergedaald. Gelet op de vele omschrijvingen die over hem als vliegend wezen in omloop zijn, kunnen wij ons afvragen of het slangenmasker de herinnering bevat aan Quetzalcóatls gebruik van een speciale helm, voorzien van slangen om de toevoer van gassen of vloeistoffen te verzekeren. Mogelijk werd de herinnering hieraan verbasterd op de nakomelingen van Quetzalcóatls leerlingen overgedragen door middel van het slangensymbool, een perfecte vertegenwoordiger van de buisachtige uitrustingsstukken die veel overeenkomst vertonen met echte slangen, zoals vloeistofslangen, microfoon-, zuurstof- of andere slangen. De echte Quetzalcóatl zou zo'n uitrusting gedragen kunnen hebben. Dit zou verklaren waarom wezens met een slang in het gelaat per se sterrengoden zijn.

Toch hoeft een slang niet aan te geven dat de goden niet van deze wereld waren. Ook de huidige aardse piloten dragen slangen, om op grote hoogte van zuurstof te worden voorzien. Dat de plaatsing van de slang hier en daar verschillend wordt beschreven of afgebeeld, lijkt een detail van ondergeschikt belang. Het is immers een kenmerkend verschijnsel in de mythologie dat actuele gebeurtenissen in de kern bewaard blijven, terwijl de uitwerking van die gebeurtenissen telkens verandert. Bovendien kunnen slangen die een technische functie vervullen op tal van manieren aan en om het lichaam bevestigd zijn. De zojuist beschreven stenen kop van Quetzalcóatl heeft twee gelaatshelften, waarvan de ene gewoon menselijk is en de andere de slang en nog enkele symbolen vertoont, alsof Quetzalcóatl zich kan ont-maskeren en zijn ware gezicht tonen.

karakter mythedrager

de visuele combinaties

De mythologische vreemde wezens kunnen, zoals eerder werd opgemerkt, in drie categorieën worden ingedeeld: in wezens van goddelijke, menselijke of dierlijke aard. Van deze groepen kunnen we combinaties maken, zodat zich in theorie negen klassen aan de waarnemer voordoen: de god-god, de god-mens, het god-dier, de mens-god, de mens-mens, het mens-dier, de dier-god, de dier-mens, of het dier-dier. Doch er is een complicatie die we reeds eerder hebben aangegeven. Er kan geen strikt onderscheid worden gemaakt tussen mens of dier aan de ene kant en godheid aan de andere kant. De kwalificaties mens en dier hebben veeleer een biologische, anatomische basis, terwijl het gods-beeld een overzichtsbetiteling is op grond van a) fysieke kenmerken: onaardse gestalten, niet-dierlijk en niet-menselijk; b) machtsaspecten: onaardse fysieke of psychische vermogens, evenwel uitgeoefend door mens- of dierachtigen of niet-dierlijke en niet-menselijke wezens; c) niet wezensgebonden kenmerken: bijzondere uitrustingsstukken, vreemdsoortige voertuigen, machtige wapens; of d) grote culturele invloed: van mens- of dierachtigen, of niet-dierlijke en niet-menselijke wezens. Een beschrijving van de theoretische combinaties waarbij een strikte splitsing gemaakt wordt tussen dieren, mensen en godheden op basis van alleen een fysiek kenmerk, is dus niet reëel. Sterker nog, de niet-fysieke aspecten van de godheid (glimmende metalen, niet-menselijke gestalte, bijzondere uitrusting) kunnen zelf ook weer benoembaar zijn met de begrippen 'menselijk' en 'dierlijk'. Wanneer een mens zich in een vliegend voertuig voortbeweegt, kan het apparaat dat hem tot voertuig dient, dierlijke kenmerken dragen. Het kan de vorm hebben van een slang, van een schildpad, van een spin. Quetzalcóatl wordt wel als een half spinachtig, half menselijk wezen afgebeeld. Een dierachtig voertuig heeft poten (landingsgestel) of horens (antennes), et cetera. Wanneer de vliegende mens dan nog grote culturele betekenis krijgt, hebben we te maken met een menselijk wezen dat, met behoud van zijn dierlijke eigenschappen, vanuit zijn staat als dier-mens tot god verheven wordt. Toch kunnen we trachten, met alle genoemde beperkingen, de aanzichten van de mythologische hoofdpersonen in negen combinaties (waarvan enkele onwaarschijnlijk zijn) in kaart te brengen. Daarbij hanteren wij de verzamelnaam 'onaards' om te beschrijven wat werkelijk niet van deze aarde is, of wat ondefinieerbaar, oogverblindend of onwerkelijk is en buiten het gewone culturele patroon en bevattingsvermogen van de waarnemer valt. Het kan in

de ogen van de waarnemer niet anders dan onaards genoemd worden, ondefinieerbaar, amorf. Lettend op het wezen en zijn verschijningsvorm in de meest uitgebreide betekenis van het woord, kunnen we zo de volgende verbindingen opstellen:

De god-god: Alles, zowel het wezen zelf als zijn uitrusting, straalt een niet-aardse werkelijkheid uit.

De god-mens: Een grotendeels als mens herkenbaar wezen met een onaardse uitrusting.

Het god-dier: Een grotendeels als dier herkenbaar wezen met een onaardse uitrusting.

De mens-god: Een onaards aandoend wezen en een uitrusting met menselijke kenmerken.

De mens-mens: Spreekt voor zichzelf.

Het mens-dier: Een grotendeels als dier herkenbaar wezen en een uitrusting met menselijke kenmerken.

De dier-god: Een onaards aandoend wezen en een uitrusting met dierlijke kenmerken.

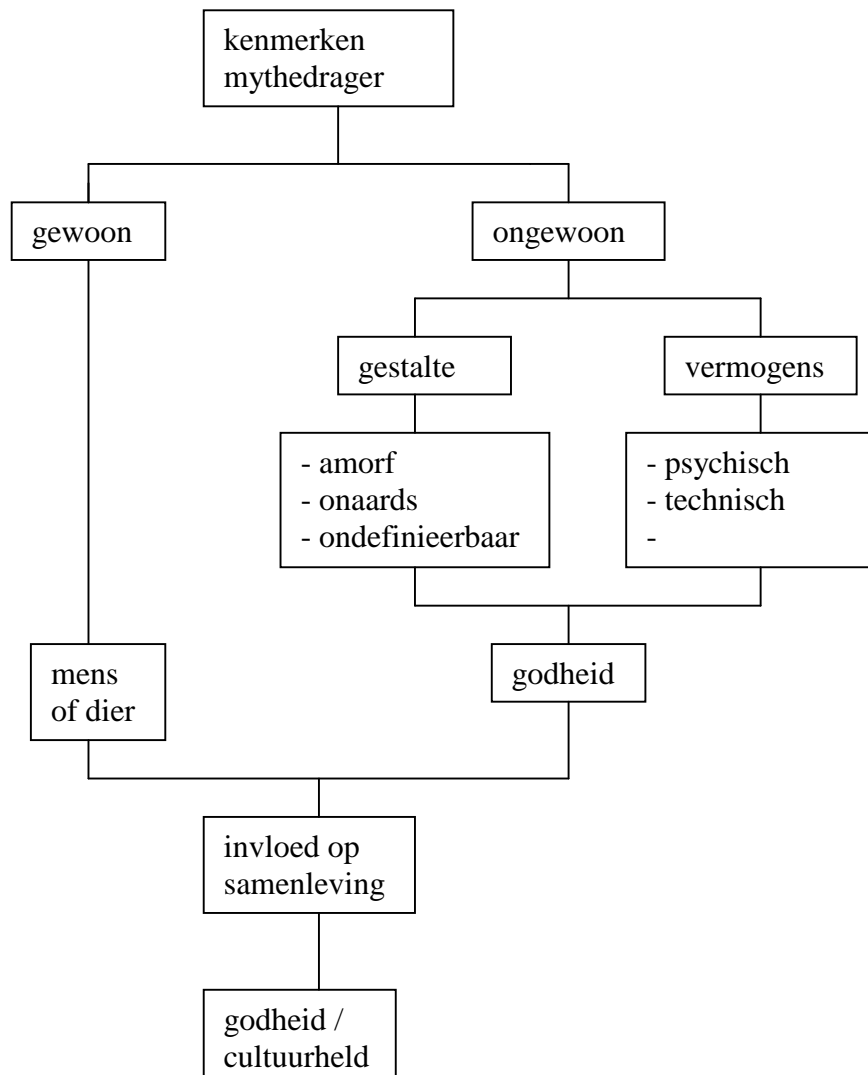
De dier-mens: Een grotendeels als mens herkenbaar wezen en een uitrusting met dierlijke kenmerken.

Het dier-dier: Een grotendeels als dier herkenbaar wezen en een soortgelijke uitrusting.

Het schema waarmee we dit hoofdstuk afsluiten, geeft weer, dat wanneer de persoonlijke aard (fysiek/psychisch) en/of uitrusting van de mythedrager normale menselijke of dierlijke kenmerken bezit, hij in de aanvangstijd van de mythe daarin een rol inneemt als een gewoon mens of dier. Kent men de menselijke of dierlijke mythedrager goddelijke kenmerken toe, dan zal dit het geval zijn omdat zijn verschijningsvorm op zekere punten afwijkt van het gewone. Aspecten van zijn gestalte of vermogens vertonen kenmerken die buiten het normale cultuurpatroon van de waarnemer vallen. Deze is niet vertrouwd met wat hij ziet en kan het waargenomene niet gelijkstellen aan, doch hooguit associëren met, de hem bekende cultuurelementen. Een vliegtuig landt bijvoorbeeld in de binnenlanden van Afrika waar niemand ooit een vliegtuig heeft waargenomen. De piloot is als mens herkenbaar, doch is in een uitzonderlijk, glimmend kostuum gehuld met antennes (horens) en slangen (staart). Hij heeft zowel menselijke als dierlijke kenmerken. De inlander kan het vliegtuig niet thuisbrengen, doch wel associëren met een vogel. Wellicht neemt hij aan dat de piloot in zekere mate vergroeid is met zijn vliegtuig. De uitzonderlijkheid van de totale verschijning zou de piloot de status van godheid kunnen verlenen. Zou deze potentiële mythedrager definitief stranden in de gemeenschap waarin hij terecht kwam en daar grote maatschappelijke invloed krijgen, dan zou hij ook nog tot cultuurheld kunnen worden verheven. Met de hiervoor genoemde culturele betekenis van de mythedrager is zijn invloed bedoeld op de cultuur van de gemeenschap waaraan hij actief deelneemt. Dit ter onderscheiding van de culturele rol die een mythedrager in latere tijden krijgt omwille van het feit dat hij mythedrager is. Het blijft moeilijk de rol van cultuurdrager en godheid uit elkaar te houden, want deze begrippen worden in de uiteenlopendste definities en door elkaar heen gebruikt. We komen dicht bij de waarheid door te stellen dat het een kleine stap

betekent om een cultuurdrager tot een goddelijke status te verheffen, en een god tot de status van cultuurdrager. Het hoeft niet zo te zijn, dat alle ons bekende goden uit de mythologie hun kwalificatie hebben gekregen langs de weg die in het schema vermeld is. Het omgekeerde, namelijk dat het eerste verschijnen van een uitzonderlijk wezen kan leiden tot godenvorming op de geschetste wijze, is wel geldig. Het uitzonderlijke wezen kan van allochtone of autochtone oorsprong zijn, doch in onze beschouwing wordt voornamelijk uitgegaan van vreemdelingen. De in het schema genoemde ongewone kenmerken zijn omwille van het voorbeeld beperkt. Ze kunnen met vele andere worden uitgebreid, zoals het vermogen om op afstand met anderen te communiceren. Alle ongebruikelijke vermogens die voor een oningewijde op magie lijken, kunnen onder dit rijtje worden opgenomen.

kenmerken mythedrager

Het effect van het verschijnen van vreemdelingen die uitgerust zijn met technische apparatuur op een bevolking die in technisch primitieve omstandigheden verkeert, is groot. De westerse expeditieën maakten in de achter ons liggende decennia grote indruk op beschavingen die in technisch opzicht voor hen onderdeden. De uitwerking die hoog ontwikkelde beschavingen duizenden jaren geleden op minder ontwikkelde tijdgenoten hebben gehad, zal daarmee vergelijkbaar zijn. De huidige geschiedeniswetenschap beweert, dat het merendeel van alle kennis die wij thans bezitten pas in de laatste paar honderd jaar tot ons is gekomen, en dat technische kennis die wij zelf nog maar korte tijd in ons bezit hebben, daarom in de oudheid niet kan zijn toegepast. Een analyse van de mythologie leert, dat de wetenschap zich daarin waarschijnlijk vergist. In oude volksverhalen wordt zo vaak gezinspeeld op technische verschijnselen, dat de conclusie dat onze voorouders uitsluitend primitieve of ontechnische culturen vormden en nooit met hoogwaardige technische verschijnselen in aanraking zijn gekomen, voorbarig is. Het heeft er alle schijn van dat in oude tijden bijzondere uitvindingen zijn gedaan, waarbij de kanttekening past dat de beschreven uitvindingen vaak in één adem genoemd worden met bezoekende vreemdelingen, als onderdeel van de attributen die dezen met zich meevoerden. Vele mythologische verhalen beschrijven technische apparatuur, en veel daarvan lijkt vervoermiddelen te betreffen waarin godheden zich verplaatsen. Om de vraag te kunnen beantwoorden op welke wijze dit als element in de mythen terechtgekomen is, is het nodig dat wij ons in de toeschouwer verplaatsen zoals die in de oudheid getuige kan zijn geweest van een hem onbekend verschijnsel. Een door vreemdelingen bezocht primitief volk komt met fenomenen in aanraking die het niet met eenvoudige verklaringen kan afdoen. De verschijnselen hebben vorm, inhoud en een eigen karakter. Men kan er elementen aan onderscheiden die een plaats in het geheugen krijgen. Op een gegeven ogenblik openbaart zich de juiste aard van de bezoekers. De onbekenden kunnen vijandig gezind of vriendelijk zijn. Zij blijken kennis te vergaren of te brengen. Soms zijn ze gewapend maar soms ook is dat niet vast te stellen. De wapens kunnen daadwerkelijk gebruikt worden, al dan niet met willekeur, of ze worden in het geheel niet gebruikt. Ze zijn gebaseerd op onbekende of bekende principes. De voortstuwing van de voertuigen van de bezoekers zal wel of niet zichtbaar en begrijpelijk zijn. Zijn er onbekende krachten in het spel? De toestellen, alsook hun bemanning, hebben specifieke kenmerken. Ze hebben een vorm en de bemanning is gekleed. Waarin? Hebben de bemanningsleden een afwijkende lichaamsbouw? Dit houdt het bewustzijn bezig van de partij die met het ongewone bezoek wordt vereerd. De houding die ten opzichte van de bezoekers wordt aangenomen, wordt erdoor bepaald. Ook de geschiedkundige of mythische verslaglegging komt onder de invloed van de manier waarop de bezoekers zich sociaal en technisch presenteren. Er valt geen strikt onderscheid te maken tussen de kenmerken van de goden zelf en hun uitrusting. De ene keer wordt de godheid aan zijn uitrusting gerelateerd, de andere keer ermee geïdentificeerd. Dan geschiedt hetzelfde als met de godheid die een buitenissig kostuum draagt. De uitrusting wordt voor zijn tweede gestalte, zijn tweede 'ik' aangezien. De goddelijke bezoeker lijkt een eenheid te vormen met het voertuig waarin hij zich verplaatst. De betekenis en draagwijdte van het goddelijke voertuig zoals dat in de mythen wordt beschreven (slang, ei, mythisch dier), kan ook hier in een aantal gevallen esoterisch worden uitgelegd. Het duale aspect toont dan in de ene helft van zijn verschijningsvorm de positieve zijde, de spirituele aspecten van de godheid, of van de mens die voor een god wordt aangezien. De keerzijde toont het negatieve, het niet-menselijke in zijn karakter. Toch is het voertuig niet in alle gevallen van esoterische aard, het vooringenomen standpunt van sommige historici ten spijt dat onduidelijkheden op esoterische wijze moeten worden geïnterpreteerd, als ze niet anders uitgelegd kunnen worden. Wat nu is het vreemde aan de beschrijvingen van de goddelijke voertuigen? Om dit te ontdekken gaan wij verder met de

ontleding van de kenmerken waarmee ze overgeleverd zijn. In het simpelste geval bestaat een symbool uit een geometrische figuur. Zo'n symbool ervaart men als tijdloos. Wanneer we het ergens aantreffen, wekt het geen verbazing. Het kan voor ons idee net zo gemakkelijk in de grijze oudheid zijn ontstaan als in de huidige tijd. In principe accepteren wij, dat een geometrisch symbool, stammend uit de oudheid, een verborgen (toekomstige) betekenis kan hebben, bijvoorbeeld als de uitdrukking van een chemische structuur die ooit door iemand als een visionair beeld is ontvangen en vastgelegd. Vreemd is nu, dat wanneer wij een oud symbool zien dat niet elementair maar juist ingewikkeld is, en op een alledaags voorwerp uit de twintigste eeuw lijkt (zoals een vliegtuig), dat symbool door ons niet als de potentiële weergave van een vliegtuig wordt geaccepteerd. De gelijkenis is namelijk té treffend. Wij durven er geen enkele significantie aan toe te kennen. Als wij een afbeelding vinden van een voorwerp dat aan onze hedendaagse vliegtuigen doet denken, is onze redenering dat het wel iets anders moet uitbeelden, omdat het verleden geen vliegtuigen kan hebben gekend. Bijna tegen beter weten in zoekt ons bewustzijn een methode om het niet verklaarde en toch verklaarbare, te ontkennen. Een objectieve analyse van het fenomeen zou tot een van de volgende conclusies moeten leiden:

- a) De overeenkomst van het symbool met hedendaagse vliegtuigen is puur toeval. Dat wil zeggen dat het afgebeelde symbool een andere betekenis had.
- b) De overeenkomst is niet toevallig. Er zijn in het verleden werkelijk vliegende voorwerpen geweest en vastgelegd in afbeelding of symbool.
- c) De overeenkomst is niet toevallig. Het symbool geeft op het tijdstip van zijn ontstaan een op dat ogenblik nog niet bestaand vliegend voorwerp weer. In de oudheid heeft iemand een psychische indruk ontvangen en proberen vast te leggen van een toestel dat in de verre toekomst, in onze tijd dus, ontwikkeld zal worden. Het vastgelegde beeld weet daarop de tijden te doorstaan en wordt herkend door een beschaving (de onze) die binnen zijn cultuur tot het bouwen van soortgelijke toestellen in staat is.

De hierna volgende voorbeelden beogen te laten zien, dat bepaalde vaak voorkomende elementen uit de mythologie een weergave kunnen zijn van vliegende apparaten of van aspecten daarvan. Deze mythische elementen, waarvan er talloze andere zijn, lijken in de essentie van hun betekenis een hemelvaartuig of een relatie daarmee, te beschrijven. Wij zullen laten zien dat de goden in nauwe relatie staan met de aangehaalde luchtverschijnselen. Het hoofdmotief van onze analyse is echter nog steeds, na te gaan in hoeverre actuele, bijzondere gebeurtenissen - zoals het verschijnen van een vliegtuig bij volkeren die daarmee niet vertrouwd zijn - aanleiding kunnen zijn tot het vormen van symbolen en, in het verlengde daarvan, tot het vormen van rituelen of mythen. De bespreking ervan is dan ook gemaakt met dit uitgangspunt in gedachten.

de cirkelslang

In veel gebieden in de wereld is de slang een wezen met mythische betekenis, hoewel deze betekenis bijna overal anders is. Talloze interpretaties hebben in de loop der jaren het licht gezien. Zij variëren van de stelling dat de slang een regenmaker is tot de visie dat hij een vruchtbaarheidssymbool, een eeuwigheidsteken of een maandier uitbeeldt. Er zijn parallellen getrokken tussen slang en zon, slang en bliksem, slang en vuur, en slangen en bomen van waaruit mensen opstijgen. Er is geen reden om aan te nemen dat de slang, bekend bij zoveel culturen over de hele wereld, slechts één mythische of culturele betekenis zou hebben. Zij wordt in de uiteenlopendste gedaanten aangetroffen: in de vorm van armbanden, geschilderd op muren of kruiken, afgebeeld in het gezicht van Mexicaanse goden, gebeeldhouwd in steen. Ze komt soli-

tair voor of in combinatie met voorwerpen, dieren of mensen, en hier en daar in combinatie met de zon of de sterren. Men vindt haar gekronkeld, recht, gebogen of in een cirkel uitgebeeld. Wij zullen trachten te beargumenteren dat de slang onder bepaalde condities een voertuig symboliseert dat uit de buurt van de zon of uit de hemel komt, met de zon te maken heeft of in opwaartse richting vertrekt. Zij lijkt soms een voertuig te weerspiegelen, andere keren een inzittende daarvan weer te geven. Dat een slangachtig vliegtuig of vliegend voorwerp dat zich op grote hoogte bevindt, in verband wordt gebracht met de zon, een ander (bewegend) hemelfenomeen, ligt voor de hand. Of de slang het symbool kan zijn van een hemelvaartuig, moet blijken uit overeenkomsten tussen de eigenschappen van de slang en een dergelijk voertuig. Als oude volkeren in de lucht een voorwerp hebben zien voorbijgaan zoals dat in de legenden aan ons is meegedeeld, waarom kozen zij dan als representant van het door hen waargenomen hemelse voertuig de slang: omdat het voertuig ruimtelijk gezien dezelfde bewegingen maakt als een slang, door de lucht golft, een spiraalvormige baan trekt, zich langzaam, behoedzaam en onheilspellend voortbeweegt, zich desgewenst pijlsnel kan verplaatsen, doch ook roerloos kan blijven? De slang biologeert, hypnotiseert, is giftig, gevaarlijk, dodelijk en heeft geledingen en starende ogen. Eigenschappen die onder voorwaarden de slang als symbool bruikbaar maken. Deze eigenschappen zouden ons op een verkeerd spoor kunnen zetten, ware het niet dat de mythologie ons te hulp schiet in haar relaas van de verschijnselen aan de hemel. Een van de gestalten van de slang is de cirkelslang. Deze beslaat een aantal mythische sub-elementen, die in hun onderlinge samenhang bekeken zullen worden. Van de cirkelvormige slang als allegorie zijn diverse interpretaties gangbaar. Lewis Spence zegt:

"De oorsprong van dit zinnebeeld mag voortgekomen zijn uit de cirkelvormige omtrek van de zon, die op niets in de natuur zo zeer lijkt als op een slang die zijn staart in de bek steekt als om zichzelf te verslinden.²⁰"

De auteur Maurice Bessy daarentegen ziet de cirkelslang als het symbool van de onafgebroken regeneratie van de natuur.²¹ Van Shesna, oftewel Ananta, de koning van het slangenras uit de Indische mythologie, die geacht wordt de hemelen te steunen, wordt gezegd dat hij als slang het eeuwigheidssymbool vertegenwoordigt, in het bijzonder wanneer hij zijn eigen staart in zijn bek houdt. Er zijn vele andere interpretaties in omloop die alle de cirkelslang tot onderwerp hebben. Spence noemt de cirkelslang het adequaatste equivalent van de cirkelvormige zon en vice versa, zonder dat hij de eigenschappen van de slang duidelijk met die van de zon vergelijkt. Dit hemellichaam met zijn vele kwaliteiten geeft warmte, maakt een omloop door de hemel, staat eenzaam in de lucht, heeft een ronde vorm. Stuk voor stuk aspecten die tot de verbeelding spreken en door het een of andere symbool kunnen worden weergegeven. Voor het oog is de zon statisch omdat zij bolvormig is, en wat haar omloop betreft is zij niet-statisch. De mobiliteit en de statische eigenschap zijn in het oog lopende zaken. Het ligt voor de hand dat die aspecten worden verenigd in een geschikt symbool. Het is de vraag of dat de cirkelslang moet zijn. Spence zegt als het ware niet méér dan dat de cirkelvormige slang een adequate uitbeelding van de cirkelvormige zon is, omdat de cirkelvormige zon een adequate uitbeelding van de cirkelvormige slang is. Zijn uitleg is ongeschikt en voldoet niet. De cirkelslang is niet a priori een synoniem van de zon, maar wel kan zij daarmee in relatie worden gebracht, wanneer de gebruiker of ontwerper van het slangensymbool hiervoor goede argumenten of een (onbewuste) aanleiding heeft. Hoewel er zeker overeenkomsten te bedenken zijn tussen de zon en de cirkelslang, zijn deze niet van de door Spence geschetste vanzelfsprekendheid. Er zijn talloze, simpeler voorwerpen of symbolen die cirkelvormig zijn en daarmee een geschiktere, want voor iedereen zonder veel moeite te herkennen, uitbeelding van de zon vormen: een bol, een ei, een cirkel of een bloem. De aard van het gebruikte materiaal is niet van belang, omdat deze bij symbolische vormgeving

zelden een rol speelt. Symboliseert men de zon door een zonnebloem, dan doet men dit met het oog op de cirkelvorm van beide, of omdat er andere overeenkomsten zijn, zoals het schijfvormige hart en de bloemblaadjes: de corona. Het had daarom meer voor de hand gelegen dat Spence een cirkel, ei of ronde bloem de treffendste uitdrukking had genoemd. Zij zijn stuk voor stuk veel natuurlijker representanten dan de gekunsteld en geconstrueerd aandoende cirkelslang. Spence noemt in zijn redenering de drang tot zelfverslinding van de cirkelslang, die daarmee de effectiefste representant van de omlopende zon zou zijn. Met andere woorden, dat de zon door in het oosten op te gaan en in het westen neer te dalen, een zelfde drang vertoont om zichzelf achterna te hollen en te verslinden als de cirkelslang. Dan blijft toch de vraag waarom de cirkelgang door een slang moet worden uitgebeeld. Uit de verklaringen van Spence wordt dit niet duidelijk. Hij moet zich er wel bewust van zijn geweest dat de cirkelslang in de mythologie met de zon in verbinding staat en daarmee samen voorkomt, maar het punt waarom er een slang in het geding is, wordt door hem niet verder ter discussie gesteld. Spence heeft aan de oude verhalen een dimensie gegeven die retorisch is. Onze redenering zal ons zonder retoriek, op een ander spoor dan het zojuist gevolgde, helderheid moeten verschaffen over de zon-slangrelatie. Dat er verbanden zijn, is zeker. Alle geschetste eigenschappen van het symbool leiden tot dat beeld. Wat niet kan worden vastgesteld, is of de cirkelslang een embleem was dat reeds geruime tijd bestond en toen geschikt bleek te zijn om een relatie met de zon aan te geven, dan wel of de cirkelslang exclusief werd ontworpen om zo'n relatie te illustreren.

golfbeweging

Wij kunnen putten uit historische verslagen omtrent de golfbeweging van sommige vreemde luchtverschijnselen. Vooral dit feit dient te worden betrokken bij een poging om het gebruik van de slang door primitieve volkeren te verklaren. Een kenmerkende slangeneigenschap is de kronkelende manier van voortbewegen. Wij zochten en vonden een bevestiging van ons vermoeden dat deze geschikt is om er de golfbeweging van zekere verschijnselen in de hemel mee te symboliseren. Niet zelden maakt men in de mythen gewag van grillig bewegende hemelvaartuigen. Zowel in de grijze oudheid als in onze tijd is dit raadselachtige fenomeen beschreven. Waarnemers verklaren dat het hemelverschijnsel dan weer stilstaat, dan weer bliksemsnel van de ene plaats aan de hemel naar een andere plek schiet. Soms vliegt het in rechte lijn, dan weer met een golfbeweging. De ene keer is het traject rechtlijnig, de andere keer ziet men het voertuig de onregelmatigste patronen aan de hemel beschrijven. In de Ramayana en Mahabharata, de heilige boeken der Hindoes, worden zulke luchtvaartuigen aldus beschreven:

"Zij brachten zachte melodieuze geluiden voort, straalden licht uit en schitterden als vuur, en hun baan was niet recht, maar gelijkend op een lange golving, nu eens dicht bij de aarde, dan weer ervan verwijderd...22"

Een toeschouwer kan de beweging associëren met een slang die een golvend spoor door de lucht trekt. Uit onze tijd zijn gelijklopende verslagen te vinden, zoals over een in 1966 waargenomen verschijnsel in de Verenigde Staten dat afwisselend leek te stijgen en te dalen. In 1951 werden in Los Angeles 30 voorwerpen waargenomen die zich op laatstgenoemde wijze verplaatsten. Verder blijkt uit verslagen:

"Behalve roerloos hangen, wordt zo goed als altijd dalen en stijgen gemeld; de wijze waarop dit dalen en stijgen plaatsvindt, wordt vaak met de dwarreling van een vallend blad vergeleken. 'Vliegen' is eigenlijk een verkeerde term voor de 'gewone' verplaatsingswijze van ufo's; beter is

te spreken van zweven of van springen, of van plotseling ergens anders zijn.²³"

Een toeschouwer kan de indruk krijgen van een dwarrelend blad, maar zeker ook van een kronkelende slang. De Codex Florentino, een tekst afkomstig uit de tijd van de Spaanse veroveringen in Amerika en uit inheemse mond opgetekend door Bernardino de Sahagún, geeft een nauwkeurige beschrijving van een onbekend vliegend apparaat. Het maakte een cirkelende beweging:

"Bij het invallen van de avond begon het te regenen, maar het was meer als een zware dauw dan als regen. Plotseling verscheen het teken, vlammend als een groot vreugdevuur in de lucht. Het wentelde in enorme spiralen als een wervelwind en gaf een regen van vonken af en roodgloeiende kolen, sommige groot en sommige klein. Het maakte ook harde geluiden, rommelend en sissend als een metalen pijp die boven een vuur geplaatst is. Het wentelde cirkelend over de muur bij de kant van het meer en wentelde toen een tijdje boven Coyonacazco. Hier vandaan bewoog het weg naar het midden van het meer, waar het plotseling verdween. Niemand schreeuwde toen dit teken in zicht kwam: de mensen wisten wat het betekende en zij sloegen het in stilte gade. Niets gebeurde er op de volgende dag. Onze krijgers en de Spaanse soldaten wachtten af in hun stellingen. Cortés liet constant wachtlopen, staande onder een veelkleurig baldakijn op het dak van het huis van Aztautzin, wat dicht bij Amaxac is. Zijn officieren stonden om hem heen en spraken met elkaar.²⁴"

Uit niets blijkt of de Spanjaarden dezelfde gewaarwordingen hadden als de inheemsen. Men had iets waargenomen dat geluid maakte, een schijnsel verspreidde en geen rechte baan beschreef. Het was al eerder verschenen en lijkt op een technisch apparaat, een vliegende machine. Uit de informatie afkomstig van diverse volkeren tekent zich het patroon af van vliegende voorwerpen die een golvende beweging maken en op diverse plekken ter wereld in meer tijdspannen gesignaleerd zijn. Wat ze ook mogen betekenen: ze zijn in onze eeuw waargenomen, ze zijn ook in het verleden gezien en moeten toen, net als nu, tot conclusies en associaties hebben geleid.

In theorie zijn de volgende soorten golfbewegingen denkbaar. Er is de beweging die gemaakt wordt tussen punt A en punt B. De afstand tussen deze punten wordt in een golfbeweging overbrugd. Tussen A en B volgt men dus niet de kortste weg. Bij de andere golfbeweging wordt een afstand A-B in een rechte lijn afgelegd, terwijl het voorwerp dat deze afstand aflegt een om zijn lengte- of breedte-as lopende beweging uitvoert. Het is ons niet bekend welk soort beweging in de hiervoor beschreven gevallen is gemaakt.

melodieuze geluiden

De geciteerde passage uit de Hindoeboeken spreekt, zoals u zich zult herinneren, behalve over een golfbeweging, over melodieuze geluiden. In de mythen wordt welluidende muziek vaker genoemd in verband met hemelvaartuigen. De Ramayana:

"Zij brachten melodische geluiden voort, straalden licht uit en schitterden als vuur."

De Ramayana is niet de enige bron met dergelijke informatie. De Chippewa's, een stam der Algonkins, vertellen dat jager Algon een cirkelvormige plek vond die er platgetrapt uitzag. Hij ging liggen en wachtte. Na een wonderschone muziek te hebben gehoord, zag hij een stip uit de lucht naderbij komen en groter worden. Een wagen in de vorm van een tenen mandje, met

twalf meisjes aan boord, kwam uit de hemel. Ze daalden in de ring, die kennelijk reeds eerder als landingsplaats werd gebruikt.²⁵ Algon rooft een van de vrouwen die hij uit de hemel heeft zien neerdalen. Zij vervaardigt een wagentje uit wilgetenen, dat zich verheft als zij magische gezangen laat horen: het bekende melodieuze aspect in de verhalen over hemelschepen.

Qua strekking hiermee overeenkomende verhalen treft men in Micronesië en Polynesië aan. Zij staan bekend als de 'Swan Maiden Tales', sprookjes over zwanejonkvrouwen. Een verhaaltipe dat hemelbewoonsters beschrijft die vaak niet meer kunnen terugkeren nadat ze naar de aarde zijn afgedaald. Ze zijn al dan niet goddelijk. Hun vleugels of staart zijn door aardebewoners afgenomen. Roslyn Poignant:

"Dit is een thema van enorme ouderdom; men vindt er elementen van in een verhaal uit de Indiase Rig Veda, dat 3000 jaren geleden werd opgetekend.²⁶"

De wijd en zijd verspreide versie van het thema omvat Oceanië en Australië. In Melanesië vindt men haar in delen van west en noord Nieuw-Guinea, de Nieuwe Hebriden en in Nieuw--Caledonië. Wij zien dat de verhalen omtrent vrouwelijke godheden die uit de hemel neerdalen en soms niet kunnen terugkeren, over grote gebieden verspreid zijn en ook in Amerika niet onbekend zijn, zoals met betrekking tot de godenfiguur Orejona. Niet altijd is het geluid van de onbekende toestellen melodieus naar onze maatstaven. In de Codex Florentino wordt het immers zo beschreven:

"Plotseling verscheen het teken, vlammend als een groot vreugdevuur in de lucht (...). Het maakte ook harde geluiden, rommelend en sissend als een metalen pijp die boven een vuur geplaatst is (...)²⁷"

Het lawaai kan het resultaat zijn van aandrijftechnieken, waarvan de hoorbare component de ene keer een melodieuze impressie maakt, de andere keer een minder aangenaam effect heeft. Dit hangt af van de persoonlijke smaak van de toehoorder, en van de afstand tot het object.

weerschijn

Er zijn nog andere uitzonderlijke attributen die aan mythologische subjecten worden toegeschreven. W.J. Perry:

"De Cherokee-Indianen van de oostelijke staten (...) geloven in grootse wezens die als slangen gevormd zijn, corresponderend met de draken van andere volkeren. De Uktena is een grote slang met horens op zijn kop en een helder vlammeende kam als een diamant op zijn voorhoofd.²⁸"

Dat laatste is een thema dat in andere mythen terugkeert, onder andere bij de Angami-Naga's, de Zuñi-Indianen en volkeren in India. In het laatstgenoemde land treedt Garuda op, die een kam op het hoofd draagt en slangen vernietigt. De Uktena bezit "schubben schitterend als vuurvonken." De eigenschap die men aan de diamant toeschrijft, is dat deze iemand zeer machtig maakt. Wij kunnen door middel van analogie onderzoeken wat de Cherokees gezien hebben. Het is duidelijk dat er in de natuur niet zoiets voorkomt als een werkelijke, levende slang met de uiterlijke kenmerken zoals de Cherokee-Indianen die hebben beschreven. De conclusie dat wat zij 'slang' noemen, met een slang overeenkomt doch niet daaraan gelijk is, is daarom gewettigd.

De horens op de kop van de slang zouden de weergave kunnen zijn van antennes, een aspect dat aan het tot op heden feitelijk onbekende object zijn dierlijke eigenschap zou kunnen verlenen. De diamant doet denken aan een glimmende metalen of kunststoffen koepel of aan een verlichtingsbron. Tenzij datgene wat met diamant wordt aangeduid zelf een bepaalde kracht ontwikkelt, is het denkbaar dat de diamant slechts onderdeel uitmaakt van iets anders dat zo'n kracht uitoefent. De diamantachtige substantie valt op door zijn weerschijn en wordt daarom beschouwd als het hoofdbestanddeel, als het ware als de ziel van het object waarop het bevestigd is.

De grote macht van het geheel schrijft men toe aan de diamant. Onder de Cherokees bleef de mythe uitzonderlijk levendig. Een stamlid beweerde op een goede dag dat hij de bezitter was van de mythische edelsteen. Hij had een willekeurige steen in zijn bezit die hij zorgvuldig bewaarde, en greep de bestaande mythe aan om er macht aan te ontlenuen. Dit is een van de manieren waarop mythen gaandeweg gecorrumpeerd worden. Ze kunnen uitmonden in een nieuwe fase: die van een nieuw te aanvaarden cultus. Eerst is, onder de invloed van een aantal niet meer bekende factoren, bij de Cherokees de mythe ontstaan dat een steen onder bepaalde omstandigheden de diamant is van de Uktena. In een later stadium claimde een stamlid dat hij de reeds legendarische steen in zijn bezit had gekregen, met welke bewering hij een nieuwe, mythische fase schiep. In de bijbel treffen wij bij Ezeekiël de volgende passage aan:

- H 1: 25-28: "En er klonk een stem van boven het gewelf dat op hun hoofden rustte. Boven het gewelf dat op hun hoofden rustte, was iets dat er uitzag als saffiersteen: het had de vorm van een troon. En boven wat op een troon geleek, bevond zich een gestalte die er uitzag als een mens. Boven wat op zijn heupen geleek, zag ik 'het' blinken als glanzend metaal, als vuur, waar een scherm omheen staat; en onder wat op zijn heupen geleek, zag ik iets dat met vuur overeenkwam. Er hing een glans omheen; en die glans daaromheen geleek op de boog die op een regendag in de wolken staat. (...)"
- H 1: 22: "Boven de hoofden der wezens was als het ware een gewelf dat blonk als verblindend kristal, en dat boven hun hoofden was uitgespannen.²⁹"

De verwijzing in Ezeekiël naar de saffiersteen is treffend, want hoewel de beschrijving in details verschilt, herinnert het geheel ons aan de Uktena, de slang met de "helder vlammeende kam als een diamant op zijn voorhoofd." Daar is het de diamant op de kop van de slang. In Ezeekiël is het de beschrijving van een saffierachtig object op de top van een gewelf. In beide gevallen wordt over een glanzende ambiance gesproken.

bewapening

De hemelvaartuigen, kronkelend en zich onder het voortbrengen van melodieuze geluiden voortbewegend, uitgerust met een schitterende diamant en voorzien van horens, treden soms ten tonele met groot vertoon van macht, en lijken over krachten te beschikken zoals wij die van moderne wapens kennen. Onder de Irokezen gaat het volgende verhaal: de dondergod Hi'nun

"(...) vond zich nu omringd door wezens die op mensen geleden en onder welke er een was, die hun opperhoofd scheen te zijn.³⁰"

Een omstander, een Indiaanse jager, wordt door dit gezelschap aangesproken, van de grond op-

geheven en naar een plaats gebracht die onder het wolkendek ligt. Onder het toeziend oog der goden en op hun gezag werpt deze leerling van Hi'nun pijlen naar beneden, die tot doel hebben een slang te vernietigen die in het water ligt. Na het neerkomen van de pijlen volgt een explosie, waarvan zelfs de goden in de lucht geschokt zijn. De slang wordt vernietigd. De explosies zijn zo hevig en de uitwerking gaat tot zo'n grote hoogte dat de goden sidderen, al zijn ze letterlijk ver boven het strijdtoneel verheven.³¹ Het is alsof hun luchtschip nog te dicht bij de plek des onheils verkeerde en een drukgolf te verwerken kreeg. De gebeurtenis lijkt erop te duiden dat de goden (de vreemdelingen) een lid van de stam wilden meenemen op een strafexpeditie, een demonstratie van hun kunnen wilden geven en de stam poogden te imponeren. Deze mythe welke ons over bombardementen vertelt, staat in zijn soort niet alleen. Er komen zelfs elementen in voor, die we in Ezeekiël terugvinden. Zowel Hi'nun als Ezeekiël worden ten hemel opgenomen:

- H 3: 12: "Toen hief een geest mij omhoog. En ik hoorde achter mij een zwaar gedreun, daar de Heerlijkheid van Jaweh zich van haar plaats verhief."
- H 3: 14: "Een geest hief mij omhoog, en nam mij mee; en bitter en grimmig ging ik heen, terwijl de hand van Jaweh zwaar op mij woog."

Er is weinig fantasie voor nodig om in deze passage te lezen hoe door de versnelling van een vliegend voertuig een passagier aan sterke G-krachten wordt blootgesteld. Ezeekiël bevat frappante andere teksten die duiden op een vliegend vaartuig, doch die zijn reeds door andere onderzoekers aan de orde gesteld. Degene die door het gezelschap van Hi'nun ten hemel werd opgenomen, leverde onder toezicht een gevecht met de slang. De figuur van de slang kan in deze mythe zijn aangewend als de beste weergave van de verschijningsvorm van een concurrerend hemelvaartuig.

In het voorgaande hebben wij verscheidene fenomenen behandeld, waaronder die van de mythische slang. Facetten die, in hun samenhang bekeken, nauwelijks ruimte laten voor de stelling dat de slang in de beschreven mythen een zuiver metaforische of willekeurige betekenis heeft. Wanneer wij, alvorens over te gaan tot het behandelen van een ander belangrijk mythisch element - de eivorm - een conclusie mogen trekken uit de eigenaardigheden van de slang in de mythologie zoals wij die beschreven hebben, dan is deze conclusie, dat zulke eigenaardigheden waarschijnlijk betrekking hebben op hemelvaartuigen. Niet al zulke eigenaardigheden vindt men in alle afzonderlijke mythen terug. De ene keer wordt de zigzagbeweging genoemd, in een andere mythe komt de beschrijving van de diamant voor zonder dat er over een zigzagbeweging wordt gesproken. De lange staart komt voor in de verhalen omtrent Quetzalcóatl en zou daar zelfs kunnen duiden op de condensstreep van een vliegtuig. Dit verschijnsel zou in de naam van Quetzalcóatl, hetgeen onder andere Gevederde Wolken slang betekent, kunnen voortleven. Het sissende geluid vinden we bij De Sahagún, in de Codex Florentino, doch hoeft elders in slangenverhalen niet altijd genoemd of gesignaleerd te worden. Bovendien wordt de connectie met melodieuze geluiden gevonden bij zowel de slangenfiguur als bij andere op een hemelvaartuig duidende verschijningen. In ieder geval zijn de aanwijzingen dat de slang de weergave kan zijn van een hemelvaartuig, veelzeggend. Door het ontleden van de eigenschappen van het symbool hebben wij geprobeerd door te dringen tot het wezen van het afgebeelde object en de eigenschappen daarvan. Wanneer iemand ten tijde van het creëren van het slangensymbool dit inderdaad heeft ontworpen als adequate weergave van een door hem waargenomen hemelvaartuig, wil dat niet zeggen dat alle eigenschappen van de slang hem op dat moment bewust bekend waren of dat hij deze breinmatig geanalyseerd had voordat hij de slang als de symbolische vertegenwoordiger van het voertuig koos. Er kunnen twee of drie kwaliteiten zijn geweest

die de parallel duidelijk maakten tussen de eigenschappen van voertuig en slang, terwijl deze parallel aanvankelijk op een onderbewust niveau duidelijk kan zijn geworden en later objectief uitgewerkt of aangevuld. Het symbool kan dus door spontane associatie zijn gekozen, waarbij een ontleding achteraf overeenkomende punten tussen symbool en symbooloorzaak aanwijst. Het symbool kan ook opzettelijk zijn bedacht, dus bewust ontworpen door iemand die naar een goede weergave zocht van datgene wat in een symbool moest worden vastgelegd.

de eivorm

In de mythologie vinden we toespelingen op de eivorm in verband met de geboorte van vooraanstaande figuren in verscheidene landen. Garuda bijvoorbeeld, de 'koning der vogels', is in een ei tot ontwikkeling gebracht. Zijn hoofd, vleugels en bek zijn die van een adelaar, terwijl lichaam en ledematen die van een man zijn. Hij draagt een kam op zijn hoofd. Zijn lichaam is van goud. Bij de geboorte uit het ei was hij zo oogverblindend dat hij abusievelijk voor Agni, een vuurgod, werd aangezien en aanbeden. Garuda is een goed voorbeeld om te laten zien hoe moeilijk het is om een wezen onder te brengen in het eerder gegeven schema van de negen soorten gestalten. Hij kan zowel tot de dier-mensen als tot de dier-dieren worden gerekend. Hij valt als dier-dier te beschouwen, als we het feit dat hij voornamelijk dierlijke trekken heeft de doorslag laten geven en niet alleen letten op zijn fysieke gestalte, die half-menselijk, half-dierlijk is. De hele entourage van Garuda is dierlijk. Hij wordt tot de koning der vogels gerekend en zijn geboorte vond vanuit een ei plaats, ook een dierlijk element. Als we uitsluitend op zijn gestalte letten en aan het uiterlijk van zijn lichaam en ledematen meer gewicht hechten dan aan zijn hoofd, vleugels en bek, is hij voornamelijk mensachtig en kan hij als een dier-mens worden beschouwd. Dan is er het feit van zijn oogverblindende verschijning. Dit is een kenmerk van de goden, zodat het kwalificeren als god-mens of god-dier ook te verdedigen zou zijn. De mythe omtrent Garuda beschrijft een zelfstandig wezen, maar met enig recht kan men in hem ook een voertuig zien. In de Hindoe-mythologie beschouwt men hem namelijk als een ondergeschikte grootheid, aangezien hij geacht wordt het rijdier van de God Vishnoe te zijn. Enerzijds is Garuda dus rijdier, ofwel vervoermiddel; anderzijds wordt hij gelijkgesteld met een godachtige verschijning, komend uit een ei. Wanneer men denkt aan vliegende voertuigen, dan zou Vishnoe een moederschap kunnen zijn, waarvan een ei (een eivormige verkenningseenheid) zich losmaakt, waarna de bestuurder (Garuda) uit het voertuig (ei) stapt en zich manifesteert. Een aanwijzing voor onze stelling vinden wij in de Pantachantra van de Hindoes. Daarin is een verhaal opgenomen over zes jongemannen die een bestuurbaar ruimteschip bouwden. 'Garuda' heette het, en het kon in alle richtingen vliegen. Het had een speciaal navigatiesysteem.³² Het gouden ei wordt ook in verband gebracht met water en wel in de Vedische verhalen. Ze spreken over het ei dat duizend jaren op het water had gedreven. Daarna gaf het geboorte aan de Heer van het Universum, Purusha.³³ Uit eenzaamheid deelde hij zich op tot twee eenheden: een eigen en een wederhelft. Dit beviel Purusha niet, want hij verenigde zich weer met zijn antipode (trekt zijn uitrusting weer aan?).

De traditie vermeldt dat Brahma in een ei werd ontwikkeld. Na een jaar van contemplatie in het ei deelde hij zich in tweeën. Zeker is, dat de kosmische visie van het ei als het universum waarin alles zijn oorsprong vindt, of als de besloten eenheid binnen dat universum of binnen de kosmische zee, het hoofdmotief is in een aantal opmerkelijke scheppingsverhalen. Uit de deling in twee polen komt na hereniging een nieuwe of hernieuwde entiteit te voorschijn. Het kan een metafoor zijn voor een alchemistisch, mystiek principe, berustend op de dualiteit van de mens. Anderzijds kan het betekenen dat een inzittende (Purusha, Brahma) zich van zijn kledij ontdoet,

dus van pak of helm, wat gelijkstaat aan het zich opdelen in twee eenheden: wezen en kledij. De parallellen hiervan vindt men in vele andere mythologische verhalen. De mythen over Purusha en Brahma kunnen op een derde manier worden geïnterpreteerd. De tweedeling die in de verhalen wordt overgeleverd, is dan niet een omschrijving van mystieke principes of het aan- en uittrekken van speciale kleding, maar schetst het verlaten van een vliegend apparaat, het ei. In dat geval betekent de hereniging van Purusha met zijn tegendeel dat hij opnieuw zijn luchtvaartuig bemant. Het tijdperk van duizend jaren op het water kan een lange en onbepaalde tijd aangeven, of de tijd die het vaartuig in de interstellaire ruimte (= zee) heeft doorgebracht.

In antropologische publicaties van de Universiteit van Yale ontdekten wij petrogliefen, ofwel in de rots gekraste of erop geschilderde tekeningen, die bij de rivier de Essequibo in Guyana zijn aangetroffen. Deze afbeeldingen laten een eivormig voorwerp zien dat op een raket lijkt. Daarnaast is een laddertje getekend, waarbij een horizontaal streepje de connectie ervan met de 'raket' weergeeft. Het lijkt de onbeholpen tekening van een kind, maar het kan evengoed de tekening zijn van iemand die zich plotseling tegenover een object geplaatst ziet dat voor hem alleen zo te beschrijven is. Indien wij in onze tijd willekeurige mensen een tekening laten maken van een vliegtuig of een ander voorbeeld van gecompliceerde techniek, moeten wij niet verwachten een veel geavanceerdere weergave van de werkelijkheid te krijgen dan die welke in de petroglief zichtbaar zou kunnen zijn.

[De tekening is alleen in de handelseditie opgenomen]

Petrogliefen in Guyana
- rivier de Essequibo
foto C. Osgood naar
W.C. Farabee³⁴

Naast het raketachtige voorwerp is een tekening te zien die op het eerste gezicht geen bekende dingen voorstelt. Draait men de afbeelding echter negentig graden, dan zijn er twee poppetjes te zien die achter elkaar in een soort cabine zitten. Het geheel is voorzien van een vliegtuigachtig staartstuk met een staartroer. Er is een aanhangsel getekend dat een openstaande koepel kan zijn, behorend bij een cockpit. De klauwachtige uiteinden bij de eivorm en bij de vliegtuigachtige vorm, kunnen slaan op vogelpoten (landingsgestel) of op uitlaatvlammen. Misschien is het object verticaal afgebeeld om aan te geven dat het zich verheft van het aardoppervlak.³⁵ Deze interpretatie geldt nog een soortgelijk petrogliëf. De compositie aan de rivier de Essequibo komt haast exact zo voor bij Yakarima Rock. De afgebeelde motieven kunnen betrekking hebben op luchtvaartuigen. Ook bij de Wonotobo-watervallen, de Christmas-watervallen en bij een tak van de rivier de Corantijn zijn suggesties gevonden van ruimtevaartuigen en wezentjes met stekelige helmen op. De Universiteit van Yale kon desgevraagd geen antwoord geven op de vraag of de symbolen precies in de positie werden aangetroffen waarin ze in de publicaties zijn afgebeeld, of dat de afbeeldingen collages zijn van vondsten die ruimtelijk gescheiden van elkaar zijn gevonden. Daar evenwel de petrogliëfen van de rivier de Essequibo sterk met die van Yakarima Rock overeenstemmen, neigen wij tot de mening dat ze op beide plaatsen steeds in groepsverband werden aangebracht. De mythologie zegt ons op nog meer plaatsen iets over de uitzonderlijke functie van het ei. In 1608 werd door Francisco de Avila een in het Quechua gesteld, onvoltooid manuscript nagelaten. In 1873 werd het in het Engels vertaald. Het bevat mythische fragmenten over de tijd nadat de aarde door een zondvloed was bezocht. De Avila:

"Ten tijde van de primitieve anarchie, genaamd 'Purunpacha', die op de zondvloed volgde, toen er geen centrale overheid was maar elke groep de sterkste man als haar leider koos, verschenen er vijf grote eieren op een berg met de naam Condorcoto. In een ervan bevond zich de god Pariacaca³ (...). Uit de vijf eieren op Mount Condorcoto kwamen vijf valken, die in mensen veranderden. Dat waren Pariacaca en zijn broers. Zij gingen rond terwijl ze vele wonderbaarlijke dingen verrichtten.³⁶"

Buiten beschouwing gelaten de vele mythen die veel later na het ontstaan van een speciale Pariacaca-cultus zijn gevormd, is het interessante ingrediënt van het door De Avila vastgelegde verhaal, dat er sprake is van eieren, van vogelmensen die tot mens worden en van vele wonderen. Bovendien valt op dat het verhaal valken noemt, terwijl in het verhaal over Garuda sprake is van een adelaarsgestalte. Met de valken die in mensen veranderen heeft men misschien willen aanduiden dat de vliegende Pariacaca en zijn broeders in speciale kledij gestoken waren en zich daarvan na hun landing ontdeden. Zo werden zij van vogelachtige, niet op mensen gelijkende wezens, tot mensachtigen of mensen. De geschetste wonderen kunnen een uitvloeiing zijn van de buitengewone vaardigheden waarover zij als technisch ontwikkelde wezens beschikten. In een andere mythe worden de bewuste eieren als volgt beschreven:

"Na de zondvloed kozen de Indianen de dapperste en rijkste man tot hun leider. Dit tijdvak noemden zij de Purunpacha ('de tijd zonder koning'). Op een hoge bergtop vertoonden zich vijf grote eieren en uit een van deze kwam later Paricaca, de vader van Huathiacuri te voorschijn."

Huathiacuri raakt in verscheidene avonturen verward, geneest een man en begeeft zich onopvallend onder het volk. Hij betovert enige mensen en verandert ze in een dier of een steen.

³ soms gespeld als Paricaca

"Daarop [na het te voorschijn komen van Paricaca; RM] gingen de vier andere eieren op de top van de berg open en daaruit kwamen vier valken te voorschijn. Deze veranderden daarna in vier grote krijgslieden. Zij volbrachten vele wonderen; een hiervan bestond uit het verwekken van een storm, die het huis van de rijke Indiaan⁴ in zee wierp.³⁷"

Volgens de Peruaanse mythe ontpopten de valken zich weldra als grote krijgslieden, die de elementen naar hun hand konden zetten. Pariacaca verrichtte links en rechts wonderen in het land. Een ongestvrij dorp - Pariacaca ging zeer eenvoudig gekleed en vond daardoor weinig ont-haal - werd door hem, met storm en overstroming als middel, met de grond gelijkemaakt. Het ei is de plaats van waaruit machtige lieden zich manifesteren. Het betreft hier een vijftal personen, gelijkend op een expeditie-eenheid. Dat de inzittenden de gestalte van een valk hadden, hoeft geen verbazing meer te wekken, omdat veel mythologische hoofdfiguren door de aard van hun uitrusting het aanzien van een dierlijk wezen hadden. Door het uitdoen van hun kledij veranderden zij in krijgslieden.

⁴ die door Huathiacuri genezen was

incorporatie van verschijnselen

Op veel manieren zijn de vreemde voertuigen waarmee onze aardse voorouders mogelijk in aanraking zijn gekomen, beschreven. In verhalen of in de vorm van afbeeldingen werden ze vastgelegd. De bezoekers waarmee de voertuigen bemand waren, maakten volgens de overleveringen dikwijls contact met de bevolking, brachten kennis over van landbouwtechnieken en andere belangrijke wetenschappen, vestigden zich als lid van de stam of vertrokken weer. Het heeft er alle schijn van dat de gasten zich op velerlei manieren hebben gemanifesteerd, en door de volkeren waarbij ze op bezoek gingen in dikwijls moeilijk te begrijpen gestalten zijn gevisualiseerd. Hoe vreemder of onbegrijpelijker de 'goden' handelden, des te eerder riepen zij bij toeschouwers angst voor de goddelijke wraak op, die dezen slechts dachten te kunnen verzachten door bestaande godsdienstige voorschriften des te nauwkeuriger na te volgen, of geheel nieuwe cultussen in het leven te roepen. Men poogde daarmee de godheid te verzoenen. Op het eerste gezicht zou men vermoeden dat volkeren moeite hebben met het integreren in hun leven van zaken die ver van hun ervaringswereld verwijderd zijn, maar zij slagen er geregeld in, de vraagstukken voortkomend uit dat onvermogen, voortvarend op te lossen via religie, mythologisering of anderszins en ze zo te integreren in hun leven. Toen George Catlin in de jaren 1832 tot 1840 de Indiaanse stammen afreisde, kwam hij bij de Minatarees aan de bovenloop van de Missouri. Toen hij de krant ging zitten lezen, hadden de Indianen daar geen verklaring voor. Ze bedachten daarom dat Catlin bezig was zijn ogen te genezen. De krant herdoopten zij in "medicijndoek-voor-pijnlijke-ogen.³⁸" Catlin las hele stukken voor, waarna het blad als een nog groter mysterie werd gezien dan tevoren. Een lid van de stam wilde daarop de krant kopen om hem aan zijn medicijnbuidel toe te voegen, hetgeen hem een groot medicijnman kon maken. Een vreemd evenement, het krantlezen, transformeert dus in zeer korte tijd tot een begerenswaardigheid die aanzien en macht verhoogt of geïncorporeerd wordt in een cultus of ritueel. Het wordt geïnstitutionaliseerd en tot een magisch middel gemaakt dat zelfs vrijwel direct tot een uitzonderlijk priesterschap kan leiden. Wij spraken reeds over het religieuze gebruik dat zieners somtijds maakten van de beelden die hen verwarden of benauwden. Zij koppelden religieuze begrippen aan verschijnselen die ze niet konden begrijpen. Het ontbrak hun aan begrip, omdat de verschijnselen pas in de toekomst tot concretisering zouden komen, in een geavanceerdere beschaving. Een vreemd fenomeen wordt geïncorporeerd in een bestaande godsdienst, of is aanleiding tot de vorming van een nieuwe godsdienst. Van het eerste, dus van het opnemen van een vreemd verschijnsel ter bevestiging van de bestaande erediensten, getuigt het hiernavolgende relaas dat wij in een zendingsblad aantreffen. Het is van de hand van een hedendaagse missionaris, die ermee bewijst dat het aloude magische denken tot ver in de twintigste eeuw aan te treffen is. Pater Werenfried van Straaten meldt het volgende:

"Zestig jaar geleden verscheen Maria te Fatima om de gelovigen aan te sporen hun levenswijze te veranderen, God niet meer te beledigen, zich toe te wijden aan Haar Onbevlekt Hart, de rozenkrans te bidden en boete te doen voor hun zonden. De geloofwaardigheid van deze boodschap werd bewezen door een teken aan de hemel: de zon draaide driemaal rond als een vlamwend wiel, viel met duizelingwekkende snelheid naar de aarde en klom in zigzagbeweging weer omhoog. Het verschijnsel, dat tien minuten duurde, werd door tienduizenden mensen waargenomen en in de Portugese pers uitvoerig beschreven. Dit zonnewonder was de bevestiging van een reeks openbaringen.³⁹"

Dat de zon drie maal ronddraaide als een vlamvend wiel is door geen enkel observatorium geconstateerd. Wij kregen dit desgevraagd bevestigd door een lid van de American Astronomical Society, P. Stahl. Hij heeft, naast zijn gewone werk, onderricht gegeven in de relatie tussen pseudo-wetenschap en astronomie, en deelt ons mee: "Er bestaat absoluut géén verslag dat afkomstig is van een observatorium en verband houdt met enig ongewoon fenomeen rond Fatima." Hij schrijft de waarnemingen toe aan collectieve hallucinaties of aan de suggestieve invloed die atmosferische bewegingen op het bewustzijn kunnen hebben, en besluit: "De zon vertoonde geen ongewoon gedrag, aangezien geen enkel observatorium waar dan ook op aarde zoiets gerapporteerd heeft. Wat men daarom heeft waargenomen, moet wel een zuiver plaatselijk fenomeen zijn geweest. Het kan niet met de echte zon te maken hebben gehad. In het andere geval zou het op heel wat meer plaatsen dan alleen in Fatima zijn waargenomen.⁴⁰" Nog afgezien van de vraag of de zon bewoog of juist de aarde, zou, wanneer het voorval echt geweest was, dat het einde hebben betekend van elk observatorium, plus het einde van de mensheid. Pater Werenfried grijpt de verschijning van een vreemd fenomeen evenwel aan om de geloofwaardigheid aan te tonen van de boodschap van Maria te Fatima. Objectief gezien is de affaire als volgt samen te vatten:

- a) Er is geen aandacht besteed aan de fysische consequenties van het teken aan de hemel.
- b) Dat Maria een boodschap heeft willen geven, kan niet bewezen worden.
- c) Het teken aan de hemel is niet als een op zichzelf staand verschijnsel geïnterpreteerd, maar uitsluitend in de vooropgestelde relatie tot Maria beoordeeld en toen in een oorzakelijk verband geplaatst.
- d) Het teken aan de hemel werd gencorporeerd in een bestaand wereldbeeld.

In het verleden zijn vaker conclusies tot stand gekomen op de manier van Pater Werenfried. Dat gebeurde door priesters en leken, hetzij met goede bedoelingen, hetzij met de opzet te misleiden en te manipuleren en zonder dat men zich van de werkelijke aard van bepaalde natuurverschijnselen bewust zal zijn geweest. Zij die te goeder trouw waren, geloofden ofwel blindelings in de goddelijkheid van de oorsprong van het verschijnsel of in de boodschap van alle verschijnselen die apocalyptisch aandeden. Misschien schrokken zij zo van wat ze zagen, dat ze het als een van God komende waarschuwing opvatten. Ze gingen voorbij aan hun analytisch vermogen, dat hen eventueel tot andere conclusies had kunnen leiden. Het leek ons redelijk om de kanttekening te maken dat ook gemanipuleerd wordt op grond van goede bedoelingen. Wanneer iemand de ware betekenis van een vreemd verschijnsel niet kent, maar het aan het volk verkoopt als een teken uit de hemel, in de gerechtvaardigde veronderstelling dat zeer veel mensen het als een goddelijk teken zullen opvatten en hun daden herzien, dan is dit een vorm van goedbedoelde manipulatie. Wie van de vreemde gebeurtenis te kwader trouw gebruik maakt, hoeft daarmee nog niet van de juiste aard van het verschijnsel op de hoogte te zijn. Het behoeft geen betoog, dat wanneer de jaren verstrijken het steeds meer inspanning kost om te ontdekken wat precies gezien werd.

indirecte verbondstekens

Uitgaande van de hypothese dat bij veel volkeren een herinnering bewaard is gebleven aan hoog ontwikkelde beschavingen, moet men tot de slotsom komen dat de aard van de bezoekers - naast de invloed die zij in positieve of negatieve zin hebben uitgeoefend en naast de door hen achtergelaten instructies - bepalend was voor de richting waarin mythen en rituelen zich ontwikkelden. De voorschriften die door vreemdelingen zijn achtergelaten, kunnen aan

misinterpretatie onderhevig zijn geweest. Dit kan verklaren hoe raadselachtige cultussen ontstaan. Het op rituele wijze massaal afslachten van mensen door de Azteken uit angst voor de verdwijning van de zon, is zo'n raadselachtige gebeurtenis. Het is moeilijk voorstelbaar dat enig volk een dergelijk ritueel zou dulden zonder grondige redenen. In gewone omstandigheden zou invoering ervan op grote weerstand moeten stuiten, tenzij het begrip voor de cultus gedurende lange tijd afgedwongen werd, of voor iedereen vanaf het begin duidelijk was. Wij kunnen de denkwijze der Azteken niet reconstrueren, maar het kan zijn dat zij op dit vlak beïnvloed werden door andere beschavingen vanuit een tijd die de hunne voorafging. In een ver verleden kunnen ontwikkelde wezens het Azteekse of omliggende gebied hebben betreden met het doel kennis te brengen of studie te verrichten. Zij verbleven een tijd onder de bevolking, verrichtten vele wonderen en vertrokken daarna. Heeft de achterblijvende bevolking een aantal van hun verrichtingen verkeerd geïnterpreteerd? Kwam men in de priester- en magiërskring tot de conclusie dat men een aanwijzing moest opvolgen die in de boodschappen van de vreemdelingen vervat was? De ondertoon is de angst dat men vernietigd zal worden als men bepaalde handelingen niet uitvoert. Die angst moet ergens vandaan komen.

Een handeling kan door de jaren steeds op exact dezelfde wijze worden uitgevoerd, ofschoon de feitelijke betekenis, onder meer door symbolisering, deels verloren gaat. Het verloren gedeelte wordt telkens opnieuw, bewust of onbewust, door de fantasie aangevuld om een rechtvaardiging in het gebruik te blijven geven. Een andere mogelijkheid is, dat de bedoeling exact bewaard wordt door een groep ingewijden, die met goede of slechte bedoelingen hun macht gebruiken. Daardoor blijft de geheime kennis bestaan, ongewijzigd door het volk. Het volk voert uit wat de priesterstand opdraagt. Een vermenging van beide situaties is denkbaar. Op den duur geeft men van volkswege een plausibele verklaring voor het ritueel die de ware betekenis in abstracto benadert, maar toch voorbijgaat aan het bewustzijn van hen die werkelijk begrijpen hoe het ritueel is ontstaan. Laten we dit aan de hand van een voorbeeld bekijken. Een westerling betreedt een oerwoud en draagt een lansvormig wapen. Dit wapen moet regelmatig geolied worden. De bewoners van het oerwoud, die nooit met technische apparaten te maken hebben gehad en hem gadeslaan bij de dagelijkse reinigingsprocedure, onthouden al of niet door hem geïnstrueerd dat het voorwerp kan doden, doch elke dag geolied moet worden, wil het zijn werkzaamheid niet verliezen. Na het vertrek van de bezoeker bootsen de inlanders het wapen na. Na enige tijd of na enige generaties zal de interpretatie van de gebeurtenis er zo kunnen uitzien:

- a) Raak het voorwerp niet aan, althans laat dit niet door een oningewijde doen, want het is dodelijk in ondeskundige handen.
- b) Het voorwerp dient dagelijks gereinigd te worden.
- c) Laat men reiniging na, dan loopt er iets mis.

Het laatste kan op verschillende manieren worden begrepen. Men kan eronder verstaan dat het voorwerp niet meer functioneert en de kracht verliest die erin huist, of dat er iets mis gaat met de gebruiker of diens volk. Vooral omdat het gevaar niet goed omschreven is, gaat men speculeren. Na verloop van tijd kan het ritueel worden uitgebreid door een ingewijde, die het voortaan alleen met handschoenen aandurft het voorwerp beet te pakken, zodat hij voor het onbekende gevaar (dood, besmetting of verwonding) behoed blijft.

De handschoenen worden op hun beurt onderdeel van de parafernalia van het ritueel. Met alle goede bedoelingen van de zijde van de ingewijde is er dan toch een sluier gevallen over de betekenis van het rituele voorwerp. Na jaren kan een soortgelijke versluiering zich weer voordoen,

waarmee de kans op herkenning van de beginstadia telkens afneemt. Eén ding zal centraal blijven staan en als zodanig herkenbaar blijven: dat er gevaar schuilt in het gebruik van het rituele voorwerp en dat dit voorwerp van de goden afkomstig is. De details vervagen, maar een abstracte kern blijft bewaard.

opzettelijke verbondstekens

Het ligt voor de hand dat een vreemde bezoeker bij zijn vertrek achtervolgd wordt door smeebeden van de inlanders. Wanneer zijn verblijf ook maar iets voor de mensen heeft betekend, zal men hem smeken terug te keren, hem overladen met geschenken en het liefst een teken van genegenheid terugvragen. Om van al het aandringen af te zijn, komt een bezoeker er toe een belofte te doen die hij niet altijd kan nakomen. Als het zijn bedoeling is geweest een cultuur nieuwe impulsen te geven, kan hij reeds tijdens zijn verblijf aan het volk instructies hebben gegeven omtrent de handelwijze na zijn vertrek. De belofte om terug te keren, eventueel aangevuld met de eis dat de stam bepaalde voorschriften navolgt, kan min of meer onderdeel zijn van het programma van de bezoeker. Hij weet dat er anders van zijn onderricht toch niets terecht komt. Hij kan uit eigen beweging een verbondsteken geven, of op verzoek een dergelijk teken maken. In 1639 wilden de Indianen die gezien hadden hoe een expeditie de Amazone opging, ongeschonden langs vele oorlogszuchtige stammen trok en weer terugkeerde, als dank voor hun gastvrijheid een van de machtige blanke goden hebben.⁴¹ Hieruit zien we dat de Indianen, zeer onder de indruk van hun gasten, veronderstelden dat dezen goden waren. Zij schreven de kennis en techniek die zij niet konden begrijpen, toe aan de bescherming die een godheid geniet. De gezagvoerders van de expeditie stonden voor een dilemma. Zij overwogen de Indianen een kruis te geven, maar waren genoopt daarvan af te zien door het misbruik dat de Portugezen ervan gemaakt hadden en wegens de gruweldaden die de laatsten in naam van het christelijke kruis hadden begaan.

Alle verbondstekens kunnen principes, idealen of kennis uitbeelden, ongeacht of de tekens praktische voorwerpen zijn geweest of niet meer dan symbolische waarde hebben. Een verbondsteken met de een of andere grote leidersfiguur bedoelt de bevolking blijvend te herinneren aan haar opdracht en band met de leider. Behalve verbondstekens die door het achtergelaten volk zelf zijn ontwikkeld, zijn er tekens die op instigatie van de goden worden ingevoerd of door hen opgelegd of gestimuleerd. Het voorstel tot invoering van die symbolische handeling komt eventueel van de kant van de oudsten uit het volk, nadat dezen daartoe door de vreemde leiders zijn aangezet. De psychologische uitwerking is natuurlijk aanzienlijk, vooral onder een volk dat aan het begin van zijn culturele ontplooiing staat en plotseling wezens tegenover zich krijgt die vele kundigheden tentoonspreiden. Door een verbondsteken voelt men zich verbonden, als het ware geridderd. Zelfs enigszins familie van, en geïdentificeerd met, de leiders. Inzicht in de menselijke aard kan de vreemdelingen ertoe brengen tekens in te stellen. Ze worden in de omgeving of de dagelijkse gebruiken van het volk vastgelegd. Daarnaast spreken de mythen over verbondstekens die op of in het lichaam worden verankerd.

schedel- en oordeformatie

Vele soorten van lichamelijke deformaties die door toedoen van de mens totstandgekomen zijn, lijken van oorsprong verbondstekens te zijn en vinden hun oorsprong in de traditie, die feitelijk een aaneenschakeling is van riten die in de hele maatschappij kunnen doorwerken. Een tot de

fantasie sprekend voorbeeld is de schedelvervorming. We treffen dit gebruik aan bij talloze Indianenstammen in Amerika, bij stammen in Afrika en eveneens blijkt het te zijn voorgekomen onder de priesters van het oude Egypte. De wens om zich te parenteren aan de godheid kan verklaren waarom bepaalde volkeren tot het vervormen van de schedel zijn overgegaan. Er moet een aanleiding zijn geweest voor het instellen van dit specifieke gebruik, dat inhield dat de schedel van jonge kinderen een ander aanzicht werd gegeven. Het afplaten of vervormen wordt op allerlei manieren door de betrokken volkeren verklaard. Het zijn secundaire verklaringen, omdat de werkelijke oorzaken niet meer bekend zijn. De kolonisten die voor het eerst met deze merkwaardige zede geconfronteerd werden, kregen uiteenlopende argumenten te horen. Vervorming zou onder andere de schedel verfraaien, de geest beïnvloeden of een manhaftig uiterlijk verschaffen. Het staat vast dat de vervormingscultus op grote schaal is doorgedrongen tot allerlei volkeren in grote delen van de wereld, ook in Europa. Hij is wijd en zijd verspreid geweest, en als verschijnsel is de afwijkende schedelvorm zeer oud. Zowel in het Honan-gebergte als op een eiland in het Tungtingmeer vond men rotstekeningen van wezens met een puntig hoofd. Hun geschatte ouderdom bedraagt 47.000 jaar.⁴² Het is onzeker of deze wezens van nature een puntig hoofd hadden of dit door deformatie verkregen. Dat de praktijk van schedelvervorming buitengewoon oud is, verklaart niet waarom zij het zo lang heeft volgehouden. Men kan het toeschrijven aan de inspanningen van een groep ingewijden of van een hele bevolkingsgroep. Onduidelijk is in hoeverre het deformerende spontaan is ontstaan of als gevolg van contacten met wezens met een afwijkende schedelvorm. Het is denkbaar dat personen met een van nature puntig hoofd in het genoemde gebied verschenen, anatomisch overwegend op de autochtone mens leken, maar in detail, zoals in schedelvorm, van hem afweken. De gevonden afbeeldingen en beeldjes van gedeformeerde schedels kunnen gemaakt zijn door ijverige aanhangers, die overgingen tot het nabootsen van een specifiek lichaamskenmerk van de bezoekers vanwege de grote invloed die dezen uitoefenden, hun vermeende magische krachten of hun psychologische, maatschappelijke of technische overwicht. Wilde men door imitatie en identificatie iets van hun kracht overnemen en aan de goden gelijk worden? Heden ten dage is de herinnering aan eventuele doctrines van dergelijke bezoekers geheel vervaagd. Het doel van de vervorming is evenzeer in nevelen gehuld. Dat de schedel via verschillende technieken van vorm veranderde, wat onderling afwijkende resultaten gaf, sluit geenszins uit dat er een gemeenschappelijke oorzaak aan ten grondslag heeft gelegen. Uit het feit dat men oeroude afbeeldingen heeft gevonden van puntige schedels, kan niet worden afgeleid of de weergegeven personen getrouwe weergaven zijn van inheemsen met een van nature afwijkende hoofdvorm die hogelijk gewaardeerd werd. Het kunnen evengoed afbeeldingen zijn van vreemde bezoekers. In het laatste geval zijn ze gemaakt op een moment dat de bezoekers tijdelijk of permanent gehuld gingen in de klederdracht van de streek waar zij een tijdlang verbleven, want de personages zijn in zulke kledij uitgebeeld. Het kan ook zijn dat men de bezoekers slechts ten behoeve van de compositie heeft uitgebeeld in plaatselijke kledij, zonder dat deze werkelijk door hen gedragen werd. Dit zou een omgekeerde vorm van imitatie zijn, door in plaats van zichzelf gelijk te stellen aan de goden en dit door imitatie te bereiken, de goden daarentegen af te beelden als mensen uit de eigen streek. Waren de afgebeelde hoofden het resultaat van een kunstmatige ingreep of was de hoofdvorm een volstrekt natuurlijke, behorend bij een ras dat van de ons bekende rassen afweek? Als er een aards ras is geweest met een schedelvorm die afweek van die der overige aardbewoners, moeten daarvan sporen te vinden zijn. De schedels met afwijkende formaten zijn alle gevonden in streken die bewoond werden door mensen met een normale schedel. Ook hun ouderdom wijkt niet af. De gevonden schedels kunnen een aangeboren afwijking of een kunstmatige ingreep onder de autochtone bevolking aantonen, maar ook het aangeboren kenmerk zijn van een allochtoon ras, of een kunstmatige ingreep die dat ras bij zichzelf uitvoerde. Zou de plaatselijke bevolking de kunstmatige ingreep op grond van een voorbeeld van

bezoekers hebben ingevoerd, dan zouden ter plaatse stoffelijke overblijfselen van dit bezokende ras kunnen zijn aangetroffen. Doch als deze er zijn, zijn ze dan te onderscheiden van de kunstmatig gedeformeerd van de plaatselijke bevolking? Het feit dat de beschreven afbeeldingen op de rotswanden zo oud zijn, doet vermoeden dat recenter gevonden puntige of afgeplatte schedels op basis van een sinds onheuglijke tijden overgeleverde kennis zijn vervormd. Over het doel van de deformatie lopen de opvattingen van zowel deskundigen als autochtonen sterk uiteen. Bepaalde Indianen vertelden dat het van voren gezien een stoutmoedige en mannelijke aanblik gaf. Catlin ontkende de juistheid van die Indiaanse motivering op grond van eigen observaties. De onderzoeker Franklin Ewing vermoedde dat de afgeplatte schedel een toevallig effect was van een bepaalde houding van het kind in de wieg, en dat dit effect later in de smaak viel en aangemoedigd werd.⁴³ Ook Louis Baudin zag het deformeren als een esthetische ingreep, met de restrictie:

"Het paste bijzonder goed bij de normen van een beschaving die er niet voor terugdeinsde om het individu reeds bij zijn geboorte het onuitwisbare stempel van de collectiviteit op te drukken. Het is zelfs mogelijk dat sommige amauta's⁵ met een hoge intelligentie nog verder wilden gaan en met dit middel hebben gepoogd, hersenkronkels samen te drukken om mensen met een bepaalde mentaliteit te scheppen. De Indiaanse kroniekschrijver Salcamayhua beweert, dat de Inca dit procédé aanwendde om gehoorzame onderdanen te verkrijgen. Dit zou inderdaad het logische eindpunt der rationalisatiepolitiek zijn: het fabriceren van slaven.⁴⁴"

De Indiaanse visie geeft echter geen opheldering over de vraag in hoeverre de amauta's op het idee konden komen dat schedelvervorming een mentaliteitsverandering ten gevolge zou hebben. Uit onderzoekingen uit onze tijd blijkt, dat zich tussen degenen met een normale schedel en degenen wier schedel vervormd werd, geen verschil in aanleg of karakter voordoet. Vervormingen onder de Inca's kunnen dus geen mentaliteitsverandering ten gevolge gehad hebben, maar dan had het geen zin dat zij met de vervormingspraktijken verdergingen. Daarom lijkt het erop dat de Inca het gebruik voor de buitenwacht motiveerde in relatie tot een beoogde mentaliteitsverandering, maar in werkelijkheid dit idee helemaal niet huldigde. In geheime priesterkring zou het gebruik kunnen berusten op het imiteren van leermeesters uit de oude tijden. Er is een andere verklaring mogelijk. Het idee dat de geestestoestand van de mens een verandering ondergaat na vervorming van zijn schedel, kan zijn ontstaan vanuit de gedachte dat de hoogontwikkelde leermeesters hun kennis en inzicht te danken hadden aan de bijzondere vorm van hun schedel. Dat deze verandering in feite niet optrad, kan zijn verdrongen uit het bewustzijn. Het blijft onduidelijk waarom de procedure, wanneer er een positieve mentaliteitsverandering plaatsvond, niet gereserveerd werd voor de hoogste standen, de adel en het priesterdom. Baudins opvatting impliceert, dat verandering van de schedelvorm bekroond kan worden met een negatief resultaat: hij stelt immers dat vervorming tot volgzaamheid zou leiden. Doch het was niet nodig om volgzamer onderdanen te kweken dan men via het sociale en politieke systeem reeds verkreeg. Ook de hoge standen bedreven vervorming. Als dit tot slaafsheid leidde, valt niet in te zien waarom men zijn eigen machtspositie ondermijnde. Het zou immers veel verstandiger zijn geweest het volk te dwingen tot schedelvervorming en zelf onveranderd, dus machtig te blijven. Catlin, sprekend over het deformatiegebruik, zegt:

"Door deze opmerkelijke operatie wordt de natuurlijke vorm van het brein merkwaardig veranderd; maar naar alle waarschijnlijkheid niet in het minst verkleind of in zijn natuurlijke functies

⁵ beroemde wijzen onder de Inca's

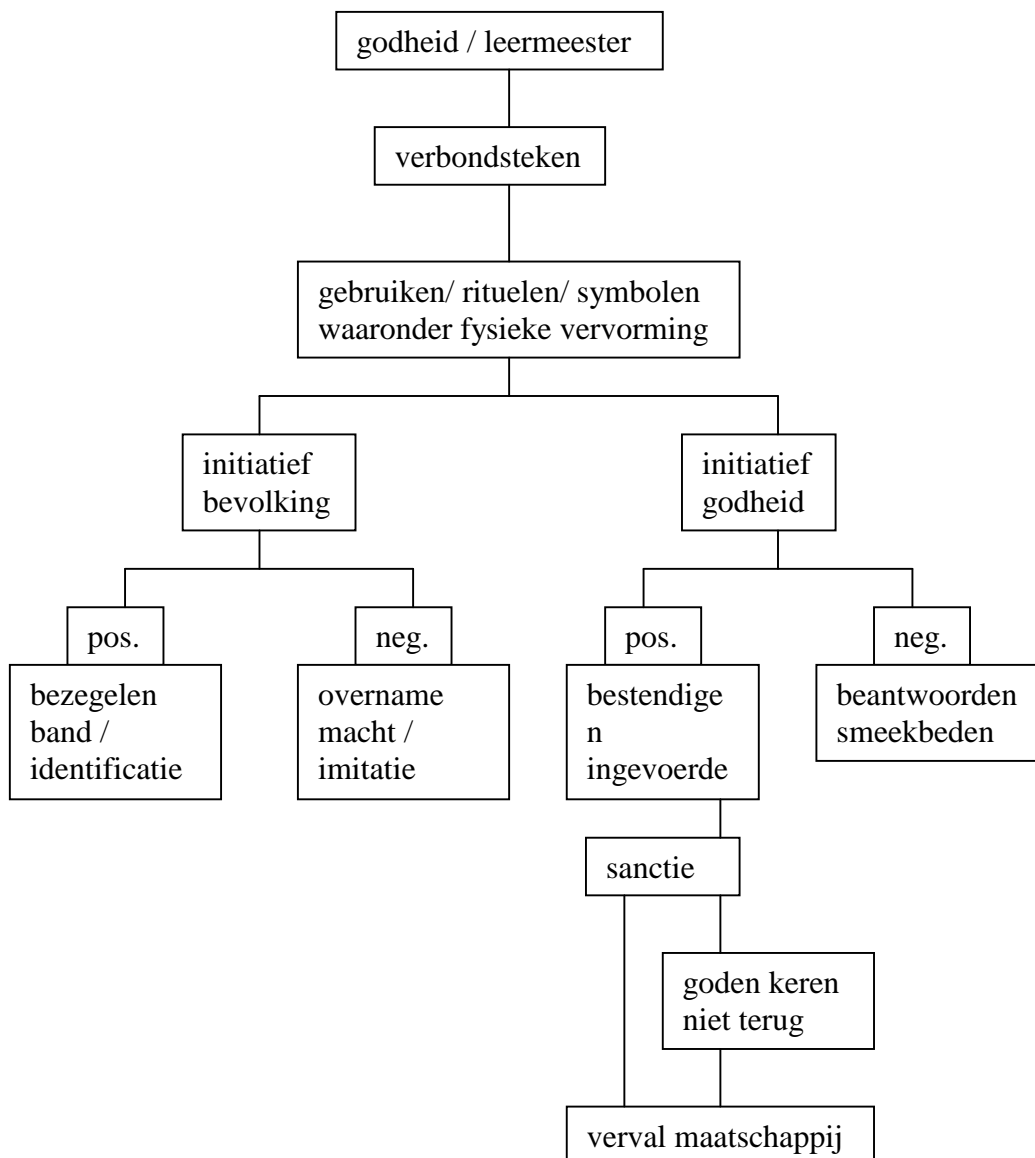
belemmerd. Dit wordt afgeleid uit het getuigenis van vele geloofwaardige personen, die ze nauwkeurig hebben onderzocht en verzekerd hebben dat zij die een afgeplat hoofd hebben, in geen enkel opzicht in verstandelijke vermogens onderdoen voor hen wier hoofd in zijn natuurlijke vorm is.⁴⁵"

Hier vinden we dus een tegenspraak met de Indiaanse kroniekschrijver Salcamayhua, die dacht dat het een Inca-methode was om gehoorzame onderdanen te verkrijgen, terwijl Catlins bronnen erop duiden dat het brein onbeïnvloed bleef. Schedelvervorming schijnt een kenmerk van hoge afkomst te zijn. Waarom dit zo is, is onverklaarbaar, tenzij wij het gebruik koppelen aan een leermeesterschap dat door zijn karakter zo bijzonder was dat het noodde tot fysieke imitatie. Er zijn in de volkenkunde vele voorbeelden bekend van tradities waarbij het menselijk lichaam vervormd of verminkt wordt. Bij een bepaalde stam laat de vrouw haar hals uitrekken door middel van metalen ringen die in aantal telkens worden uitgebreid. Bij andere stammen verschaft men zich schotellippen of rekt men zijn oorlellen uit. In China liet men meisjes op zeer jonge leeftijd de voeten insnoeren. Zulke ingrepen voert men uit om het lichaam te verfraaien of als voortzetting van oude, rituele tradities met een veel diepere achtergrond. Het vervormen van lichaamsdelen kan een magische methode zijn om contact te onderhouden met de goden die ooit zijn vertrokken. In de mythologie wordt de oorzaak van een van deze lichamelijke ingrepen, de oorvervorming, niet meer dan fragmentarisch aangeroerd, hetgeen verklaart dat de deskundigen verschillende meningen huldigen over het ware karakter ervan. Het gebruik kan spontaan zijn ontstaan, maar er zijn aanwijzingen dat oorvervorming, evenals schedelvervorming, een middel was om de herinnering aan verre voorouders of leraren levendig te houden. In de aanvang kan het gebruik in kleine groepen van ingewijden zijn ingevoerd ter bestendiging van een leer, of om de eerbied te bezegelen die de leraar toekwam voor zijn hulp bij het ontwikkelen van de cultuur van het volk. Het kan ook een maatregel zijn geweest die door een dergelijke leraar voor het gehele volk is ingevoerd. Het verslag dat Montesino rond 1550 maakte naar aanleiding van zijn gesprekken met Orejones (groot-oren) en met Cayu Tupac is exemplarisch. In een tijd van wederzijdse afslachting onder de rassen in het gebied van de Orejones, verschenen drie mannen en nog enkele vrouwen. Een der mannen, Ayar Cachi, kwam gevleugeld bij zijn aardse beschermelingen en deelde hun mede dat zij geen vrees voor hem moesten koesteren. Hij zei de Indianen dat hij hun voorspraak bij god wilde zijn. Verder:

"Ik zal blijven in de vorm die ge op een berg zult zien, niet ver van hier, en die zal voor u en uw nakomelingen een plaats van heiligheid en aanbidding zijn, en zijn naam zal Huanacauri zijn. En in ruil voor de goede dingen die ge van mij zult krijgen, bid ik dat gij mij altijd als God zult vereren en altaars oprichten op die plaats, waarop offers gebracht moeten worden. Als ge dit doet, zult ge in oorlog hulp van mij ontvangen; en ten teken dat gij van nu af geëerd en gevreesd moet worden, zullen uw oren worden doorboord op de wijze die gij nu bij mij kunt zien.⁴⁶"

Het ontstaan van verbondstekens kan als volgt systematisch worden weergegeven:

ontstaan verbondsteken

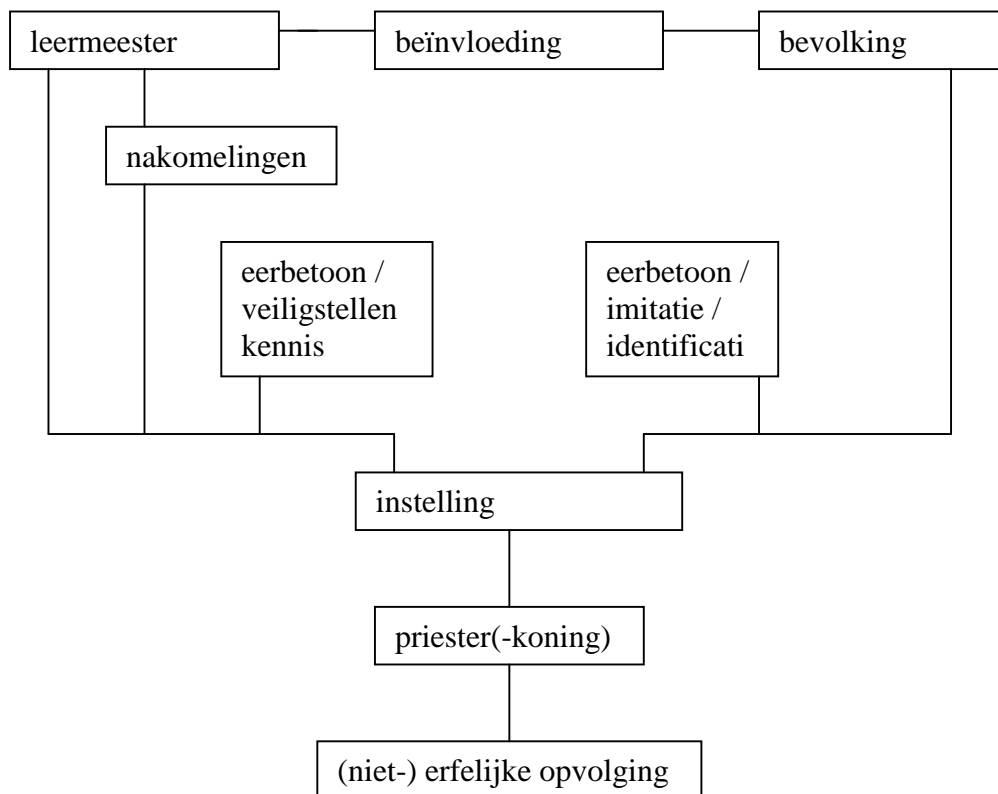

het instellen van priesterfuncties

Een verbondsteken hoeft niet altijd van materiële aard te zijn in de zin van gebonden aan een object. Een leermeester die de band tussen hemzelf en zijn volk wil bezegelen, heeft diverse middelen om dit ter hand te nemen. Hij geeft bijvoorbeeld aan enkele leden van het volk een mandaat, in de vorm van een aanstelling als speciale vertrouwensman of als priester. Het mandaat geldt om de leerstellingen of culturele lessen van de leraar namens deze te blijven voortzetten. De instelling van een priesterfunctie is een effectief middel voor de godheid om zijn plannen met autoriteit en voortvarendheid te kunnen laten uitvoeren. Priestergroepen die hij opricht ter ere van hemzelf, of ter nagedachtenis aan hemzelf, en die eventueel uit zijn kinderen bestaan die niet celibatair hun functie vervullen, kunnen voor nakomelingenpriesters zorgen. Die weerspiegelen, eventueel in den bloede, hun grootse voorvader en zetten diens werk voort. De godheid of zijn nakomelingen kunnen zelf de priesters leveren, doch zij

kunnen ook priesters recruteren onder de autochtone bevolking. Omgekeerd kunnen de autochtonen inspanningen leveren om een priesterambt in te stellen en zelf voor priesters zorgen, dan wel aan de godheid of diens nakomelingen vragen of dezen zich tot priester willen laten benoemen. Als een leermeester nakomelingen achterlaat, is het moeilijk vast te stellen of zij die beweren van hem af te stammen, dit ook werkelijk doen. Rechtstreekse afstamming is na lange tijd niet meer zo goed aan te tonen. Het priesterambt kan zijn ingesteld tijdens het bezoek of na het vertrek van de leermeester, of na diens sterven. De priesters die belast zijn met de voortzetting van het werk kunnen, zeker wanneer het werkelijke nakomelingen van de godheid betreft, zijn naam dragen. Men kan zich voorstellen dat de verering van een held van onbekende oorsprong een vorm van godsdienst kan worden, en dat op den duur in de volksgeest het instituut van de cultuurdrager, een priesterschap en een heerser- of koningschap naast elkaar tot ontwikkeling komen. De instelling van een priesterfunctie ter nagedachtenis aan de cultuurdrager, de wijding van een aantal mensen tot priester, de transformatie van een bezoeker in een goddelijk wezen en het verlenen van wereldlijke, koninklijke macht aan zijn nakomelingen, volgen elkaar daarbij logisch op. Zo ontstaat na verloop van tijd een groep mensen met grote macht en invloed. Zij belichamen of stichten een heersersklasse en laten op hun beurt ook weer heersers na. Het volk vergoddelijkt hen. Hierdoor leven ze voort in de nakomende heersersgeslachten, die als goddelijk worden aangemerkt. Men geeft bijzondere benamingen aan de sterfelijke, menselijke en aardse heersers, aan wie goddelijke eigenschappen worden toegekend die oorspronkelijk alleen bij de leermeesters gevonden werden. Er worden steeds meer helden- en oorlogsdaden toegeschreven aan de successieve heersers en krijgers, wat het zo goed als onmogelijk maakt na te gaan wie en wat hun voorlopers waren. Zo is dit bij een godenfiguur als Quetzalcóatl gegaan. In hem en in sommige andere mythologische godheden vindt men een compleet samenspel van identificaties en functies, in dit geval van de rol als cultuurdrager, krijgsman, priester en godheid, telkens onder de naam Quetzalcóatl.

instelling priesterambt

SLOTWOORD

In de voorgaande hoofdstukken zagen wij dat symbolen hun oorspronkelijke betekenis kunnen verliezen, waardoor men ze na lange tijd niet altijd meer herkent. Hun karakter verschuift, van een stoffelijke naar een psychische, of van een psychische naar een stoffelijke functie. Soms blijft een symbool zijn oorspronkelijke psychische of stoffelijke functie houden, maar verandert die wel van aard. Een symbool, zoals een tekening, een beeld, een mythe of een ritueel, heeft niet altijd een diepgaande betekenis. Oppervlakkige of gewone gevoelens, naast sterkere emoties als ontsteltenis, vreugde en verdriet, angst en pijn, kunnen er een plaats in vinden. Niet alleen gevoelens en emoties worden zo uitgedrukt, maar ook de diepere roerselen, de psychische en archetypische beelden, naast de sterke uiterlijke, zintuiglijke impulsen volgen deze weg. Het begint ermee dat wij ons deze impulsen bewust worden. Dan brengen wij ze naar buiten en leggen ze vast in een symbool. Ze zijn dan in een vorm die wij beheersen. Voorwaarde is dus dat wij een adequate manier vinden om het essentiële dat we in onszelf gewaarworden, te vertalen. Daarna wordt het al dan niet bewerkte symbool via de weg van de beschouwing weer in ons bewustzijn opgenomen, waarmee de cyclus is voltooid van bewustwording, expressie, transformatie en reflectie. Het losmaken van de ervaringen uit de eigen persoon, het verplaatsen naar de buitenwereld van wat wij innerlijk waarnemen, naar de wereld van de noodzakelijk symbolische uitdrukking, wordt gevolgd door de behoefte of de noodzaak om dat alles weer te integreren, te incorporeren en een zinvolle plaats in het leven te geven. Maar naar het oorspronkelijke uitgangspunt keert men niet terug. Reflectie brengt inzicht, maar die vertakt zich tot nieuwe impulsen en leidt tot andere symbolen. De moderne mens is het symbolische, rituele en mythische denken niet ontgroeid. Kwesties die een diepe, symbolische achtergrond hebben, worden als de gewoonste zaak van de wereld afgedaan, maar zijn in werkelijkheid een ingeworteld bestanddeel van onze cultuur. In vele situaties conformeren wij ons aan bestaande symbolische gebruiken tenzij wij, volgens algemeen gevoelen, ongeciviliseerde, dus ontraditionele mensen zijn. Want dat lijkt een kenmerk te zijn van beschaving, dat wij een algemeen besef hebben van bepaalde normen en waarden, die in het verleden wortelen en in ere gehouden worden. Ook al herkennen wij hun bron niet altijd meer en doen zij zich versluiert aan ons voor. Een tweede kenmerk van beschaving is het vermogen om normen, waarden en andere culturele verworvenheden, waaronder symbolen en verhalen omtrent de menselijke geschiedenis, te toetsen aan het nut dat zij ons op stoffelijk, psychisch en ethisch niveau bieden. De werkelijkheid zelf, dus de feitelijke toedracht van gebeurtenissen die ons vanuit het verleden hebben bereikt, lijkt daarmee ondergeschikt te kunnen zijn aan een hoger doel: dat wij de schoonheid ondergaan die in reflectie ligt. Doch reflectie alleen zou ons teveel beperken en is het doel niet, evenmin als de droge studie van feitelijkheden dat is. Het bestuderen van de feiten vormt, samen met het verwerven van de inzichten die wij ons door onderzoek, afweging en herwaardering van die feiten eigen maken, een harmonische eenheid. Een eenheid van het menselijke bewustzijn dat altijd antwoorden tracht te ontvangen op vragen die het zelf scheidt.

BRONVERMELDING CITATEN (zie Eindnoten)

North American Indian Mythology, 1973, Cottie Burland, Hamlyn Publishing Group Ltd., Middlesex.

Zo leefden de Inca's voor de ondergang van hun rijk, Louis Baudin, 1958, Hollandia N.V., Baarn.

A pictorial History of Magic and the supernatural, Maurice Bessy, 1961, Spring Books, Hamlyn Publishing Group Ltd., Londen.

Ancient Arts of the Americas, 1967, G.H.S. Bushnell, Thames and Hudson, Londen.

De eerste Amerikanen, 1969, dr. G.H.S. Bushnell, Elsevier, Amsterdam.

Manners, customs and condition of the North American Indians, 1845, Geo. Catlin, Vol. I, 5e ed., Henry G. Bohn, Londen.

Manners, customs and condition of the North American Indians, 1845, Geo. Catlin, Vol. II, 5e ed., Henry G. Bohn, Londen.

Schatkamer der Archeologie, 1967, C.W. Ceram, Van Ditmar, Amsterdam.

Aztecas del Norte, The Chicanos of Aztlán, 1973, Jack D. Forbes, Fawcett Publications Inc., Connecticut.

Mijn leven onder de Eskimo's, Peter Freuchen, 1967, N.V. de Arbeiderspers, Amsterdam.

Indian Mythology, 1973, Veronica Ions, The Hamlyn Publishing Group Ltd., Londen.

Het Boek van den Hemel, na 1927, voor 1935, John Kooy, W. de Haan, Utrecht.

The Broken Spears, the Aztec Account of the Conquest of Mexico, 1962, Miguel Leon-Portilla, Constable and Co. Ltd., Londen.

Expeditions into the Valley of the Amazons, 1539, 1540, 1639, edition/translation Clements R. Markham, The Hakluyt Society, reprint Burt Franklin Publisher, New York.

South American Mythology, 1975, Harold Osborne, The Hamlyn Publishing Group Ltd., Londen.

British Guiana Archeology to 1945, Yale University Publications of Anthropology number 36, 1946, Cornelius Osgood, London Geoffrey Cumberlege (+ tekening petrogliefen).

De Dageraad der Magiërs, Louis Pauwels & Jacques Bergier, 1971, De Bezige Bij, Amsterdam.

The Children of the Sun, A Study in the Early History of Civilization, 1923, W.J. Perry, Methuen & Co. Ltd., Londen.

De Bijbel, N.T. en O.T., vert. Petrus Canisius, 1948, Spectrum, Utrecht.

Echo der Liefde, tweemaandelijks tijdschrift, nr 7, oktober 1977, red. Kerk in Nood/Oostpriesterhulp, Internationale Informatiedienst, artikel W. van Straaten, Tongerlo 3180 Westerlo.

P. Stahl, lid van de American Astronomical Society.

Oceanic Mythology, the myths of Polynesia, Micronesia, Melanesia, Australia, Roslyn Poignant, 1967, Hamlyn Publishing Group Ltd. London, Londen.

Sesam Kunstgeschiedenis deel 14, artikel professor dr. P. Westheim, 1962, redactie dr. E.T. Rimli en K. Fischer, Bosch & Keuning N.V., Baarn.

Ancient Voyagers in Polynesia, 1964, Andrew Sharp, University of California Press, Berkeley.

Voorspellingen - oude en nieuwe, tot aan het jaar 2050, 1974, Jules Silver, H. Meulenhoff, Baarn.

Mythen en Legendes der Noordamerikaanse Indianen, Lewis Spence F.R.A.I., 1928, Thieme & Cie, Zutphen.

De Mythen van Mexico en Peru, Lewis Spence, W.J. Thieme & Cie, Zutphen.

Tekeningen van Jo Spier, jaar onbekend, Atlas Reeks, co-productie van Becht, Bruna, Van Holkema, Sijthoff en Stok.

Atlantis, raadsel van een verdwenen continent, 1972, Andrew Tomas, Kluwer, Deventer.

The Angami Nagas, with some notes on neighbouring tribes, 1969, J.H. Hutton, 2nd edition, Oxford University Press, Londen.

Ufo's in Oost en West, 1971, Deel I, J. Weverbergh, Kluwer, Deventer.

Hyperbrachycephaly as influenced by cultural conditioning, 1950, J. Franklin Ewing S.J., Papers of the Peabody Museum of American Ethnology, Harvard University Vol. XXIII, Nr. 2, Cambridge, Massachusetts.

EINDNOTEN

1. Kooy
2. Westheim
3. Hutton
4. Sharp
5. Silver
6. Silver
7. Catlin Vol. I
8. Bushnell - De eerste Amerikanen
9. Bushnell - Ancient Arts of the Americas
10. Ceram
11. Freuchen
12. Freuchen
13. Burland
14. Osborne
15. Forbes
16. Spier
17. Freuchen
18. Freuchen
19. De bijbel
20. Spence - Mythen en Legenden der Noordam. Indianen
21. Bessy
22. Pauwels & Bergier
23. Weverbergh
24. Leon-Portilla
25. Spence - Mythen en Legenden der Noordam. Indianen
26. Poignant
27. Leon-Portilla
28. Perry
29. De bijbel
30. Spence - Mythen en Legenden der Noordam. Indianen
31. Spence - Mythen en Legenden der Noordam. Indianen
32. Tomas
33. Ions
34. Yale University Publications
35. Osgood
36. Osborne
37. Spence - de Mythen van Mexico en Peru
38. Catlin - Vol. II
39. Van Straaten
40. Stahl
41. Markham
42. Tomas
43. Ewing
44. Baudin
45. Catlin - Vol. II

46. Osborne